T.C.

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE 2000-2021 YILLARI ARASINDA KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NİDA DİNERİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Selim ERDOĞAN

GAZİANTEP
NİSAN 2023

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında:

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

NİDA DİNERİ

25.04.2023

ÖZET

TÜRKİYE'DE 2000-2021 YILLARI ARASINDA KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİ

DİNERİ, Nida
Yüksek Lisans Tezi,
Maliye Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Selim ERDOĞAN
Nisan 2023, 92 Sayfa

Devlet ihtiyaçlarını karşılamak için kamu harcamalarını kullanarak yerine getirir. Harcamaları ise elde ettiği vergi gelirleri ile karşılamaktadır. Kamu harcamaları, devletin önemli bir maliye politikası aracı olduğu gibi bu harcamalar sayesinde de toplumdaki refah seviyesi de artmaktadır. Bu durum kamu harcamalarında ekonomik ve sosyal etkilere de neden olabilmektedir. Ayrıca kamu harcamaları ihtiyaç duyulduğu hizmetlere yönelik olarak ayrılmaktadır ve her dönemde farklılık göstermesine rağmen o dönem içindeki ihtiyaca göre şekillenmektedir. Türkiye 2000 yılı sonrası ekonomide oluşan krizler, belirsizlikler ve COVID-19 salgınının da yaşanması ile birlikte ekonomik ve sosyal sıkıntılara neden olmuştur. Devlet, uyguladığı politikalar ve istikrar programları sayesinde bu sıkıntıları gidermeye çalışmıştır. Bu uygulanan politikalar ve istikrar programları kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Hala günümüzde bu sıkıntıların bazı etkileri devam etmektedir ve kamu harcamalarının etkin bir şekilde kullanılması dahilinde bu sıkıntılar giderilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye'deki 2000 yılı sonrası kamu harcamaları değerlendirilerek sonuçlarının analiz edilmesidir. Bu çalışmada, 2000-2021 yılları arası veriler ile harcamaların etkisi değerlendirilmiştir. İlk önce kamu harcamalarının genel yapısından bahsedilmiş, kamu harcamasının artış nedenleri ve harcama türleri açıklanmıştır. Daha sonra Türkiye ekonomisinin genel görünümüne bakılarak TÜİK ve SBB'den alınan veriler doğrultusunda temel makroekonomik göstergeler değerlendirilmiş, alınan tedbirler ve uygulanan politikalar incelenmiştir. Veriler sonucu kriz ve COVID-19 salgını dönemlerinde ekonomik büyümede azalış olurken TÜFE ve işsizlik oranlarında artış görülmüştür. Daha sonra bu dönemlerde yaşanılan etkilerin sağlık, eğitim, savunma ve altyapı harcamalarına da yansımasıyla birlikte GSYH içindeki payında dalgalı bir seyir izlerken toplam harcamalardaki artışın hala devam ettiği görülmüştür. Özellikle bu harcamalarda, kriz ve salgın döneminde daha fazla artış olmuştur. Çünkü kriz dönemlerinde uygulanan politikalar ve istikrar programları, harcamaları arttırmaktadır. Bu sebeple harcamaların ihtiyaca göre verimli ve etkin kullanılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Türkiye Ekonomisi, Makroekonomik Göstergeler, Ekonomi Politikaları

ABSTRACT

DEVELOPMENT OF PUBLIC EXPENDITURES BETWEEN IN TURKEY 2000-2021

DİNERİ, Nida
Master Thesis,
Department of Finance
Thesis Advisor: Prof. Dr. Selim ERDOĞAN
April 2023, 92 Pages

The state fulfils its needs by using public expenditures. The expenditures are met by tax revenues. Public expenditures are an important fiscal policy tool of the state and the welfare level in the society increases thanks to these expenditures. This situation may cause economic and social effects in public expenditures. In addition, public expenditures are allocated for the services needed and although they differ in each period, they are shaped according to the need in that period. The crises and uncertainties in Turkey's economy after 2000 and the COVID-19 pandemic caused economic and social problems. The state has tried to eliminate these problems through the policies and stability programmes it has implemented. These policies and stability programmes have led to an increase in public expenditures. Some of the effects of these problems are continuing today and these problems are tried to be eliminated within the effective use of public expenditures. The aim of the study is to analyse the results of public expenditures in Turkey after 2000. In this study, the effect of expenditures is evaluated with the data between 2000-2021. Firstly, the general structure of public expenditures is mentioned, the reasons for the increase in public expenditures and types of expenditures are explained. Subsequently, the general outlook of the Turkish economy is analysed, basic macroeconomic indicators are evaluated in line with the data obtained from TUIK (Turkey Statistical Institute) and SBB (Presidency Of Strategy And Budget) and the measures taken, and policies implemented are analysed. As a result of the data, there was a decrease in economic growth during the crisis and COVID-19 pandemic periods, while CPI and unemployment rates increased. Later on, as the effects of these periods were reflected in health, education, defence and infrastructure expenditures, it was observed that the increase in total expenditures still continued, while its share in GDP followed a fluctuating course. In particular, these expenditures increased more during the crisis and pandemic periods. This is because the policies and stability programmes implemented in times of crisis increase expenditures. For this reason, expenditures should be used efficiently and effectively according to the needs.

Keywords: Public Expenditures, Turkish Economy, Macroeconomic Indicators, Economic Policies

ÖN SÖZ

Tez çalışmamın her türlü işleyişinde, yazım sürecinde, desteklerini benden esirgemeyen ve akademik bilgisiyle görüşlerini benimle paylaşan saygıdeğer hocam ve tez danışmanım PROF. DR. Selim ERDOĞAN'a teşekkürümü borç bilirim.

Her türlü maddi ve manevi olarak yanımda olduklarını hissettirdikleri ve bana her konuda güvendikleri için değerli annem ve babama, tüm desteğiyle yanımda olan büyüklerime şükranlarımı sunarım.

NİDA DİNERİ

25.04.2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ÖN SÖZ ..... **iii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **vii**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **viii**
KISALTMALAR ..... **ix**

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi 1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi 2
C. Araştırmanın Yöntemi 2
D. Araştırmanın Hipotezi 3
E. Sınırlılıklar 3
F. Konu ile İlgili Ulusal ve Uluslararası Tezler/Çalışmalar 4

BÖLÜM I

KAMU HARCAMALARI İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kamu Harcamalarının Tanımı 8
1.1.1. Dar Anlamda Kamu Harcamaları 10
1.1.2. Geniş Anlamda Kamu Harcamaları 10
1.2. Kamu Harcamalarının Gelişimi 10
1.3. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri 12
1.3.1. Kamu Harcamalarının Gerçek Artış Nedenleri 13
1.3.1.1. Ekonomik ve Sosyal Nedenler 14
1.3.1.2. Savaş ve Savunma Harcamalarındaki Artış 15
1.3.1.3. Teknolojik Gelişmeler 16
1.3.1.4. Nüfus Artışı 17
1.3.2. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri 17
1.3.2.1. Para Ekonomisinin Yaygınlaşması 17
1.3.2.2. Paranın Değerinin Düşmesi 17

1.3.2.3. Bütçe Usulünün Değişmesi 18
1.3.2.4. Ülke Sınırlarının ve Nüfusunun Büyümesi 18
1.4. Kamu Yarcamalarının Artışı ile ilgili Görüşler 18
1.4.1. Wagner Kanunu 19
1.4.2. Peacock ve Wiseman'a Ait Görüşler 20
1.4.3. Kamu Harcamalarının Artışı ile ilgili Diğer Görüşler 22
1.5. İktisadi Görüşlerde Kamu Harcamaları 24
1.5.1. Klasik Görüş 24
1.5.2. Keynesyen Görüş 24
1.5.3. Arz Yönlü Görüş 25
1.5.4. Monetarist Görüş 25
1.5.5. Rasyonel Bekletiler Görüşü 26
1.6. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması 26
1.6.1. İdari Sınıflandırmaya Göre Kamu Harcamaları 27
1.6.2. İşlevsel (Fonksiyonel) Sınıflandırmaya Göre Kamu Harcamaları 28
1.6.3. Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Kamu Harcamaları 29
1.6.3.1. Reel harcamalar (Gerçek harcamalar) 29
1.6.3.2. Transfer Harcamaları 30

BÖLÜM II

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN 2000 YILI SONRASI GENEL GÖRÜNÜMÜ

2.1. Türkiye Ekonomisinin 2000 Yılı Sonrası Ekonomideki Genel Görünümü 34
2.1.1. 1980 Dönemi ve 24 Ocak Kararları Dönemi 34
2.1.2. 1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları Dönemi 36
2.1.3. 2000 ve 2001 Krizi Dönemleri 38
2.1.4. 2008 Krizi Dönemi ve Sonrası 43
2.1.5. COVID-19 Salgın Dönemi ve Sonrası 46

BÖLÜM III

TÜRKİYE'DE 2000-2021 YILLARI ARASI KAMU HARCAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Türkiye'deki Kamu Harcamalarının Değerlendirilmesi 55
3.1.1. Cari-Yatırım-Transfer Harcamaları 57
3.1.2. Sağlık Harcamaları 60
3.1.3. Eğitim Harcamaları 64
3.1.4. Savunma Harcamaları 70

3.1.5. Altyapı Harcamaları 72
3.2. Kamu Harcamalarının Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri 73
3.2.1. Kamu Harcamalarının Üretim Üzerindeki Etkileri 73
3.2.2. Kamu Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri 74
3.2.3. Kamu Harcamalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri 75
3.2.4. Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri 76
3.2.5. Kamu Harcamalarının Büyüme ve Kalkınma Üzerindeki Etkileri 77
SONUÇ VE ÖNERİLER 79
KAYNAKLAR 84

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri 13
Tablo 2. Yıllara Göre Türkiye'de Büyüme, Tüfe ve İşsizlik Verileri (1993-1995) 38
Tablo 3. Yıllara Göre Türkiye'de Büyüme, Tüfe ve İşsizlik Verileri (2000-2007) 43
Tablo 4. Yıllara Göre Türkiye'de Büyüme, Tüfe ve İşsizlik Verileri (2008-2010) 44
Tablo 5. Yıllara Göre Türkiye'de Büyüme, Tüfe ve İşsizlik Verileri (2011-2018) 45
Tablo 6. Yıllara Göre Türkiye'de Büyüme, Tüfe ve İşsizlik Verileri (2019-2021) 54
Tablo 7. Gerçekleşen Kamu Harcamaları Miktarı ve GSYH'ye Oranları (1999-2021) 58
Tablo 8. Yıllara Göre Türkiye'de Toplam Sağlık Harcamaları ve GSYH'ye Oranları (2000-2021) 61
Tablo 9. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ile Konsolide/Merkezi Yönetim Bütçesinin Milli Eğitim Bakanlığı Bütçesi (2000-2021)..... 67
Tablo 10. Türkiye'nin Silahlanma/Savunma Harcamaları ve GSYH'ye Oranları (Milyon USD) (1999-2019)..... 71

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Sıçrama Tezi..... 22

KISALTMALAR

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

KDV: Katma Değer Vergisi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

ÖTV: Özel Tüketim Verigisi

SBB: Strateji ve Bütçe Başkanlığı

TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TİM: Türkiye İhracatçılar Birliği

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Devlet, toplum refahını ve ekonomik istikrarı sağlamak ister. Bunu da ekonomi politikaları ile sağlamaktadır. Ekonomi politikaları ise devletin belirlemiş olduğu ekonomik amaçlara ulaşabilmesi için oluşturulan politikaları kapsar. Genel olarak makro ekonomik dengelerin hangi yönde ve nasıl değiştirileceğini kapsayan konulardır. Bu politikalardan birisi de maliye politikasıdır (Arabacı, 2017, s. 2). Devlet ise ekonomik istikrarı sağlamak için maliye politikası aracı olan kamu harcamalarını kullanabilmektedir. Kamu harcamaları, devletin ekonomik istikrarında, büyümesinde ve gelir dağılımı adaletinde oldukça etkisi vardır. Yapılan harcamalardaki bu bileşimler ise ekonomik ve sosyal etkiler yaratır.

Ülkeler, mali ve parasal disiplini sağlayamayınca ortaya getirdiği makroekonomik dengesizlikler ekonomide krize neden olmaktadır (Turan, 2011, s.78). Devlet ise yaşanan bu ekonomik sıkıntılarda ekonomik ve sosyal olarak etkilenir. Dolayısıyla ekonomik dengesizliklerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Devlet, ihtiyaçları gideremeyince uygulanacak politikalarla bu dengesizlikler giderilmeye çalışılır. Bu politikalar sayesinde de kamu harcamaları artmış olur. Kamu harcamalarındaki artışla refah seviyesi artar ve toplumun da her türlü ihtiyacı karşılanmış olur. Çünkü refah seviyesi, ekonomi kadar önemlidir. Yani devlet, ekonomik refahı sağlamak ve toplumun ihtiyacını karşılamak için kamu harcamalarını kullanır.

Türkiye'de 2000 yılı ve sonrası yaşanan ekonomik sıkıtınlar nedeniyle, devlet maliye politikası aracı olan kamu harcamalarını kullanabilmektedir ve ekonomik sıkıntıları çözmeye çalışmaktadır. Böylece kamu harcamaları arttırılır, ekonomi paketleri ve alınan tedbirler de devreye sokularak ülkedeki sıkıntılar az da olsa giderilmeye çalışılır. Örneğin bazı bölgelerde halkın erişemediği hizmetlere yönelik tedbirler alabilir ve bu çerçevede kamunun bu bölgeye öncelik vermesi gerekebilir.

Son olarak bu bölgelerde ve Türkiye genelinde gelir dağılımını sağlamak, ekonomik istikrar, kalkınma ve beşeri sermaye faktörünün niteliğinin arttırılması amacıyla da kamu harcamalarına yönelik politikalar oluşturulmuş ve oluşturulmaya devam etmektedir.

Araştırmada, Türkiye'deki 2000 yılı sonrasındaki ekonomik görünümü incelenmiş ve bu yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılar ve belirsizliklerin genel yapısı ele alınmıştır. Devletin bu sıkıntıları ortadan kaldırmak için yapmış olduğu harcamaların etkileri analiz edilmiştir. Devlet yapmış olduğu harcamalar ve buna yönelik aldığı tedbirler sayesinde ekonomik istikrarı korumada yardımcı olmuştur.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Tezin amacı, Türkiye'deki 2000 yılı ve sonrası ekonomik görünümünün incelenmesi sonucu yaşanan sıkıntılar ve krizlerle beraber yapılan harcamaların etkilerini anlamak, buna yönelik alınan tedbirleri ve politikaları incelemek ve kamunun yapmış olduğu harcamaların etkilerini tespit etmektir.

Tez çalışmada, Türkiye'deki 2000 yılı sonrası kamu harcamalarına yönelik alınan politikalar da anlatılmıştır. Bu çalışmada kamunun yaptığı harcamalarının incelenmesi sonucunda ileride bir başka yapılacak harcamalara da yol gösterici olabilmesi açısından önemli bir çalışma olmuştur.

C. Araştırmanın Yöntemi

Tez çalışmasında, nitel araştırma yöntemlerinde yer alan betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Bu yönteme göre eldeki veriler değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Betimsel analize göre, önceden belirlenen veriler özetlenerek yorumlanır. Bu analizdeki amaç, elde edilen bulguların düzenlenmesi ve ardından yorumlanması sonucu okuyucuyla buluşmasıdır. Elde edilen veriler, sistematik ve açık bir şekilde betimlenir ve bu betimlemeler açıklanarak yorumlanır. Daha sonra neden-sonuç ilişkisine bakılır ve bazı sonuçlara ulaşılır (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 239-240). Dolayısıyla bu bilgiye göre, çalışmada da betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır.

Tez çalışmasında, 2000-2021 yılları arasında TÜİK ve SBB'den alınan veriler doğrultusunda temel makroekonomik göstergeler değelerlendirilmiştir ve daha

sonra bu veriler doğrultusunda kamu harcamaları değerlendirilmiş, yorumlanmış ve sonuca gidilmiştir.

Tezin içeriği üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde; kamu harcaması genel olarak anlatılmış ve açıklanmıştır, kamu harcamalarının gelişimine değinilmiştir. Kamu harcamalarının, artış nedenleri anlatılmış, sınıflandırılması incelenmiş ve bu sınıflandırmalar açıklanmıştır.

İkinci bölümde, Türkiye'deki 2000 yılı ve sonrasının ekonomik görünümü, temel makroekonomik göstergeler TÜİK ve SBB'den alınan veriler doğrultusunda incelenmiştir. 2000 yılı ve sonrasındaki yaşanan ekonomik sıkıntılar ve belirsizliklere de değinilmiş ve uygulanan politikalar ve tedbirler anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde en önemlisi ise yaşanan krizler ve COVID-19 salgınının ekonomideki görünümü de ele alınmış olmasıdır. Çünkü yaşanan belirsizlikler ve krizler ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla 2000 yılı sonrası ekonomik görünümün incelenmesi önemli olmuştur.

Üçüncü bölümde ise Türkiye'de 2000 yılı sonrasında ekonomik görünümü inceledikten sonra yapılan kamu harcamaları değerlendirilmiş, etkileri analiz edilerek değerlendirilmiş ve sonuçları yorumlanmıştır.

D. Araştırmanın Hipotezi

Araştırmada, Türkiye ekonomisindeki kriz, belirsizlik ve COVID-19 salgını dönemlerinin ekonomik yapısı incelenmiştir. Ancak bu yıllarda temel makroekonomik göstergeler doğrultusunda, uygulanan ekonomi politikaları ve teşviklerin, kamu harcamalarında bir azalış değil; tam tersi harcamalarda artışın devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu dönemlerde gerçekleşen kamu harcamalarının etkilerinin ne yönde gerçekleştiğini anlamak gerekir.

E. Sınırlılıklar

Bu tezde yer alan içerik ya da tanımlarda makale, lisansüstü ve doktora tezler, makale ve dergi gibi yazılı bilgi içeren kaynaklardan sınırlandırılmıştır.

Bu tezde temel makroekonomik göstergelerin, 2000-2021 yılları arasındaki TÜİK ve SBB'den alınan veriler kullanılmıştır.

F. Konu ile İlgili Ulusal ve Uluslararası Tezler/Çalışmalar

İncelenilen çalışmalara göre literatürde kamu harcamalarına ait birçok çalışma yer almaktadır. Dolayısıyla bu çalışma da ise Türkiye için 2000-2021 dönemi makroekonomik göstergelere ait veriler doğrultusunda bu döneme ait kamu harcamalarının etkilerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Kar, Taban (2003), çalışmasında kamu harcaması ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ampirik olarak incelenmiştir. Türkiye'deki kamu harcamalarının ekonomik büyüme etkilerini, 1971-2000 dönemine ait yıllık veriler ile eş-bütünleme yaklaşımı kullanılarak araştırılmıştır. Sonuca göre, eğitim ve sosyal güvenlik harcamasının ekonomik büyüme üzerinde etkisi pozitif, sağlık harcamasında negatif ve altyapı harcamasında ise istatiksel olarak anlamsız olduğu ortaya çıkmıştır.

Yılmaz, Kaya (2005), çalışmasında kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerine olan etkileri araştırılmıştır. Çalışmada ise cari, yatırım ve transfer harcamaları ele alınmış ve 1975-2003 dönemi yıllık Türkiye verileri kullanılmıştır. Sonuçlara göre cari harcamalar ve ekonomik büyüme arasında istatiksel olarak anlamsız olduğunu, yatırım harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif ve istatiksel olarak anlamlı olduğu, transfer harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide ise negatif ve istatiksel olarak anlamlı olduğuna ulaşmıştır.

Şahin, Özenç (2007), çalışmasında kamu harcamaları ve makroekonomik değişkeler arasındaki ilişki incelenmektedir. Çalışmada Türkiye verileri kullanılarak Granger nedensellik testi yöntemi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre 1998-2006 dönemine ilişkin kamu harcamaları ve GSMH arasında çift yönlü bir nedensel ilişki olduğuna ulaşılmıştır.

Oktayer, Susam (2008), çalışmasında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1970-2005 dönemini Türkiye için test edilmiştir. Ampirik test sonuçlarına göre kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki anlamlı bir etkiye ulaşılamamıştır. Ancak kamusal yatırım harcamasının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Demir, Sever (2008), çalışmasında kamu altyapı harcamalarını ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Türkiye için 1980-2007 dönemi tarımsal altyapı harcamaları, imalat sanayisine ait altyapı harcamaları, hizmetler, turzim ve ulaşım alanında yapılan harcamalara ait değişkenleri ile GSYİH değişkeni kullanılarak

incelenmiştir. Sonuçlara göre truzim, imalat sanayi ve ulaşım alanında yapılan harcamalar gayrisafi yurtiçi hasıla artarken, tarım ve hizmet alanındaki harcamalar ise gayrisafi yurtiçi hasılada olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır.

Aytaç, Güran (2010), çalışmasında Türkiye'deki ekonomik sınıflandırmaya göre kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. 1987-2005 dönemine ait nedensellik ilişkisi ve VAR analizi ile test edilmiştir. Sonuca göre ekonomik büyümeden cari harcamalara ve toplam harcamalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu, ekonomik büyüme ile transfer ve yatırım harcamaları arasında da bir nedensellik bulunamamıştır. İncelenilen dönemde Türkiye'de büyümedeki bir artışın kamu harcamalarında bir artış meydana getireceği sonucuna ulaşılılmıştır.

Songur, Yüksel (2011), çalışmasında toplam kamu harcamaları, cari, transfer ve yatırım harcamaları, borç faiz ödemeleri ve diğer transfer harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisi araştırılımıştır. Türkiye'de 1980-2010 dönemini için ve Engle Granger eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Sonuca göre cari harcamalar ile kamu harcamalarından ekonomik büyüme doğru tek yönlü bür ilşkisi olduğunu ve borç faiz ödemeleri hariç diğer değişkenlerin ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğuna ulaşılmıştır.

Gül, Yavuz (2011), çalışmasında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için 1963-2008 deönemine ait verileri kullanarak Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Çalışmada toplam harcmalarının yanı sıra, cari, yatırım ve transfer harcamaları da analiz edilmiştir. Elde edilen sonuca göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ve kamu harcamaları, cari, yatırım ve transfer harcamalarınından büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca ulaşılan sonuca göre ekonominin kalkınma ve büyümesinde kamu harcamalarının etkin bir araç olduğu belirtilmiştir.

Mızırak. Üçler (2012), çalışmasında Türkiye'de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada ARDL sınır testi kullanılmış ve 1970-2009 yılları arası verileri yer almıştır. Sonuca göre cari harcamaların ve yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif, transfer harcamalarında ise olumsuz etkilediğine ulaşılmıştır.

Selim, Uysal, Yiğit (2014), çalışmasında ekonomik büyüme ile sağlık harcaması bileşeni arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Çalışmada 27 AB üyesi ile Türkiye'ye ait 2001-2011 yılları arasında sağlık harcaması ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönem incelenmiş ve çıkan sonuca göre kısa ve uzun döenemde pozitif bir ilişki bulunmuştur**.**

Yaraşır Tülümce, Yayla (2017), çalışmasında ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada, ekonomik ve fonsiyonel olarak ayrıştırılmış ve Türkiye'de 1988-2016 dönemi incelenmiştir. Var ve Granger nedensellik analizleri ile tespit edilmiştir. Çıkan sonuçlara göre ekonomik sınıflandırmada yer alan cari harcamalardan büyümeye, fonskiyonel sınıflandırmada ise büyümeden eğitim harcamalarına doğru bir nedensellik tespit edilmiştir.

Fırat, Tuğlu (2019), çalışmasında Türkiye'deki kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini kısa ve uzun dönem için incelenmiştir. Çalışmada 1998-2018 dönemi verileri kullanılmış ve ARDL Sınır Testi Yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Sonuca göre kamu harcaması ekonomik büyümeyi kısa ve uzun dönemde pozitif olarak etkilediğine ve kriz dönemlerinin kamu harcamaları düzeyini arttırdığına ulaşılmıştır.

Başar, Künü, Bozma (2016), çalışmasında Türkiye'nin 1998:1-2016:1 dönemlerine ait sağlık ve eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkileri analiz edilmiştir. Sonuca göre uzun dönemde eğitim harcamaları ekonomik büyümede anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ve sağlık harcamasında ise meydana gelecek bir artış ekonomik büyümeyi aynı yönlü etkileyeceğine ulaşılmıştır.

Kızılkaya (2021), çalışmasında Türkiye'nin kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini, 1960-2019 dönemi yıllık veriler ile Fourier temelli durağanlık, eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanılarak test edilmiştir. Sonuca göre kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedesellik ilişkisinin olduğu ve Türkiye için Keynesyen hipotezinin geçerliği olduğuna ulaşılmıştır.

Kekeç, Arslan (2022), çalışmasında makroekonomik performansı ifade eden GSYİH, enflasyon ve cari işlemler dengesi değişkenleri ile kamu harcamaları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada Ocak 2008-Ağustos 2022 dönemlerine ait Türkiye üzerindeki verilerin VAR analizi ile araştırılmıştır. Çıkan sonuçlara göre kamu harcamalarının makroekonomik değişkenler arasında istatiksel olarak anlamlı

bir ilişkisi olduğuna ulaşılmıştır. Ayrıca ekonomik politikaların oluşturulmasında kamu harcamalarının dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir.

BÖLÜM I

KAMU HARCAMALARI İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Devlet geliri ve harcamaları arasındaki ilişki; bütçe açığını, hükümet harcama planlarını ve bir ülkenin vergi yapısını temsil etmesi nedeniyle ekonomistlere ve politika yapıcıları için çok önemlidir. Devletin temel amacı ekonomik büyümeyi artırmak olduğu için daha iyi eğitim sistemleri, altyapı ve istihdam fırsatlarının geliştirilmesi ve bu hedeflere ulaşmak adına daha iyi ve etkin maliye politikalarına ihtiyaç vardır (Yavuzyiğit, 2022, s. 3).

Günümüzde devletler, toplumsal ihtiyaçların karşılanmasının yanı sıra bazı ekonomik görevlerde bulunmaktadır. Bu görevlerin yerine getirilmesi de önemli harcamalara neden olmaktadır. Bu harcamalar üretim faktörleri satın almasının yanında bazen özel kesime karşılıksız olarak yapılan ödemeler şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Bu harcamalar, gelir dağılımı, tam istihdamı sağlamak ve ekonomik kalkınmanın sağlanması hedefini amaçlar. Dolayısıyla devletin kullandığı bir mali araçtır (Edizdoğan, Çetinkaya , & Gümüş, 2016, s. 46).

Devlet, tüm ihtiyaçları karşılamak için yapmış olduğu ödemelerin hepsi kamu harcaması olarak kabul edilmektedir. Kamu harcamaları, toplumsal ihtiyaçları karşılamaktadır ve bu harcamalar ekonomik ve sosyal etkilere sebep olmaktadır. Devlet ise kamu harcamaları yoluyla ekonomiye tekrardan aktarması sonucu sosyal ve ekonomik etkileri de beraberinde getirmektedir (Künü, 2013, s. 6).

1.1. Kamu Harcamalarının Tanımı

Bir arada yaşayan insanların toplum düzenini kurabilmesi, iç ve dış güvenliğin sağlanması için “devlet” olarak adlandırılan bir kurumun olması gereklidir. Devlet olarak adlandırılan bu kurum; tarih boyunca, içe ve dış tehditlerden korunması, hukuk sistemlerinin devamlılığını sağlayabilmesi gibi önemli görevleri üstelenmesi

gerekmektedir. Devlet kurumu ise üstlendiği görevleri yerine getirmek için birtakım harcamalarda bulunması gerekmektedir (Özmen, 2010, s. 5).

Günümüz devletlerin görevlerinin değişimi, insanların yaşama ve toplumun sosyal harcamalarında da değişikliğe sebep olmuştur. Devletin ve toplumun ihtiyaçları süreklilik boyutunda olması ve sınırsız olmasına paralel olarak harcamalar da hep bir artış olmuştur. Kamu harcamaları bir yandan ihtiyaçları karşılarken diğer yandan yeni ihtiyaçların doğmasına neden olmuştur. Bu da kamu harcamalarının sürekli artmasına neden olur (Künü, 2013, s. 1). Dolayısıyla insanların toplu şeklide yaşamaları, toplu yaşamın ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği bir durum olmuş ve bu beklentiler de talepleri arttırmıştır (Özbaran, 2004, s.115).

Devlet kendi devamlılığını sağlamak için bazı harcamalar yapmak zorundadır. Çünkü bu harcamaları, devletin yapısını oluşturan toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için yapması gerekmektedir. Aynı zamanda, devlet harcamalarının yanında ekonomik göstergelerde de artış olmaktadır. Gelir dağılımı adaletini ve tam istihdamı sağlamak gibi amaçlar için hükümet harcamalarını teşvik eder. Bu durumda kamu harcamaları, sürekliliği ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla önemli bir maliye politikası aracı olan kamu harcamalarının ekonomik ve sosyal etkileri bulunmaktadır.

Devlet yöneticileri tarafından kamu harcamaları konusunda kendilerine kaynak tahsis edilmesiyle mal ve hizmet satın alma suretiyle bir yerden bir başka yere aktarılması ya da transfer edilmesi gibi muhasebesel bir olaydan daha fazlasını göstermektedir. Kamu harcamaları bir alışveriş gibi görülmemelidir çünkü bu harcamaların boyut ve nitelikleri bakımından ekonomik ve sosyal birtakım faktörlerin meydana gelmesine neden olacağı gibi iktisatçıların pek çoğu tarafından kabul görmüş bir yaklaşım diyebiliriz (Gençdağ, 2021, s. 117).

Kamu harcamaları, en geniş anlamıyla, kamu ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan tüm devlet harcamalarını içerir. Kamu ihtiyaçları bireysel olarak finanse edilemeyecek kadar büyük olabilir. Devletin kamu adına bu harcamaları düzenlemek, yönlendirmek ve aktif olarak uygulamakla görevlendirilmiştir. Hatta devlet sadece sağlık, eğitim gibi sosyal ihtiyaçları karşılamakla kalmayıp, özel sektörün ekonomik alanda yetersiz kalması durumunda iktisadi harcamalar ve altyapı yatırımları da gerçekleştirir ve bu faaliyetler de kamu harcaması olarak sınıflandırılır (Aslıkara, 2019, s. 4).

Kamu harcamaları, bir devletin varlığını ve devamlılığını sağlaması için yaptığı harcamalardır. Ancak her ülkenin kendi devamlılığını sağlayabilmesi için belirli yükümlülükleri vardır. Bu yükümlülükler de, kamu harcamalarıdır.

Kamu harcamalarındaki asıl hedef toplum ihtiyaçlarının karşılanmasıdır ve kamu harcamaları sosyal ve ekonomik etkilere sahiptir. Devlet, kamu harcamaları yoluyla ekonomiye tekrardan aktarmasıyla, sosyal ve ekonomik etkilere neden olmaktadır (Kaya, 2006, s. 20).

Kamu harcamalarının detaylı şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu harcamalar, dar ve geniş anlamlarına göre ikiye ayrılmaktadır.

1.1.1. Dar Anlamda Kamu Harcamaları

Dar anlamda kamu harcamaları, devletin yaptığı harcamalar toplamının parasal olarak ifade edilmesidir (Ferhatoğlu, 2005, s.78). Bir diğer tanım ise devlet ve diğer kamu tüzel kişilerin toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak için belli prosedürlere uygun olarak yapmış olduğu parasal harcamalardır. Dar anlamda kamu harcamaları, genel bütçe ve katma bütçe harcamaları toplamını yani konsolide bütçe harcamaları diyebiliriz. Genel Bütçe, merkezi idarenin Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı ve Bakanlıkların bütçelerini içerir. Katma bütçelerde ise her birisinin bir bakanlığa bağlı olup ayrı tüzel kişiliğe kavuşturulmuş olan kamu kurumlarının bütçeleridir. Örneğin üniversiteler, Karayolları Müdürlüğü, DSİ gibi kurumlar katma bütçeli kuruluşlar arasında yer almaktadır (Eker, 2007, s. 7).

1.1.2. Geniş Anlamda Kamu Harcamaları

Geniş anlamda kamu harcamaları tanımında ise devletin ve bunun yanında diğer idare ve kuruluşların yapmış olduğu harcamaları oluşturmaktadır. Burada devlet üstlenmiş olduğu görevlerin artması kapsamında değerlendirilir ve devlet dışındaki diğer idare ve kuruluşların harcamaları da yer almaktadır. Bu idare ve kuruluşlar ise mahalli idareler, Sosyal Sigorta Kurumları, vergi harcaması, bağış ve yardımlar yer alır (Edizdoğan, Çetinkaya , & Gümüş, 2016, s. 48).

1.2. Kamu Harcamalarının Gelişimi

Tarih boyunca kamu kesiminin toplumsal ve ekonomik hedeflere ulaşabilmesi ve iktisadi, sosyal amaçlarını yerine getirebilmesi için kamu kesimi harcamalarında artış olmuştur. Ayrıca dışsallıkların, doğal tekellerin ve kapsamlı

kamu mallarının varlığı ekonomide kamu sektörü faaliyetinin artmasına neden olmuştur. Aslında süreç 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'yla başlamış ve sonrasında özellikle II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle bazı ülkelerde sosyal politikalar önem kazanmış ve kamu harcamaları da tartışma konusu olmuştur. Kamu harcamaları son yıllarda sadece ülkemizde değil dünyanın birçok ülkesinde artış göstermiştir. Ülkeler arasında farklılıklar olmakla birlikte sosyal devlet anlayışını artmasıyla savunma harcamalarına daha fazla kaynak tahsis edilmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerine verilen önemin artması gibi nedenler kamu harcamalarını etkilemiştir. Türkiye'deki kamu harcamaları da dünyadaki bu gelişmelerden etkilenmiştir (Kanca, 2011, s. 6-7).

Kamu harcamalarının tarihsel gelişiminde, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kamu harcamalarında hızlı bir artış olmuştur ve bu artış 20. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra hızlanmıştır. 20. yüzyılın ilk yıllarında milli gelirin %10'u düzeyine yaklaşan kamu harcamaları, 1930'larda artış eğilimine geçmiş ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra bazı ülkelerde milli gelirin %50'sini aşmıştır. Böylece toplam kamu harcamalarının GSYH içindeki payına bakarak kamu harcamalarının boyutunu ölçebiliriz. Kuşkusuz kamu harcamalarındaki artış, devletin üstlendiği görevlerin ve dolayısıyla kamu faaliyetlerinin artmasından kaynaklanmaktadır. Devletin asli görevi iç ve dış güvenliği sağlamak iken ekonominin büyümesini ve istikrarını sağlamak ve gelir kaynaklarını geliştirmek de devletin görevlerinden biri haline gelmiştir. Devletin ekonomiye müdahale etmesi ile beraber kamu harcamaları da artmaya başladı. Bu artış olağanüstü zamanlarda artmış ve sıçrama şeklinde olmuştur (Pehlivan, 2019, s. 73-74).

Bir ülkede kamu harcamaları belirlenirken öncelikle devletin anlamını ve bunun yanında görevlerini de bilmekte fayda var. Çünkü zamanla devlete verilen fonksiyonlarda bu kurumların görevlerini yapabilmesi için katlandıkları harcamalar da artmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin yaşanmasıyla kamu harcamaları daha büyük önem kazanmaya başlamıştır (Künü, 2013, s. 5).

Kamu harcamalarının gelişimine göre sürekli bir artış eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür. Ülkelere göre bu artış nüfusa ve milli gelire oranla değişmektedir. Ancak, Kamu harcamalarındaki bu sürekli artış ülkemizde de gerçekleşmiştir.

1.3. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri

Keynesyen politikalarının uygulanmaya başlanmasıyla, II. Dünya Savaşı sonrası kamu harcamaları hızlı bir artış göstermiştir. Kamu harcamalarının bu artışı kamunun daha fazla gelişmesi anlamındadır. Günümüzde, sanayileşmiş ülkelere baktığımızda kamu giderlerinin etkinliğinin sağlanması ve kontrollü bir şekilde artışını sağlamak gerekir. Çünkü ülkenin toplumsal ihtiyaçları ve ekonominin refah kalitesini arttırmak sadece yapılacak olan bu kamusal harcamalar sayesinde gerçekleşecektir. Ülkeden ülkeye farklılıklar göstermekle birlikte kamu harcamalarının yıldan yıla hızlı bir artış gösterdiği açık bir gerçektir. Fakat kamu harcamalarındaki artışın tümü gerçek artış olmayıp bu artışın bir bölümü görünüştedir diyebiliriz.

Devletin ekonomik alanda alacağı rol 1929 Büyük Buhranı sonrası sınırlı düzeyde kalmıştır. Birçok ülke II. Dünya Savaşı sonrası sosyal devlet anlayaşının gelişmesiyle beraber devletin sosyal ve iktisadi yaşamda sorumluluğunun artması kamu harcamalarında önemli bir artışın nedeni olmuştur (Bakkal, 2016, s. 126). Dolayısıyla 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran ile birlikte devletin ekonomik olaylara müdahale etmesi gerekli görülmüştür. Kamu harcamalarının ekonomik krizin aşılmasına yardımcı olmasıyla birlikte, kamu harcamalarındaki artış hızlanmaya başladı. İlerleyen dönemlerde özellikle eğitim, sağlık, enerji, altyapı, konut vb. alanlarda yaşanan sorunlar artmış ve devletin görevi artmıştır. Dolayısıyla devlette harcamaları arttırma yoluna gitmiştir. Böylece toplumun iç ve dış güvenliğini sağlamanın yanı sıra devlet bireylerin refah düzeyini yükseltmeyi üstlendiği için yeni yükümlülüklerle birlikte kamu harcamaları giderek artmıştır (Pehlivan, 2019, s. 76-77).

Kamu harcamalarının her ülkede bir artış trendinde olduğu gözlemlenmektedir. Zamanla devletin görevleri ve sorumlulukları, sosyal, ekonomik hatta teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişebilmektedir. Bu da kamu harcamalarının niteliği ve büyüklüğünde de bir değişim yaratarak, artışa neden olmaktadır. Ancak artışların tamamının gerçek artış olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü devlet hizmetlerini karşılarken kullanacağı iktisadi malların miktarında görülen artış gerçek artıştır. Devlet, hizmetlerinin karşılanmasında kullanacağı iktisadi malların miktarında değişiklik olmadan sadece harcama rakamlarında artış yaşanıyor ise bu görünüşte bir artış demektir. Buna göre kamu harcamalarında gerçekte görülen

artışların reel kaynaklı, görünüşte yaşanan artışlar ise parasal kaynaklı olmaktadır (Akbulut, 2022, s. 12)

Aşağıda yer alan Tablo 1'de görüldüğü üzere kamu harcamalarının görünürde artış nedenleri ve gerçekte artış nedenleri olmak üzere incelenmektedir.

Tablo 1. *Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri*

Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri	
Gerçek Artış Nedenleri	**Görünürde Artış Nedenleri**
• Ekonomik ve Sosyal Nedenler • Savaş ve Savunma Harcamalarındaki Artış • Teknolojik Gelişmeler • Nüfus Artışı	• Para Ekonomisinin Yaygınlaşması • Paranın Değerinin Düşmesi • Bütçe Usulünün Değişmesi • Ülke Sınırlarının ve Nüfusun Büyümesi

Kaynak: (Kalenderoğlu, 2005, s. 33) (Pehlivan, 2019, s.76-79).

Kamu harcamalarında hem görünürde hem de gerçek anlamda artış olmaktadır. Toplum için yapılan mal veya hizmetin kalitesinde ya da miktarında bir artış meydana gelmemesine karşın kamu harcamaları tutarında ortaya çıkan artışa "görünürde artış" olarak ifade edilmektedir. Yine aynı şekilde toplum için yapılan mal veya hizmetin kalitesinde ya da miktarında artış yanında kamu harcamalarının tutarlarının da artmasına "gerçek artış" diyebiliriz. Ülkelerin içinde bulundukları ekonomik yapısı ya da sosyal koşullar sözü edilen faktörlerin etkileri farklılık göstermektedir. Ülkelerin sosyo-ekonomik ve mali açıdan güçlü olmasıyla görülen artışların gerçek artış niteliğinde olmasına karşın diğer ülkelerde ise güçlü olmayan, sosyo-ekonomik olarak iyi görünmeyen ülkelerde görünüşte artış nedenleri daha fazla yer almaktadır (Akdoğan, 2009, s. 67-68). Dolayısıyla kamu harcamalarında artış meydana getirebilecek faktörler detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir.

1.3.1. Kamu Harcamalarının Gerçek Artış Nedenleri

Kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı arttıkça veya harcamalarda kullanılan mallardan kişi başına düşen mal miktarı arttıkça kamu harcamaları gerçek artışa sebep olur (Edizdoğan, Çetinkaya , & Gümüş, 2016, s. 68). Dolayısıyla da kamu harcamalarındaki bu artış, hem parasal hem de hizmet miktarı olarak arttığı durumlardır.

Görünüşte artışlar yanında, gerçek artış nedenlerinin bütçe rakamlarının büyümesinde etkisi var olan bir gerçektir. Toplum adına yapılacak yeni mal ve hizmetlerin ortaya çıkması, ekonomik ve teknolojik etkenlerin değişiklikleri sonucu toplumun devletten beklentilere bağlı olarak, devletin üstlendiği görevlerin niteliklerinde değişiklikler oluşabilmektedir (Akdoğan, 2009, s. 79). Dolayısıyla bu beklentiler karşısında devlet toplumun ihtiyaçlarına yönelik harcamalar yapmaktadır. Kamu harcamalarının gerçek artış nedenleri aşağıda sıralanmaktadır.

1.3.1.1. Ekonomik ve Sosyal Nedenler

Devletin ekonomiye müdahale etmesi, piyasada oluşan belirsizlikleri düzeltmeye çalışması ve yeni görevlerini yerine getirmesi sonucu kamu harcamaları artmaktadır. Belirli alanlarda devlet doğrudan özel kesimin eksikliğini gidermek için yatırım yapması, belirsizlik ya da durgunluk dönemlerinde politikalar oluşturulması da aynı şekilde kamu harcamalarını artırmaktadır (Kalenderoğlu, 2005, s. 35).

Ekonomik ve sosyal nedenler, kamu harcamalarını arttıran en önemli unsurdur. Temel olarak kamu ihtiyaçları hem nicelik hem de nitelik olarak artmaktadır. Özellikle Klasik iktisat düşüncesinin terk edilmesiyle ortaya çıkan Keynesyen akımıyla birlikte sınırsız kamusal ihtiyaçlarının karşılanmasında devletin yükü artmıştır. Ekonomik istikrar da kamu harcamalarını etkiler. Dolayısıyla bir ekonomik kriz ortamında devlet tarafından uygulanan politikalar harcama kalemleri ile ilişkilendirilmektedir. Bu durum devletin üstlendiği fonksiyonlarda önem kazandırır (Seçme, 2010, s. 27).

Ekonomik dengesizlik halleri, kamu harcamalarının büyümesinde etkili olmaktadır. Ekonomik kriz sonucu devletin hizmet alanlarında yeni fonksiyonların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Hatta kriz sonucu, toplumun refah düzeyinin iyileşmesi bakımından yapılan katkı ve ödemeler bu konuda önemlidir. 1930 Ekonomik Krizi Dönemi, Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan ekonomik nitelikli düzenlemeler ve sosyal güvenlik düzenlemeleri buna örnektir (Akdoğan, 2009, s. 79-80).

Devlet; toplumda oluşan işsizliğin giderilmesi, bireylerin refah seviyesini arttırma gibi konularda kamu harcamalarına yönelmiştir. Dolayısıyla son yıllarda da artan bu harcamalar toplumun devlete olan beklentisini de yükseltmiştir. Bir diğer örnek olarak; Toplumda belirli bir amaca yönelik belli bir eğitim düzeyine ulaşmak,

herkese eşit eğitim sağlamak, sosyal tesisler, sıhhi tesisler, yetimler ve yoksullar için dinlenme tesisleri kurmak ve toplumların refah içinde yaşamasını sağlayacak bu uygulamalar, kamu harcamalarını da arttırmaktadır (Diler, 2011, s. 13). Bu yüzden yapılan harcamalar sayesinde ekonomik ve sosyal harcamalarda gerçek bir artış vardır.

1.3.1.2. Savaş ve Savunma Harcamalarındaki Artış

Peacock-Wiseman, savaş zamanlarında kamu harcamalarında sıçrayış şeklinde bir artışın meydana geldiğini söylemektedir. Birçok ülkede kamu harcamalarının önemli bir artışında, savunma ve askeri harcamaları oluşturmaktadır (Diler, 2011, s. 12).

Güvenli bir ortamın olması, ekonomik kalkınma için temel bir koşuludur. Güvenli bir ortam sağlayan savunma harcaması miktarı, optimum savunma harcaması miktarıdır. Bu seviyenin altındaki miktarlar ekonomiyi olumsuz etkilerken aşırı savunma harcamaları ise ekonomik ve sosyal olumsuzluklar yaratmaktadır (Özbaran, 2004, s. 128).

Savaş ve savunma harcamaları, birçok ülkede devlet harcamalarının artmasının temel nedenlerinden biridir. Savaş durumundayken harcamalar aniden arttığı için bu olağanüstü dönemin ihtiyaçlarını karşılamak isteyen ülkeler tüm çareleri kullanmak zorunda kalmışlardır. Örneğin, ilk gelir vergisi uygulaması (1799) Napolyon Savaşları sırasında İngilizler tarafından denenmiştir. Savaşların devlet borçlanması ve borç gelişimi üzerinde büyük etkisi vardır. Bütçede savaş finansmanı adına değişiklikler yapılmış ve fazla ödenek gerektiren olağanüstü bütçeler de uygulanmıştır. Dolayısıyla savaşlar sırasında çeşitli maliye politikası uygulamaları yapılmıştır (Edizdoğan, Çetinkaya , & Gümüş, 2016, s. 73-74). Ülkelerin içinde bulundukları konum itibariyle de alacakları savunma tedbirleri, kamu harcamalarını arttıran önemli bir sebeptir.

Ülkeler jeopolitik konum olarak, iç terör faaliyetlerinden korunmak, komşu ülkelerle ilişkiler, diğer ülkelere karşı etkinliğini arttırma, iç ve dış tehditlere hazırlıklı olmak, savaş ya da olağanüstü durumlar gibi nedenlerle savunma ya da askeri alanlara yönelik yatırım yapmaktadırlar. Teknolojinin hızlı gelişimi sürekli yenilik gerektirmekte ve birçok ürünün etkinliğini kaybetmesine sebep olmaktadır. Bu nedenlerle savunma harcamaları, kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır

(Akkaya, 2016, s. 21). Dolayısıyla ülkelerdeki savaşa her haliyle hazır olma durumu, kamu harcamalarında gerçek bir artışa neden olmaktadır (Kalenderoğlu, 2005, s. 36).

Savaş riskiyle karşı karşıya olan ülkeler, savunma olanaklarını artırmak için bütçelerinin yaklaşık %50'sini bu amaçla kullanmaktadırlar. Dolayısıyla, günümüzde savaş harcamaları ve benzerleri, devlet harcamalarındaki gerçek artış nedenlerindendir (Pehlivan, 2019, s. 77). Özellikle günümüzde teknolojik gelişmeler sayesinde silahlanma alanında büyük ilerleme kaydetmiştir.

Savaş harcamaları, ülkelerin kendi savunması yönüyle önemli bir harcama kalemi olduğu için vazgeçmesi mümkün değildir. Bu harcamaların savaş için değil, savaşa hazırlık ve savaş sonrası yapılmasıyla da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Dolayısıyla bu harcama kaleminde de ülkeler için önemli bir yeri bulunmaktadır.

1.3.1.3. Teknolojik Gelişmeler

Ekonomik gelişmelerle yakından ilişkisi olan teknolojik nedenler de kamu harcamalarının artışında önemli bir payı vardır. Ülkelerin iktisadi kalkınmada, teknolojik gelişmesi de yer almaktadır. Dolayısıyla üretilen teknoloji ve bunu ülkeye kazandırılması da devletin önemli görevlerindendir. Örneğin sağlıkla ilgili hizmetlerin daha etkin sürdürülebilmesi için bu alandaki teknik gelişmeleri takip edilmesi gerekmektedir. Bu hizmetlerin ise ülke için yerine getirilmesi gerekmekte ve bu alanda da ülkede ihtiyaç doğmuştur.

Teknoloji alanında sürekli yenilik ve gelişmeler, hizmetin niteliğindeki artışlar harcamalarda artışa yol açmaktadır. Bu harcamalar ise gerçek artış nedenleridir. Bilgisayarlar, televizyonlar ya da cep telefonları alanındaki yenilikler de örnek verilebilir (Öner, 2019, s. 16).

Yeni teknolojik buluşlar yeni ihtiyaçların doğmasına neden olabilmektedir. Bu ihtiyaçlarında aynı şekilde karşılanması gerekmektedir. Ulaşım, sağlık, eğitim, enerji gibi birçok alanda hizmetlerin sağlanabilmesi için geliştirilmesi konusunda ve ülkeye getirilmesi de yine aynı şekilde bütçe kaleminde önemli artışlara sebep olmuştur (Akdoğan, 2009, s. 80).

Dünyadaki kıt kaynakların verimli kullanılması ve üretim kapasitesinin artmasını sağlamak için teknolojik olarak ilerleme olması gerekiyor. Devlet ise bu durum karşısında faaliyetlerini ve harcamalarını da arttırmalıdır (Mere, 2006, s. 46).

Günümüzde, ulaştırma, uzay araştırmaları, iletişim ve enerji alanlarında da ilerlemeler görülmüştür. Böylece kamunun kaynakları bu alanlara aktarıldığından kamu harcamalarında da artış görülmektedir. Sonuç olarak teknolojik buluşlar ve alanlarındaki teknik gelişmelerin sıkı bir şekilde takip edilmesi ve ülkemiz için bu ihtiyaçların giderilmesi gerekmektedir.

1.3.1.4. Nüfus Artışı

Ülkenin nüfusu arttıkça ihtiyaçlar artar ve yeni ihtiyaçların doğmasına sebep olur. Nüfus arttığı için devlet, kamu hizmetlerini nitelik olarak arttıramasa da miktar olarak arttırmak durumunda kalacaktır. Bu da daha fazla kamu harcamasına neden olmaktadır (Seçme, 2010, s. 28).

Ülkede her doğan yeni bebek için eğitim, yiyecek, giyecek gibi birtakım hizmetler söz konusu olduğu için yapılan harcamalarında gerçek bir artışa neden olmaktadır (Öner, 2019, s.16)

1.3.2. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri

Kamu harcamalarının görünüşte artışı; ihtiyaçlarda fazla bir değişim olmadan, topluma yapılan hizmetlerde değişiklik bulunmadan, harcama rakamlarının yükselmesi demektir. (Akdoğan, 2009, s. 77). Dolayısıyla daha anlaşılır olması için görünüşte artış nedenlerini incelemek gerekir.

1.3.2.1. Para Ekonomisinin Yaygınlaşması

Ayni ekonomiden nakdi ekonomisine geçiş olarak söylemek mümkündür. Eskiden, devletin yaptığı hizmetlerin karşılığında ödemelerini mallar ile yaparlardı. Daha sonra, bunun para ile gerçekleştirilmesiyle bu hizmet için yapılan harcamalar ise bütçeye gider olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla mal ve hizmetin miktarında değişiklik yok iken ekonominin para ile ifade edilmesi sonucu bütçede gider kalemi oluşmuş ve harcamalar parayla ifade edildikçe, giderlerde de bir görünüşte artış olduğu görülmüştür (Kalenderoğlu, 2005, s. 35)

1.3.2.2. Paranın Değerinin Düşmesi

Ulusal para biriminin satın alma gücü bazen düşebilir. Belirli bir dönemde para birimi başına satın alınabilecek mal ve hizmet miktarı daha sonra aynı miktarda satın alınamıyorsa bu para biriminin değerinin düştüğünü gösterir. Paranın satın alma gücü azaldıkça devletin kamu hizmetleri için kullandığı iktisadi malların miktarını

değiştirmediği gibi devletin aynı birim mal ve hizmetlere daha fazla harcama yapması gerekir. Sonuç olarak kamu harcamalarında önemli ölçüde artış olmaktadır (Edizdoğan, Çetinkaya , & Gümüş, 2016, s. 64-65).

1.3.2.3. Bütçe Usulünün Değişmesi

Eski yıllarda devlet bütçesi uygulamalarında safi gelir yöntemine göre kuruluydu. Burada yapılan harcamaların elde edilmiş olan gelirden düşülmesiyle ortaya çıkan safi gelirini hazineye gönderir ve bütçede gelir fazlası veya harcama fazlası oluşurdu. Sonuç olarak giderler ve gelirler açıkça görülmüyordu. Bu yöntem artık kullanılmamakta ve bunun yerine gayrisafi usul kullanılmaktadır. Gayrisafi usulünde, gelir ve gider kalemlerinin birbirini mahsup etmeden gösterilmesi bütçe rakamını artırmaktadır (Pehlivan, 2019, s. 79).

1.3.2.4. Ülke Sınırlarının ve Nüfusunun Büyümesi

Ülke sınırları savaştan dolayı genişlemesiyle birlikte siyasi sınırlar ve nüfus artışı meydana gelir. Ülke sınırlarının genişleyemediği durumda ise yıldan yıla nüfus artışının kamu harcamalarında gerçekte olmayıp sadece görünürde arttığını söylemek mümkündür. Çünkü kamu harcamalarının artış hızı ile nüfus artış hızı aynı olursa kamu harcamaları artışı nüfus artışıyla doğru orantılı olarak artacaktır (Eker, 2007, s. 31).

1.4. Kamu Yarcamalarının Artışı ile ilgili Görüşler

Zamanla kamu harcamalarının artışıyla beraber bu artışların bir kısmının paradaki değerinin düşmesi, bütçelerde yazılış tekniğinin değişmesi, kamu hizmetlerinin parasallaştırılması ile savaşların ve nüfus üzerindeki etkileri gibi görünüşte olduğu; bir kısmının ise teknolojik alandaki gelişmeler, devletin iktisadi, sosyal ve kültürel alanlardaki etkileri, savunma harcamaları ve nüfus artışı gibi reel (gerçek) niteliktedir. Harcama artış kanunu adında birçok yaklaşım ve görüşler olup, en önemlisi Alman Maliyeci Adolph Wagner'e ait olmasıdır (Öner, 2019, s. 15). Dolayısıyla 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı ekonomistler bu konu üzerindeki görüşlerini ortaya koymuşlardır. Burada özellikle A. Wagner, J. Wiseman ve A. Peacock'ın görüşleri kamu maliyesinde büyük önem görmüştür. Burada kamu harcamalarındaki artışları açıklamaya yönelik bazı yaklaşımlara değineceğiz.

Kamu harcamaları giderek artış gösterdiği için kamu harcamaların ekonomideki etkileri zaman içinde değişik şekillerde yorumlanmıştır. Bu yorumların ise detaylı bir şekilde incelenmesi mümkündür.

1.4.1. Wagner Kanunu

Yıllarca ülkelerde devletin üstlenmiş olduğu hizmetler yanında kamu harcamaları da artış göstermiştir. Bu kamu harcamalarındaki artışa yönelik yaklaşımlar olmuştur. Özellikle de kamu harcamaları artışı ilk önce Adolph Wagner tarafından incelenmiştir.

Wagner tarafından 1883'teki öne sürülen bir yaklaşım vardır. Wagner'e göre, gelişme sırasında devletin ekonomik faaliyetlerinde bir artış oluyor ve bu artışın sonunda kamu harcamaları artıyor. Teknolojik gelişme, sanayileşme gibi süreçler kamu harcamalarındaki artışına neden olan temel faktörlerdir. Özelleştirmenin olduğu serbest piyasa anlayışının olduğu dönemlerde bile devletin yönetim faaliyetlerinde artış olmuş ve bunun sonucunda kamu harcamaları da artmıştır. Başlangıçta Wagner tarafından önerilen bu yaklaşım, ekonomi ve maliye literatüründe "Wagner yasası" ya da "Wagner'ın hipotezi" olarak geçmektedir (Ulutürk, Akyol, & Mert, 2016, s. 19).

Wagner yasası, reel gelir arttıkça, kamu harcamalarının payının milli gelire göre artması yönünde uzun vadeli bir eğilim olduğunu söylemektedir (Wagner, 1883).

Alman iktisatçı Wagner, milli gelirdeki artışın kamu harcamalarında bir artışa neden olduğunu söylemektedir. Wagner'ın görüşü, uzun dönemli bir analizi kapsar ve ekonomik gelişmenin devletin faaliyetlerinde artış meydana getirdiğini savunur (Peters, 2002, s. 3). Dolayısıyla bu görüşe göre ekonomik olarak kalkındıkça kamu harcamalarının artacağını söylemektedir (Ulucak & Ulucak, 2014, s. 84).

Wagner yasasında, artan bir talep olmasıyla beraber ekonominin büyüdüğünü söylemektedir. Bir ülkenin sanayileşme süreci arttıkça kişibaşına düşen reel gelirde artış olunca kamu harcamalarının toplam harcamalar içindeki oranı artmaktadır. Wagner, bu hipotezi üç nedene bağlamaktadır. Bunlar (Magazzino, 2012, s. 206);

- Devletin idari faktörleri
- Sosyal ve refah faktörler
- Teknolojik ihtiyaçlar

Adolph Wagner, birçok Avrupa ülkesinin, Amerika Birleşik Devletleri gibi gelişmiş birçok ülkelerde sanayileşme nedeniyle üretim ve dolayısıyla milli gelir

artarken bununla birlikte harcamaların da arttığını belirlemiştir. Yani devlet harcamalarında bir artışın olduğuna varmıştır. Devletin mali ihtiyaçları ile milli gelir arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucunu saptamıştır. Adolph Wagner'e göre, sanayi işletmelerinin sayısı artarsa ekonominin artan pazarları ile bu pazarlardaki birimler arasındaki ilişkiler daha karmaşık hale gelecek ve bu sosyal düzenlemenin artacağını söylemiştir. Dolayısıyla bu sosyal düzenlemeler arttıkça devletin bu düzenlemelere uyumu izlemek için daha fazla kaynak kullanması gerekecektir. Bu denetim imkansız hale gelirse devlet işletmeleri devralacak ve kamu sektörü gelişecektir (Sunal, 2015, s. 28-29).

Wagner, gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının sürekliğini arttığını söylemiştir. Wagner'e göre kamu faaliyetlerindeki bu artışın sonucu olarak kamu harcamalarının artışına sebep olmasıdır. Toplumun isteklerini yerine getirebilmek ve ülkenin gelişme sürecini hızlandırmak için, devlet bu faaliyetleri gerçekleştirerek kamusal harcamaları arttırmaktadır. Wagner, ülkedeki büyüme arttıkça sosyal ve ekonomik yapının gelişeceğini, sosyal ihtiyaçların artışı da devletin hizmetlerini arttıracağını ve bu durumda kamu harcamalarında bir artışa neden olacağını tespit etmiştir.

1.4.2. Peacock ve Wiseman'a Ait Görüşler

Kamu harcamaların artışıyla ilgili Wagner'in tespitleri uzun dönemli bir analiz sonucuna dayanmaktadır ve kamu harcamalarındaki artışın kısa dönemde gösterdiği dalgalanmalar da inceleme konusu olmuştur. Dolayısıyla kamu harcamalarının seyrine karşılık araştırma yapan İngiliiz bilim adamları Alan Peacock ile Jack Wiseman, artışın sıçramalı bir seyir izlediği görüşüne varmışlardır.

Peacock ve Wiseman'a ait bu hipotezde savaş ya da olağanüstü durumlar sonucu kamu harcamasında ani bir artış göstermekte ve bu durumlar bittikten sonra kamu harcamasındaki artış azalarak devam etmektedir. Bunun gibi olağanüstü yaşanan durumlarda devlet yeni görevler üstlenerek daha çok harcama yapmaktadır. Bu artan harcamaları devlet finanse edebilmesi için vergi oranlarını arttırır. Bu yeni koşullar sonucu bireylerde artan vergi oranlarını anlayışla karşılamaktadır. Ancak olağanüstü durumların bitmesiyle yeniden normal koşullara dönülse bile ne kamu harcamaları ne de vergi oranları eski haline dönememektedir. Dolayısıyla devlet bu artan vergi oranlarını yeni amaçlar için kullanmaya mecbur olacaktır. Peacock ve Wiseman, Wagner yasasının uzun dönemli bir analiz olduğu söylemiştir. Bu uzun dönemli

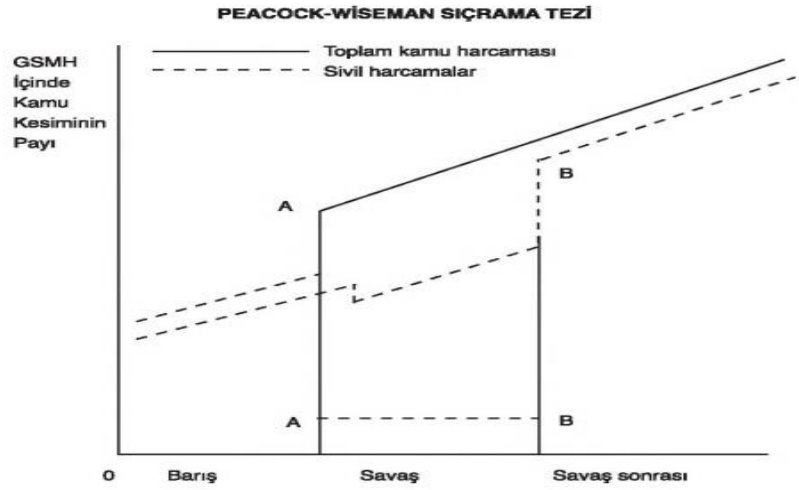
gelişme içerisinde kısa süredeki dalgalanmaların incelenmesinin gerektiği konusunda ilerlemişlerdir. Bunun sonucunda yapılan harcamaların zaman içerisinde görülen trend değişikliklerini araştırmışlardır (Mere, 2006, s. 43)**.**

Kamu harcamalarının artış nedenlerini açıklamaya çalışan teoriler arasında Peacock ve Wiseman'a ait olan Sıçrama Hipotezi önemli bir yer almaktadır. Bu hipoteze göre kriz döneminde kişiler vergi gelirlerini arttırma yöntemlerine karşı dayanabilme gücünü göstererek kendilerini yüksek vergi oranlarına karşı tavır alarak savunurlar.

Pecock ve Wiseman, kamu harcamalarındaki artış ile seçmen tercihleri arasında bir ilişki kurulmuştur. Kamu harcamaları arttırma eğilimindeyken halk ise vergilerin artırmasından pek haz almaz. Çünkü devlet, harcamayla ilgili genel karar verirken vatandaşların tepkilerini de dikkate alarak ilerlemelidir. Yani vatandaşların tahammül edebileceği bir vergi oranı vardır ve bu da devleti sınırlar. Normal zamanlarda, milli gelirdeki artışla birlikte vergi geliri de artar ve bu artış, devlet harcamalarının artma eğilimine girmesine neden olur. Savaşlar, kıtlıklar ve doğal afetler gibi olağandışı olaylar, kamu harcamalarının hızla artmasına neden olur (Savaşan, 2016, s. 45-46).

Maliye literatüründe tanımlanan sıçrama tezi görüşüne göre, kamu harcamasındaki artışın sebebi savaş ve olağanüstü olayların olmasıdır. Bu olağanüstü durumlarda ise vergilerde ve kamu harcamalarında bir artış meydana gelecektir ve olağanüstü durumların bitmesine rağmen devlet, olağanüstü durumlardan dolayı yüksek vergi ödemeye alışmış halktan aynı oranda vergi toplamaya devam eder. Sonuç olarak, devlet harcamaları savaş zamanlarında ve benzeri olağanüstü durumlarda ani artış gösterir. Sonrasında bu olağanüstü durum bitmiş olsa da harcamalar bir önceki seviyeye inmez (Pehlivan, 2019, s. 75)

Kamu harcamalarına ilişkin sıçrama tezini aşağıdaki şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. *Sıçrama Tezi* (Alaşahin, 2008, s. 94)

Şekilde de görülen olağan dışı şartların ortaya çıkmasıyla beraber kamu harcamalarında anlık bir şekilde yükselme olmuştur. Daha sonra normal döneme geçmesiyle beraber kamu harcamaları eski seviyesine gelmemiş, olağan dışı dönemindeki seyrini korumuştur. Bu sebeple burada kamu harcamalarının artış trendinin devam ettiğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak kamu harcamalarında meydana gelen bu artışı bir kanun olarak nitelendirmek olmaz. Kamu harcamalarının bu büyüklüğü; ülkelerin sosyal, siyasal ve gelişmişlik düzeyine göre değişmektedir.

1.4.3. Kamu Harcamalarının Artışı ile ilgili Diğer Görüşler

Kamu harcamalarının artışına yönelik konularda ilgilenen, A. Wagner ile hemen hemen aynı çağda olan iktisatçı H.C. Adams yer almaktadır. Adams, kamu harcamaları üzerinde yapılan araştırma ve bilgiler dahilinde kıyaslamalar yaparak, kamu harcamalarında milli gelire oranla nisbi bir artış olduğunu söylemiş ve bu artış sonucunda dönemin gelişen ülkeler adına genel kanun niteliği olduğunu söylemiştir. Bu da devletin gelişimi ile ilgili yaşanan etkenler sonucu kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır (Edizdoğan, Çetinkaya , & Gümüş, 2016, s. 62).

Kamu harcamalarının artışına yönelik görüşlerden biri de Musgrave'ye aittir. Musgrave'ye göre ABD'de kamu harcamalarını inceleyerek kamu harcamasının artışı sürekli ve düzenli olmadığı sadece savaşla ilgili nedenlerden yükseldiğini söylemiştir. Ancak ABD'de yapılan kamu harcamalarının gerçek olarak bu artışın önem arz etmediği soucuna varmıştır. Musgrave, incelemelerinin sonucunda, kamu

harcamalarının milli gelire göre artan ya da sabit olması gibi bir seyir izlediğinin mümkün olmamasına ve savaş ile ilgili harcamalar ayrılırsa kamu harcamasının milli gelire oranla düzenli seyir izlediğine yani artmadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca Musgrave, ülke ekonomisinin gelişimin süreciyle birlikte, kamu giderleri faktörlerinde de bir değişiklik meydana gelmesiyle bu değişim sonucu eğitim, sağlık giderleri gibi sosyal harcamaların lehine yönelik olduğunu söylemiştir (Edizdoğan, Çetinkaya , & Gümüş, 2016, s. 63).

Kamusal Tercihler Yaklaşımı ise 1950 yıllarında ortaya çıkmış olan bu yaklaşım, kamu harcamalarının artışını politik karar alma konu çerçevesinde inceler ve "iktisatçıların siyaset bilimini işgali" şeklinde adlandırılan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın temsilcilerinden James Buchanan, Gordon Tullock, Richard E. Wagner ve Geoffery Breanan gibi iktisatçılar başta gelmektedir. Kamusal tercihler yaklaşımında, devlet harcamalarının artışına yönelik üç etken yer almaktadır. Bu etkenler: devlet hizmetlerinde talebin artması, devlet hizmetlerini arz edenlerin arzı arttırmak istemesi ve artan etkinsizliktir (Bakırtaş, 1996, s. 57-60). Yani kamu harcamasının artışını siyasal karar alma mekanizmasına bağlamaktadır (Kalenderoğlu, 2005, s. 40).

Diğer bir yaklaşımda, İtalyan iktisatçı F.S. Nitti'nin görüşü yer almaktadır. Ona göre, kamu harcamalarının artışı, savaşa dair olan harcamalardan kaynaklanmaktadır (Kalenderoğlu, 2005, s. 39). Kamu harcamalarının artışına yönelik olarak F.S. Nitti, ülkelerdeki kamu harcama düzeyleri hakkında araştırma yaparak, 19. yüzyılın sonlarında başlıca genişleme nedenlerini şöyle sıralamıştır: askeri harcamalardaki artışın devamı, buhar ve elektrik kullanımı ile bağlantılı büyük kamu eserlerinin başlangıcı, kamu borçlarının büyümesi, her türlü sosyal önleme şeklinin geliştirilmesi ve halkın kamu ilişkilerine katılımının artması olarak sıralamıştır. F.C. Nitti, kamu harcamasındaki artışların önemini vurgulayarak, savaş ve savaş gibi durumlardan dolayı arttığını söylemektedir. Büyük devletlerin hepsinde olan bir özellik ise kaynakları kültür ya da medeniyetle ilgili olmayıp sadece güvenlik ve savunma amaçlarına yönelik ayırmaktır (Öner, 2019, s. 20).

Kamu harcamalarına yönelik bir diğer yaklaşım ise, W. Rostow'a aittir. W.Rostow'a göre kamu harcamalarındaki bu artışın ekonomik gelişme ve bu gelişimin yapılmasında devletin oynadığı rolün önemiyle açıklamaya çalışmıştır. Rostow'un görüşüne göre kamu olduğu kadar kamu olmayan faktörlerin sağlanmasında devletin yapacaklarının artması ve bu harcamaların artmasına neden olmuştur. Günümüzdeki

devletlerin gelişmişlik yapısına ulaşmasındaki süreçte makro amaçlar için ve ülkelerdeki sosyo-ekonomik ve siyasal alanlar adına değişen büyüklüklere sahip mal ya da hizmet üretimini yapan devlet, kamu kaynaklarına daha fazla ihtiyaca gerek duymuştur (Edizdoğan, Çetinkaya , & Gümüş, 2016, s. 63).

1.5. İktisadi Görüşlerde Kamu Harcamaları

Geçmişten günümüze kadar kamu harcamalarına ait birçok iktisadi görüş yer almaktadır. Özellikle 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonra devletin ekonomiye müdahale etmesi sonucu maliye politikasına artan önem sayesinde kamu harcamalarının da önemini artmıştır. Dolayısıyla kamu harcamalarına yönelik görüşlere de yer verilmektedir.

1.5.1. Klasik Görüş

Klasik görüşe göre, ekonomideki yaşanan aksaklıklar geçicidir ve bunları gidermeyi sağlayan güçler piyasa ekonomisinin içinde olmasından dolayı devletin ekonomik ya da sosyal yönden müdahalede bulunmamasıı görüşündedir (Ataç, 2013, s. 6)**.**

Klasik görüş de devlet borçlanmasına karşı çıkmaktadır. Çünkü borçlanma gelir dağılımını bozmaktadır. Dolayısıyla devlet, borçlarını faizleri ile ödeyeceği için vergi gelirlerini arttırması gerekecek ve ekonomiye müdahale etmesi gerekecektir. Bu durum, yatırımcıların kararlarını etkilemesiyle birlikte ekonomideki düzen bozulacaktır. Devlet vergi oranlarını arttıramadığı gibi kamu harcamalarında da artışa gidemeyecektir. Çünkü kamu harcamasındaki bir birimlik artışın özel yatırım ve özel tüketimlerin aynı oranda azalmasına neden olacaktır (Kalenderoğlu, 2005, s. 248).

Klasik iktisatçılar, kamu harcamasını verimsiz olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yaklaşıma göre bir ekonomide az kamu harcaması, az kamu geliri; az kamu geliri ise daha az devlet müdahalesi anlamına gelmektedir (Esen & Bayrak , 2015, s. 233). Bu durumda, devletin ekonomiye müdahalesi de gereksiz olacaktır.

1.5.2. Keynesyen Görüş

Keynesyen görüş, klasik anlayışın tam tersidir. Çünkü klasik görüşte, devletin ekonomiye müdahale etmemesi istenirken keynesyen anlayışta ise devletin ekonomiye müdahale etmesi görüşüne yer verilmektedir.

Keynesyen görüş, 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Bu buhrandan sonra sıkıntıların giderilebilmesi için devletin ekonomiye müdahalesi gerektiği düşünülmüştür. Büyük buhran, para politikası ile çüzümlenemeyince maliye politikası devreye girmiştir (Kalenderoğlu, 2005, s. 251). Ayrıca gelişmekte olan ülkeler özel sektörün yetersiz olduğu nedeniyle ekonomik büyümeyi sağlamak için

kamu harcamalarına öncelik verilmesi, yani Keynesyen görüşe ait politikalar izlediği bilinmektedir (Ulucak & Ulucak, 2014, s. 83)

Toplam talep, Keynesyen görüş için önemli bir yere sahiptir. Çünkü, ekonomideki üretim ve istihdam hacmi toplam talebe göre şekillenmektedir. Bu durumda toplam talebi doğru şekilde yönetilirse ekonomik istikrar da mümkün olacaktır. Kamu harcamaları ve vergiler ise toplam talebi etkiledikleri için ekonomideki enflasyonu, işsizliği ve istikrarsızlığı önlemede etkin araçlardır. Dolayısıyla, devlet kamu harcamasını ve vergiyi kullanarak ekonomiye müdahale etmektedir (Ataç, 2009, s. 9).

1.5.3. Arz Yönlü Görüş

1974 yılındaki petrol fiyatlarındaki ani artıştan dolayı enflasyon ile beraber ekonomideki durgunluğa karşı Keynesyen görüşün politikaları yetersiz olmasına tepki olarak klasik anlayışın politikalarına yakın olan Arz yönlü görüş ortaya çıkmıştır. Arz yönlü görüş de ekonomideki canlılığı sağlayabilmenin üretim artışına bağlı olduğunu savunurlar. Bunun oluşabilmesi için vergilerin azaltılması ile beraber üreticiyi teşvik edilmektir. Ancak kamu harcamalarının da kısılmasını savunmuşlardır. Çünkü kamu harcamalarında kısılma olmazsa bütçe açıklarının ortaya çıkacağını ardından da enflasyona neden olacağını söylemektedirler (Pehlivan, 2019, s. 61-62). Kısacası bu görüş, keynesyen görüşün gerçerrsiz olduğunu savunmuştur.

Arz yönlü görüşe önemli özellikler şu şekildedir (Kalenderoğlu, 2005, s. 256):

- Yatırımların teşvik edilmesi gerekir
- Kamu harcamalarının azaltılması gerekir. Ancak vergi gelirindeki azalıştan fazla olmalıdır.
- Ekonomik büyümeyi özel sektörün yapması ve devletin müdahale etmemesi istenir.

1.5.4. Monetarist Görüş

Monoterasit görüş, Amerikalı iktisatçı Friedman tarafından geliştirilen bir teoridir. Bu görüş, ekonomideki belirsizlikler ve istikrarsızlığın tümü parasal kökenli olduğunu söylemektedirler. Dolayısıyla para politikası ekonomik sıkıntılara karşı alınan önemli bir araçtır (Aktan, 2010, s. 169).

Friedman ve Monetarist görüşü savunanlar, para talebi ve faiz oranları arasındaki ilişkinin zayıf olmasına karşın faiz oranı ve yatırım arasında güçlü bir ilişkinin olduğu söylemektedirler. Faiz oranlarının kamu harcamaları ile arttırılması özel sektördeki yatırımları ve toplam talep ve geliri olumsuz etkileyecektir.

Dolayısıyla kamu harcamalarının arttırılması ekonomik hayatta önemli sıkıntılara neden olacağını idda etmişlerdir. (Kökocak, 2005) Dolayısıyla bu görüşe göre kamu harcamalarının etkinliğini kabul etmemişler hatta ekonomide sıkıntılara neden olacağını ileri sürmüşlerdir.

1.5.5. Rasyonel Bekletiler Görüşü

Rasyonel beklentiler teorisi, J. Muth'un 1961 yılında yayıınlamış olduğu "Rasyonel Bekletiler ve Fiyat Hareketleri Teorisi" makalesi ile ilk defa ortaya çıkmıştır (Muth, 1961).

Bu teoriyi savunanlar; devletin kamu harcama, vergi ve diğer politikaları gibi ekonomi üzerinde bir etkisinin olmadığını, bunun bireylerin devletin alacağı kararlarda kendi durumlarını ayarlayarak, bu alınan kararları etkisiz hale getireceğini savunmuşlardır. O nedenle bu politikalar sık sık değiştirilmemeli ve önceden belirlenmesi gerektiği, hatta bu politikalarda bir değişiklik olacaksa bu değişikliklerin yavaş yavaş yürürlüğe konulmasını söylemişlerdir. Dolayısıyla bu görüşe göre devletin kuralları koyan bir politika izlemesi gerekmektedir. (Pehlivan, 2019, s. 61)

1.6. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcaması, kamu hizmetlerinin parasal bir ölçüsü olduğu için harcamaların kamu hizmetlerine tahsis edilme amacına, hizmetlerin hangi amaçlarla verildiğine ve bu hizmetlerin parasal maliyetinin neye bağlı olduğunu anlamak için sınıflandırılmalıdır. Çünkü kamu harcamaları sürekli artış ve çeşitlilik göstermektedir (Çelik, 2020, s. 7).

Ülkelerdeki şartların kamu harcamaları farklı hizmetlere yönelik ve çeşitlilik göstermesiyle tasnif edilmesi, bu harcamaların gruplandırılması, harcamalar arasında kıyaslama yapılması ve kamu harcamasının hangi alana doğru ya da yavaş ilerlediğini anlamada bize yardımcı olmaktadır. Kamu harcamalarının sınıflandırılması ve aralarında kıyaslama yapılması; harcamaların finansmanında kullanılacak kaynakların doğru dağıtılmasına ve toplumun ekonomik, sosyal ve mali beklentilerinin karşılanmasında yardımcı olmaktadır (Mızırak & Üçler, 2012, s. 181). Yine aynı şekilde birbirinden farklı kamu hizmetlerine yönelik bu harcamaların sınıflandırılması, devletin yapacağı kamu harcamalarıyla ilgili daha anlaşılır hale gelerek doğru harcama kararları almada yardımcı olacaktır.

Kamu harcamalarındaki gelişmelerin izlenerek, hangi kalemlerin arttığını veya azaldığını belirlemek iyi bir sınıflandırma sayesinde verimli bir bütçe sürecine yardımcı olur (Dübüş, 2017, s. 6). Kamu harcamaları, devletin toplumsal ihtiyaçları için harcanan hizmetin ne kadar öncelikli ya da maliyetinin ne şekilde olacağının anlaşılır olması gerekmektedir. Kamu harcamalarında sınıflandırma, devletin yapmış olduğu hizmetlerin var olan bu kaynaklarla da ne yapmak istediğini yansıtır. Yapılan bu hizmetler devletin ne kadar ve neye yönelik yapmış olduğu harcamaların sınıflandırılması sonucu daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

Kamu harcamalarının sınıflandırılmasındaki faydalarını kısaca özetlemiş olursak (Bayram, 2019, s. 7);

- Mükelleflerin ödediği vergilerin hangi hizmetlere ve ne miktarda harcandığının ortaya çıkması ya da bilinmesiyle, savurganlıktan kaçınılmış olunur.
- Milletvekillerinin kamu hizmetlerinde tercih yapması daha kolay olacaktır.
- Mali istatistiklerin analiz edilmesi konusunda daha iyi analiz edilmesine imkan sağlar.
- Kamusal hizmetlerin gider ve maliyetleri ortaya çıkarılmasına yardımcı olur.

Kamu harcamalarında sınıflandırılmasında kamu hizmetlerinde yapılan maliyetler ve hangi kuruluşun ne amaçla yaptığını analiz etmekte önemli bir payı vardır. Dolayısıyla sınıflandırmada maliyet-fayda analizi yapabilir ve ihtiyaçların en uygun şekilde belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Ülkemizde kamu harcamalarının, bu tasniflere göre ayrılması ile niteliklerini, büyüklüklerini ve kapsamını değerlendirebilmemize ve konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Hatta gelecek yıllara da ışık tutması açısından önemlidir (Üçler, 2011, s. 103).

Türk bütçe sisteminde kamu harcamalarının ekonomik analizi yapılmasına imkan verilmesi, hesap verilebilmesi ve saydamlığını sağlanabilmesi için de bu sınıflandırmalar idari, işlevsel ve ekonomik sınıflandırma sistemine göre üçe ayırmaktadır.

1.6.1. İdari Sınıflandırmaya Göre Kamu Harcamaları

Devletin tüm kamu sektörünün yapmış olduğu hizmetler yani harcamalar toplam kamu harcamalarını oluşturur. Kamu harcamalarını yapan birim ise bu idari

sınıflandırma içerisine girmektedir. Bu sınıflandırmada hangi kurumun hangi alana harcama yaptığını göremesek de ancak bu sınıflandırma sadece kurumun ne kadar harcama yaptığını görmemize yardımcı olmaktadır.

İdari sınıflandırmaya göre kamu harcamaları aslında bütçeyle ilgili bir durumudur. Kamu harcamaları, bütçelerde gerçekleştirilen harcamayla ilgili kısımlarda çeşitli görevleri halleden idari birimlere göre yapılmakta, hatta ana ayrımda hizmetlerin çeşitlerine yönelik bölünebilmektedir. Yani idari sınıflandırma yaparken, birimler ya da onların işlevlerine göre gerçekleşir (Edizdoğan, Çetinkaya , & Gümüş, 2016, s. 79).

1.6.2. İşlevsel (Fonksiyonel) Sınıflandırmaya Göre Kamu Harcamaları

Kamu harcamalarını, gerçekleştirilen hizmetlerin amacına yönelik sınıflandırmak gerekir. Bu nedenle, fonksiyonel sınıflandırmada detaylı olarak tasnif edilmektedir. Fonksiyonel sınıflandırmada kamu harcamaları, harcama yönelik olarak devletin yaptığı faaliyet türlerini gösterir. Devlet bu yaptığı faaliyetlerle eğitim, savunma ya da sağlık hizmetleri gibi çeşitli türlere ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma sonucunda devletin çeşitli faaliyetlere ne kadar kaynak ayırdığını ve yıllar itibariyle gerçekleşen harcama miktarını tespit edebiliyoruz (Pehlivan, 2019, s. 82). Burada devletin yapmış olduğu harcamaların miktarı da görülebilmektir. En önemlisi de hizmet amacına yöneliktir.

Fonksiyonel sınıflandırmada, yapılacak hizmetin hangi kuruluş tarafından yaptığı değil de harcamanın hangi amaç için yaptığı önemlidir. Mesela Eğitim Bakanlığı'nın öğrenciler için ücretsiz dağıttı kitaplar vaıdır. Burada diyebiliriz ki, fonksiyonel sınıflandırmada, kurum ve kurumların yapmış olduğu harcamalar hangi amaca yönelik yapıldığını anlamaya yardımcı olmaktadır ve İdari sınıflandırmaya göre daha açıklayıcıdır.

Fonksiyonel sınıflandırmada, devlet harcamalarının ayrıştırılmasının nedeni devletin yaptığı harcamaların hangi hizmetlere yönelik olduğunu belirlemek içindir. Bu nedenle verilen hizmetlerin maliyeti bu sınıflandırma sayesinde ortaya çıkmaktadır. Fonksiyonel sınıflandırmanın etkisinin görülebilmesi için ülkenin farklı alanlardaki fonksiyonelleri bu ayrımda yer almalıdır. Bu fonksiyoneller, ülkenin ihtiyacına göre değişiklik gösterebilir. Genel olarak fonksiyonel sınıflandırma; eğitim, sağlık, savunma, adalet, ekonomiye yönelik hizmetler ve genel hizmetler gibi alanları

içerir. Bu ayrım, kamusal fonlarının ne için kullanıldığını tespit etmek ve hizmetlerin maliyetini hesaplamayı kolaylaştırır. Diğer bir deyişle, fonksiyonel dağılım, devletin yapmış olduğu toplam harcamaların hangi amaca yönelik yapıldığını gösterir (Eker, 2007, s. 15).

1.6.3. Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Kamu Harcamaları

Ekonomik sınıflandırmada yer alan harcamalar, devlet tarafından mal ve hizmet alımına yönelik gerçekleştirilen harcamalar ile herhangi bir mal ve hizmet alınması söz konusu olmamasına rağmen gerçekleştirilen harcamalardır (Ercoşkun, 2004, s. 11).

Ekonomik sınıflandırma, kamu harcamalarının milli ekonomi ve gelir dağılımı üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlar. Dolayısıyla ekonomik sınıflandırmanın, ekonomiye yönelik politika belirlenmesi için kullanılan bir araç olduğunu da söylemek mümkündür.

Ekonomik sınıflandırma, "Reel Harcamalar" ve "Transfer Harcamaları" olarak ikiye ayrılırken, Reel harcamalar da "Cari Harcamalar" ve "Yatırım Harcamaları" olarak ikiye ayrılmaktadır (Mızırak & Üçler, 2012, s. 181).

1.6.3.1. Reel harcamalar (Gerçek harcamalar)

Reel harcamalar, devletin ve diğer kamu kurumlarının kamu hizmetlerini gerçekleştirmesi için kullandığı faktörlerin satın almada yapmış olduğu harcamalardır. Dolayısıyla reel (gerçek) harcamalarda bir hizmet, işgücü, mal ya da eşya için harcama yapılmış olması gerekir. Kamu kuruluşlarının bir hizmet ya da yaptıkları aylık ve ücretler, gıda ve malzeme gibi mal bedelleri, inşaat giderleri gibi harcamalar olabilmektedir (Edizdoğan, Çetinkaya , & Gümüş, 2016, s. 90). Kısacası reel harcamalar, devletin kamu hizmetlerini yerine getirmek amacıyla yaptığı tüm mal ve hizmetler için karşılığında ödediği harcamalardır. Burada devletin tüketimine yönelik olan harcamalarda yer alır. Örneğin; memur için ödenen ücretler olabilir. Reel harcamalar da kendi içinde de ikiye ayrılmaktadır.

- **Cari Harcamalar**

Cari harcamalar, hizmet ya da faydasının en çok bir yıl içinde ya da birkaç kez kullanımı sonrası tükenen mallar olduğu için her yıl tekrarlanmaktadır. Örneğin, personel giderleri, kırtasiye, su ya da kira gibi çeşitli harcamalardır. Bu harcamalar

daha çok devletin üstlendiği kamu hizmetlerinin yapılması amacıyla idari hizmetlerin ihtiyaçlarının sürdürülmesiyle ilgilidir (Edizdoğan, Çetinkaya , & Gümüş, 2016, s. 88). Tükenen bu malların kamudaki faaliyetlerini sürdürebilmesi için ve her yıl tekrarlanması gerektiğinden kamuda zorunlu hale gelmiştir.

Cari harcamalar, personel ve diğer cari harcama kalemleri bütçe sisteminde yer almaktadır. Personel giderleri olarak, aylıklar, işçi ücretleri, tedavi yardımı ve cenaze giderleri gibi giderler yer almaktadır. Bunun yanında diğer cari harcamalarda ise, yolluklar, hizmet alımları demirbaş alımları ve diğer ödemeler yer almaktadır (Özbaran, 2004, s. 119).

- **Yatırım Harcamaları**

Yatırım harcamaları; üretim seviyesini arttıran, kaynakların etkin kullanılması, üretim faktörlerine ait verimliliği arttıran, birkaç kez kullanılmasıyla tükenmeyen ve faydası uzun döneme ait mallar için yapılan harcamalardır. Örneğin yollar ve barajları söylemek mümkündür. Bu harcamalar, ülke ekonomisinin üretim gücünü arttırarak, ilgili dönemde GSMH'ye katkıda bulunur. Dolayısıyla kamu sektöründe sermaye birikimine yol açmaktadır. Yatırım harcamalarının ekonomik kalkınmada önemli bir etkisi vardır. Bu harcamaların etkisi uzun dönemde ortaya çıkacağından dolayı devlet, bazı dönemlerde bu tür harcamalarda azaltmaya gitmektedir. Böyle bir durumda ekonominin üretim gücünü daraltıcı bir etki ortaya çıkarak ekonomik büyüme sınırlanmış olacaktır (Seçme, 2010, s. 11).

Özetle; Yatırım harcamaları, üretim araçlarının üretim kapasitesini arttırmak için yapılan harcamadır. Dolayısıyla bu harcamalar sermaye oluşumuyla yakından ilgilidir. Yatırım harcamaları, ekonominin kapasitesini arttıran harcamalar olması sebebiyle üretimi de arttıran harcamalar arasına girmektedir.

1.6.3.2. Transfer Harcamaları

Transfer harcamaları, karşılığında hiçbir mal ve hizmetin satın alınmayarak yapmış olduğu harcamalardır.

Transfer harcamaları, üretim faaliyetine katılmadan devletin bazı kişi ya da gruplara ödemiş olduğu parasal tutarlardır. Bu harcamalar, sadece satın alma gücünün el değiştirmesine yönelik harcamalardır. Bu harcamalarda devlete ait varlıkların parasal değeri belirli bir amaca ulaşabilmek için gerekli kurum ve kuruluşlara aktarılır (Meriç, 2003, s. 173).

Transfer harcamalarının en önemli özelliği, bir karşılık olmadan devlete mal ya da hizmet verme zorunluluğunun olmamasıdır. Bu harcamalar ise gazilere ve malullere ödenen maaşlar, sosyal yardımlar, sosyal sigorta yardımları, iktisadi gayeli mali yardımlar, sübvansiyonlar transfer harcamaları için örnek gösterilebilir (Özbaran, 2004, s. 119). Transfer harcamaları, insani amaçlı yardımlar niteliğinde olmasıdır. Burada firmalara yapılan yardımlarda da sübvansiyon adı verilen karşılıksız ödemeler sayesinde devletin ihracatı arttırmak, belirli mallardaki fiyatları düşük tutmak gibi amaçlar sağlamaktadır (Seçme, 2010, s. 12).

Transfer harcamalarının sürekli artmasına neden olan faktörler vardır. Bu faktörler ise, Türkiye'de kamu borç yükünün büyüklüğü, iç ve dış borçlardaki faiz ödemelerinin artmasından dolayıdır (Mere, 2006, s. 54).

Transfer harcamaları, iktisadi, mali ve sosyal transferler olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

- **İktisadi Transferler**

İktisadi transferler, devletin genel bütçeden KİT'lere zararlarını karşılamak için yapmış olduğu aktarımlardır. Yani üreticiyi desteklemek amacıyla yapmış olduğu yardımlardır.

Devletin yapmış olduğu transfer ödemeleri insani amaçlı yardımlardan oluşmaktadır ve bu yardımlar firmalara da sübvansiyon adı verilen karşılıksız ödemelerde devlet ihracatı arttırmaya yönelik ekonomik yardımda bulunabilir.

- **Mali Transferler**

Mali transferlerde, devletin özel bütçeli kuruluşlara yapmış olduğu yardımlar bulunur. Bu yapılan yardımlarda kuruluşların çoğunun özel gelirleri vardır. Mali yardımlar, vergi muafiyeti ve istisnaları gibi vergisel teşvikler ya da kalkınma programlarında uygulanacak uygulamalar yer almaktadır.

- **Sosyal Transferler**

Sosyal transfer harcamaları, devletin sosyal amaçlarına ilişkin yapmış olduğu harcamalardır. Devletin belli gelir gruplarına yönelik gelir aktarımı sağlayan harcamalardır. Burada yapılan harcamalar gelir dağılımını değiştirir. Öğrencilere verilen burslar, dul ve yetimlere verilen aylık ödemeleri örnek gösterebiliriz.

Devlet gelir dağılımını sağlamak için düşük gelirli gruplara yönelik yapmış olduğu harcamalardır. Sosyal transfer harcamaları bu nedenle karşılıksız ve nakdi yardım olarak yapılabilmektedir. İşsizlerin hayat standartlarının iyileşmesi için yapılan para yardımları, işsizlik sigorta ödemeleri ya da geliri düşük aile çocuklarına süt, yumurta, giyecek yardımında bulunması örnek gösterilebilir (Edizdoğan, Çetinkaya , & Gümüş, 2016, s. 93).

Günümüzde ekonomik ve sosyal devleti anlayışı kapsamında kamuya ait harcamaların karşılıksız olması ve sosyal amaçlar doğrultusunda yapılması benimsenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda devlete sosyal görevler verilmiş ve ülkenin sosyal yapısında ortaya çıkan karmaşıklıkların düzeltilmesi yönünden çalışılmıştır (Ercoşkun, 2004, s. 17).

- **Borç Ödemeleri**

Devlet bazı nedenlerden dolayı yurt içi veya yurt dışındaki kişi veya kurumlardan borç alabilmektedir. Bu alınan borcun ise geri ödeneciği zaman kadar geçen sürede faiz ödemelerinde bulunur. Devlet bu ödemeler karşılığında mal ya da hizmet satın almamasından dolayı, bu harcamalar da transfer harcaması olarak kabul edilmektedir (Seçme, 2010, s. 13).

BÖLÜM II

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN 2000 YILI SONRASI GENEL GÖRÜNÜMÜ

Cumhuriyetimizin ilanından bugüne kadar uygulanan politikaları ve sonuçlarını anlamak, hatalardan ders çıkarmak ekonomimizin ve toplumumuzun geleceği için önem arz etmektedir. Çünkü hiçbir ülke, kamu kaynaklarının etkin kullanılmadığı ve devlet düzenlemelerinin yeterli olmadığı halde ekonomik büyüme ve toplumsal refah artışı sağlayamamıştır (Fikir, 2010, s. 104).

Türkiye ekonomisinde uygulanan iktisat politikalarına detaylı olarak bakıldığında dönemsel olarak ciddi kırılmaların varlığını anlayabiliriz. Bu kırılmaların varlığı, değişen ekonomik koşullar ışığında açıklanması mümkündür. Ancak birbirini takip eden dönemler itibariyle uygulanmış olan politikalarda tutarsızlık olması nedeniyle büyük bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Türkiye ekonomisinin uyguladığı devlet politikaları her iktidar değişiminde farklı alanlara yönelmiş, bu tutarsız değişimler ekonomide karşılaşılan sorunların büyük bölümünün çözümsüz kalmasına, ekonomik büyüme ve kalkınmanın devlet tarafından organize edilememesine neden olmuştur (Fikir, 2010, s. 103).

Türkiye Ekonomisi özellikle, 1980 yılları dönemi boyunca sürekli bir kriz süreci içinde olmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren bu istikrarsızlık ve krizler ise devam etmekteydi. Bu nedenle günümüze kadar meydana gelen krizlerin nedenleri, uygulanan politikalar ve istikrar programlarının detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye kriz dönemlerinde ve bugünkü belirsizliklerden dolayı, ekonomiyi canlandırmak için ekonomi politikalarını kullanmıştır. Ekonomide yaşanan belirsizlikleri azaltmak ve ekonomiyi güçlendirmek için paketler ya da teşvikler uygulanmıştır. Özellikle ekonomi paketleri, toplam talebi arttırarak ekonominin güçlenmesini amaçlayan vergi indirimi ya da harcama artışlarını oluşturmaktadır.

Bu bölümde Türkiye ekonomisinde yaşanan kriz yılları ve belirsizliklerin yaşandığı dönemleri inceleyeceğiz. Dolayısıyla bu bölümde, Türkiye Ekonomisi'nin genel görünümüne de bakmış olup, uygulanan politikalar, ekonomik teşvikler ve alınan tedbirleri inceleyeceğiz.

2.1. Türkiye Ekonomisinin 2000 Yılı Sonrası Ekonomideki Genel Görünümü

2.1.1. 1980 Dönemi ve 24 Ocak Kararları Dönemi

1970 yılların sonuna doğru yaşanan siyasal istikrarsızlıklara beraber 1980'leri de etkilemişti. 1980 yıllarında ithalat ve üretimdeki sıkıntıların devam etmesi, kıtlıkların yaşanması, enflasyonun yüksek seviyeye çıkmasıyla beraber bir bunalım ortasında gelen Süleyman Demirel başkanlığındaki devlet, 24 Ocak 1980 yılında radikal bir karar alarak liberalleşme programını açıkladı ve bu programın arkasında da ekonomiden sorumlu olacak başkan yardımcısını yani Turgut Özal getirilmişti. 24 Ocak kararlarındaki asıl amaç da kısa vadedeki ödemeler dengesinde iyileştirme, enflasyonun daha düşük seviyeye getirilmesi ve ihracata yönelen bir ekonomi olarak destek sağlanmasıydı (Pamuk Ş. , 2015, s. 265).

Türkiye'de 24 Ocak 1980 yılında uygulanmaya başlayan ekonomik istikrar politikası kararları, yeni bir ekonomik gelişme anlayışını ortaya çıkarmıştır (Özbilen, 2010, s. 485). Türkiye'de neo-liberal anlayışının başlangıcı, 1980 sonrasına yani 24 Ocak kararlarından itibaren başlamaktadır (Cizrelioğulları, 2013, s. 60). Yani burada 24 Ocak kararları ile neo-liberal anlayışta da bir dönüşüm noktası yaşanmıştır.

Tüm dünyada yayılan Neoliberal akımdan Türkiye de etkilenmiştir. Dolayısıyla daha sonra 24 Ocak kararları olarak anılacak olmasıyla beraber uygulamaya konulacaktır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'a hazırlatılması istenen bu iktisadi tedbirler 24 Ocak 1980 tarihinde Meclis'ten geçmiştir. Bu tedbirlerin amaçları (Başaran, 2019, s. 58);

- Ulusal piyasalarda uyumun sağlanması,
- Yüksek enflasyonu kontrol altına alabilmek,
- Dış ticaretin serbestleştirilmesi,
- İhracatı arttırmaya yönelik hedefler,
- İşsizliğin azaltılması,
- Faizlerin serbestleştirilmesi,

- Finansal serbestleşmenin sağlanmasıdır.

24 Ocak kararlarının alınması sonucu Türkiye'de ekonomi konusunda birçok değişim yaşanmış oldu. İthal ikameci yerine ihracata dayalı ve serbest piyasa ekonomisine dayalı bir sistem getirilmiş ve devletin ekonomideki yeri azaltılarak özel sektöre teşvik edilmiştir. Para arzındaki genişleme durma seviyesine gelmiş ve kamu harcamaları kısılmış, ücret ve maaş artışları da kontrol altına alınabilmiş ve ithalat artmıştır.

24 Ocak 1980 kararları programında kapsamlı bir şekilde ele alınarak o dönemdeki siyaset tarafından oluşturulmuştur. 24 Ocak Kararları sonrası enflasyonu yavaşlatmak, fiyat istikrarını sağlamak ve ihracat amaçlanmıştır. Bir yandan ihracatın yükselmesi için ihracatı teşvikleyici aktivitelerin olması hedeflenmiştir. Kıtlıklar ortadan kalkacak ve arz talep dengesi sağlanacaktı. Ancak 24 Ocak Kararları, uzun dönemde başarısız olmuştur. Yakın zamanlarda Türkiye, dış ülkelerle olan rekabetinde sorunlarla karşılaşmaktadır. 1980'li yıllarda dünyada çıkan gelişmeler sonucu oluşan rekabetçi bir ortamın yapısal sorunları nedeniyle uyum sağlanması zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, ülkemizde özelleştirmede istenilen sonuca varılamamıştır. Bu kararlar ile amaçlananlara biraz ulaşılmış olsa da kalıcı bir çözümün olduğu söylenemez. Sonuç olarak, 24 Ocak İstikrar Kararları'ndaki uygulamalar ilk yıllarda kısmen başarılı sonuçlar vermiş olsa da gelecek yıllarda tekrar istikrarsızlığa bırakmıştır. İlerleyen yıllarda hatta 1990'lı dönemlerde, ekonomideki istikrarsızlıklar ve belirsizlikler devam etmişti (Altan, 2009, s. 104).

24 Ocak İstikrar Programı etkin şekilde uygulandığı yıllar 1980-1988 yıllarıdır. Bu dönemde gerçekleştirilen bazı önemli yapısal tedbirler ise şöyledir: reel faiz uygulamasına geçiş yapılması, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması, sektördeki faaliyet gösteren banka sayısının arttırılması, Sermaye Piyasa Kanunu'nun çıkarılması, sermeye hareketlerinin serbestleştirilmesi, Merkez Bankası kaynakları yerine Hazine tarafından iç borçlanma yoluyla karşılanması, Katma Değer Vergisi (KDV) uygulamasının hayata girmesi, ihracatta parasal teşvik uygulanması, ithalatın serbestleştirilmesi, yabancı sermayede girişin kolaylaştırılması, KİT tanımının yeniden yapılarak statülerinin belirlenmesi, mahalli idarelerin etkinliği ve yetkilerini arttırmak için genel bütçeden aldıkları payın arttırılması ve büyükşehir belediyelerinin kurulması gösterebilmektedir. Bu alınan tedbirler doğrultusunda bir kalkınma planı ve yatırım kararı için uygulama başlatılmıştır. Özetle 24 Ocak 1980 Kararları'yla dış

ticaret, sermaye piyasası, mali sektör, sanayi ve kamu alanında hedeflenen amaçların ilk üçünde belirli bir başarı sağlanmıştır. Ancak, sanayi yapısının dengeleri kendiliğinden oluşacağı varsayımı anlamlı bir sonuç elde edilmemiş, sadece mevcut kapasitenin kullanım oranlarında bir artış olmuştur. Piyasa mekanizmalarının kurumsallaşması ve özel kesim eksenli büyüme-gelişme süreci yapılamamıştır. Kamu kesiminin gerek ekonomi içindeki payının azaltılması, gerekse kamu kurumlarının yeniden düzenlenmesi amacı için iyi bir başlangıç sağlanmasına rağmen devam edilememiştir (Alkin & Alpay , 2019, s. 160-161).

Kısaca 24 Ocak 1980 yılındaki istikrar politikasındaki bu kararlar, Türkiye Ekonomisinde kapalı bir ekonomi olarak devam etmesi değil de, uluslararası rekabete açık ve ihracatın arttırılması yönünden öncelik oluşturan ve serbest piyasa mekanizması anlayışındadır. Bu anlayış doğrultusunda sermaye kesimine büyük tasarruf olanakları yaratmış olmasına rağmen bu tasarruflar yeni bir sanayileşme atılımının gerçekleştirilmesi için kullanılmamıştır. Bunda da dışa dönük sanayileşme açısından gelişme yaşanmamıştır. Dolayısıyla verimli yatırımlar değil, spekülatif amaçlı yatırımlara eğimli bir kesim ortaya çıkarak, gelir dağılımında bozulma meydana gelmiştir (Özbilen, 2010, s. 503).

2.1.2. 1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları Dönemi

1990'lı yıllardan önceki on yılda ekonomik kurumlarda bir gelişme yaşanmış olduğu dönem olsa da ekonomideki enflasyonun yüksek olması ve büyümede dengesizlikler vardı. Türkiye'de bu dönemde kamu maliyesinde çeşitli dengesizlikler yer almaktaydı. Ortaya çıkan bu dengesizlikler ise kamu kesiminde yer alan birtakım kuruluşların açıklarından kaynaklıydı. Bu açık seviyeler, dönemin başında sürdürülebilirken daha sonra sürdürülemez olmuştu. Artan açıklar; kamu borçlanmayı arttırmış, bu da para ve sermaye piyasaları üzerinde finansal baskının artmasına neden olmuştur. Artan finansal baskının sonucu olarak, yurt içi tasarrufların neredeyse tamamı kamu açığını finanse etmek için kullanıldı. Bu süreç sürdürülemez kamu açıkları ve borçlarla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla bütçe açıkları ve bütçe finansmanında reel faizin yüksek olması daha çok kullanılan iç borçlanma sonucu olarak sürdürülemez iç borç yüküne sebep olmuştur (Gaytancıoğlu, 2010, s. 142).

1994 yılının başına doğru Türkiye, çok ciddi bir finansal krizin içine girmiş ve 5 Nisan Kararlarını alma konusunda karar almıştır. Türkiye ekonomisinde krizin nedenlerini iki noktada belirtebiliriz. Birincisi, 1989 yılında 32 Sayılı Kararın

alınmasıyla beraber, faiz oranlarının artmasına, TL'nin yabancı değerler karşısında değer kazanmasına, cari işlemlerde ve kamu açığının artmasına neden olmuş ve ekonomide dengesizlikler yaratmıştır. İkincisi de, kriz esnasında hükümetin sermaye girişlerine müdahalede yapmasıyla ortaya çıkan yanlış müdahaleler sonucu yaşanan aksaklıklar nedeniyle krize neden olmuştur (Karagöz & Ergün, 2010, s. 172-173).

Türkiye 1994 yılındaki kararların alınmasındaki vergi gelirlerinin iç borç servisine yetmediği, devletin iç borç açıklarını kapatmak için dış borca ve TCMB'nin rezervine yönelmesi, enflasyonun yüksek olduğu ve cari açığın olduğu bir ekonomiyle karşılaşılmıştır. Dolayısıyla ekonominin istikrarlı bir hale gelmesini sağlamak, kamu açıklarını azaltmak, dış talebin oluşturmuş olduğu bir büyüme sağlanması ve ekonomik istikrarının sürekli olmasını konusunda yapısal reformları hayata geçirmek amacıyla 5 Nisan'da bir istikrar programı yürürlüğe girmiştir (Soygüzel, 2017). 1994 5 Nisan Programı'nda alınan ekonomik önlemlerin hedefleri şu şekildedir (Çokaklı, 2020, s. 18);

- Kamu gelirinin ek vergiler karşılığında arttırılması,
- Yüksek olan kamu giderlerinin düşürülmesini sağlamak,
- Dış ticaretin arttırılmasına yönelik TL'nin değerinin düşürülmesi,
- Hazine rahatça borçlanabilmesi için reel faizlerin yükseltilmesiyle beraber hazine kağıtlarına olan talebin arttırılması ve kademeli bir şekilde reel faizlerin düşürülmesi alınan bu hedefler başlıca önlemlerdir.

Sonuç olarak, 5 Nisan 1994 Programı'nda orta ve uzun vadeli yapısal düzenlemeler gerçekleşmemiştir. 1994 krizinin sonucunda alınan kararlarda, bu kararı alan kişilere halkın güveni olmadığı için bu programda istenilen sonuçlar alınamamıştır. Dolayısıyla, krizin sonuçları devam etmiş ve ekonomiyi yöneten kişiler ise IMF ile yeni anlaşmalar yapmak zorunda olmuşlardır.

Tablo 2'de 1993-1995 yılları arası büyüme, Tüfe ve işsizlik verileri yer almaktadır.

Tablo 2. *Yıllara Göre Türkiye'de Büyüme, Tüfe ve İşsizlik Verileri (1993-1995)*

YILLAR	BÜYÜME	TÜFE	İŞSİZLİK
1993	8,0	71,4	9,4
1994	-5,5	125,5	9,1
1995	7,2	76,0	8,1

Kaynak: TÜİK ve SBB, 2022. (Erişim Tarihi: 13.06.2022)

1993 yılında büyüme oranı %8, Tüfe %71,4 ve işzilik %9,4 iken,1994 yılında ise büyümenin %-5,5 olmasıyla krizin büyümeyi ne kadar etkilediğini görebilmekteyiz. Yine aynı yılda Tüfe %125,5 ve işsizilikte %9,1 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 5 Nisan 1994 Kararları'nın alınması sonucu ekonomide birtakım iyileşmeler olsa bile istenilen sonuçlara tam anlamıyla gidilememiştir. Daha sonra, 1994 yılında yaşanan krizin bazı etkileri 2000'li yılların başına kadar devam etmiştir.

Türkiye'nin bunalımdan çıkması için 5 Nisan Kararları yeterli olmamıştır. Dolayısıyla, 5 Nisan Kararları'nın açıklanmasından birkaç ay sonra IMF ile ilişkilerinin ellinci yılında Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin 16'ncı stand-by düzenlenmesi yapılmış ve bu stand-by sayesinde IMF'den 742 milyon dolarlık bir kredi sağlamıştır. Uygulamaya konulan bu program durgunluğa, işsizlik dalgasına ve gelir eşitsizliğine neden olmuştur; toplumsal dengelerde bir bozukluk meydana gelmiştir. Özetle 5 Nisan Kararları öncesinde hali hazırda bulunan ekonomik belirsiz ve dengesizlikler, program yürürlüğe girmesinin ardından da devam etmiştir (Alkin & Alpay , 2019, s. 192).

2.1.3. 2000 ve 2001 Krizi Dönemleri

1980'li yıllardan beri Türkiye ekonomisinde hem yurt içi hem de yurt dışı kaynaklı yaşanan istikrarsızlıkların 2000'li yılların başına gelince artış göstermiştir. 1980 yılı sonrasında, ekonomide uygulamaya konulan politikalarda yapısal değişime bağlı olaraktan ekonomide yeni bir süreç başlamıştır. Burada ithal ikame politikaları terk edilmesi ve dışa açık ekonomi politikasının geçerli olduğu hatta buna bağlı olarak serbest piyasa ekonomisine geçilmesi ile bu dönemde yeni bir sürecin başladığının göstergesi olmuştur. Türkiye uzun dönemde kamu mali dengesinde olumsuzluklar

yaşamıştır. Hatta 1990'ların başında artan bütçe açıkları, enflasyon sorununun artması, kamu finansman dengesinin bozulması ve ödemeler bilançosundaki açığın artması gibi nedenlerden dolayı ekonomideki denge tamamen bozulmuştur. 1990'lı yılların sonlarına doğru ülke ekonomisi içinde yaşanan sıkıntılarla beraber bir de dış kaynaklı bir istikrarsızlığın yani Asya krizinin ülke ekonomisini etkilediği anlaşılmıştır. Asya ülkelerinde yaşanan kriz, ülkelerin çok yüksek oranda devalüasyona gitmeleri sonucu önlenmiştir. Fakat Türkiye, uygulamış olduğu istikrar programının şartlarını yerine getirmiş ve devalüasyona gitmemiştir. Bu nedenle TL aşırı değer kazanmış, dış açıklar hızla artarak kriz ortamı oluşmuştur. Bunun sonucunda Türkiye ekonomisinde yaşanan dolarizasyon probleminin de etkisiyle kriz kaçınılmaz olmuştur. 1999 yılına gelindiğinde gerçekleşen kriz sonucu mücadele etmek ve yaşanan sıkıntıları ortadan kaldırmak için IMF destekli "Döviz Kuruna Dayalı Enflasyonla Mücadele Programı" adı altındaki programın 2000-2002 yılını kapsayacak şekilde bir istikrar programı yürürlüğe girmiştir. Bunun sonucunda enflasyon oranlarındaki artışın azalması hedeflenmiştir. Bu programdaki hedefler ise kamu mali dengesi, finansal piyasalarda ve döviz kurundaki istikrarın sağlanmasına yönelik alınan tedbirler doğrultusunda ekonomideki büyümenin arttırılmasın sağlamaktır. Bu istikrar programının sonuçlarında ise ekonomide yaşanan talep daralmaları ortadan kalkmıştır. Ancak dış ticaret açığı artmıştır. Burada ödemeler bilançosu dengesindeki sapmalar ve yaşanan sıkıtılar neticesinde 2000 yılında bir kriz ortamının oluşmasına neden olmuştur (Şimşek, 2007, s. 53-56).

Yaşanan bu olumsuzluklar sonucu Kasım 2000 krizini oluşturmuştur. Kasım krizinin asıl nedeni ise bankacılık sektörü alanındaki yaşanan kriz ve ödemeler bilançosundaki dengesizlikten kaynaklandığını söyleyebiliriz. Kasım 2000 krizinin bankacılık sektöründe kısa vadeli borç kullanımının artmasıdır. Bankalar ise dışarıdan dövizle borçlanarak kamu kesimine fon aktarmaktaydı. TCMB ise bu likitide sıkışıklığından dolayı bankalara kredi açmadı ve para arzını kontrol edebilmek için faiz oranları yükseltmişti. Sonuç olarak bankalar da bundan etkilenerek faiz ve dolar yükselerek kriz gerçekleşmiş oldu.

Kasım krizinin etkileri devam ederken birtakım önlemler alınmış olsa da bankacılık sisteminde yaşanan belirsizlikler ve döviz kurundaki istenmeyen olumsuzluklar nedeniyle Şubat 2001 Krizi ile yeni bir kriz ortamı daha gerçekleşmiş oldu.

Kasım krizi bitti derken, 22 Kasım 2000 yılında bankacılık kesiminde yaşanan kriz, 19 Şubat 2001 yılında döviz krizine neden olmuştur. Kasım ayında bankacılık kesiminde yaşanan kriz ve ödemeler bilançosu açığının artması ve yapısal reformların istenilen amacı sağlayamaması krizi tetiklemiştir. Şubat 2001 yılında aniden ortaya çıkan krizin asıl nedenleri, döviz piyasasındaki belirsizlikler, yaşanan finansal krizler ve kamu maliyesine yönelik faiz dışı fazla hedefinin yüksek olması reel ekonomide daraltıcı etkilere sebep olurken, dış borç yükünün ve ödemeler bilançosu açığının ise yüksek olması ve siyasette yaşanan istikrarsız bir ortamdan kaynaklanmaktadır (Kocadağ, 2010, s. 112-113).

Kasım 2000 krizi beraberindeki ekonomik istikrarı sağlamak adına alınan önlemlerden uzaklaşırken, Şubat 2001 krizi ile de 2002 yılının son aylarına kadar bunun uygulanmasını sağlayan sabit kur rejimi kullanılmayarak IMF'in koşulları çerçevesindeki 22 Şubat gecesi dalgalı kur sistemine adım atılmıştır. Bu programın bitmesine neden olmayıp sadece bu program tamamen ortadan kaldırılarak yerine yeni bir anlaşma yapılmadan mevcut Stand-by Anlaşması'nın, ekonomik şartlarına göre yeniden düzenlenmesi sağlanmıştır. Kriz döneminde Stand-by Anlaşması'na göre yeni bir programa ihtiyaç duyulmuştur. Bu hazırlanan programın adı "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı''dır. Bu programın asıl amacı yapısal reformların hızla gerçekleştirilmesi, enflasyonla mücadelenin devam ettirilmesi, büyüme oranlarının oluşturulması ve gelir dağılımının dengesini oluşturmaktır. Bu temel önlemler sayesinde, mali piyasada etkinliğin oluşturulması, kamu finansman dengesinin iyileştirilmesi, enflasyon hedeflemesinin yapılması ve finansman imkanlarının sağlanmasıyla borç yükünün azaltılması hedeflenmiştir. (Kuran, 2006, s. 72-73) Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin etkileri son derece fazladır. Bu yüzden Şubat 2001 krizinin yaşanmasından sonra istikrarsızlık ve belirsizlik ortamından kurtulmak için Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın yürürlüğe girmesi gerekli görülmüştür. IMF ile yapılan görüşmeler sonucu stand-by anlaşması imzalandı ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 14 Nisan 2001 tarihinde açıklanmıştı. Güçlü Ekonomiye Geçişle birlikte, bankaların yeniden yapılandırılmasına, piyasada oluşan kırılgan yapının güçlendirilmesi gibi hedeflere gidilmişti. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında yer alan hedefler;

- Dalgalı kur sistemi bünyesinde enflasyonla mücadelede kesintisiz devam edilmesi,

- Bankacılık kesiminin kamu ve TMSF bünyesindeki bankalarda olmak dahilinde yeniden yapılandırılması,
- Kamu finansman yapısını bozulmayacak bir biçimde güçlendirilmesi,
- Toplumsal uzlaşmaya dayanan, adil olmasını öngören ve enflasyon hedefleri ile uyumlu gelirler politikasının oluşturulması,
- Kamuda etkinlik, esneklik ve şeffaflık ile sağlayacak yapısal unsurların sağlanması gibi programda bu hedefler seçilmiştir.

Bu program ile ekonomimizdeki sorunların yeniden yapılanmasına yönelik amaçlar hedeflenmiştir. Özellikle dalgalı kur sistemi ile enflasyonla mücadelenin sürdürülmesi, bankacılık sisteminin daha sağlıklı işlenmesi, kamu kesimi dengesinin oluşturulması ve enflasyonla mücadele için uygun politikanın oluşmasına karar verilmiştir. Yapılan bu düzenlemeler sayesinde yeni reformlar oluşturulmuş ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu ile bankacılık sisteminde daha iyi bir düzen amaçlanmıştır (Fikir, 2010, s. 117).

Türkiye'de yapısal sorunlar, kırılganlıklar, bazı siyasal sorunlar da yaşanınca ekonomik krizlere neden olmuştur. Aralarında yaklaşık dört ay olmasıyla beraber başta Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin yaşanması Türkiye ekonomisi açısından ekonomik, sosyal ve siyasal hayatta en belirgin kriz dönemleri olmuştur (Tuncer, 2016, s. 17). Krizler, ekonomik istikrarsızlık sonrası siyaseti de etkileyebilmektedir. Bu nedenle krizler, ülkeleri bunalıma sokmuştur. Türkiye'de yaşanan krizler de aynı şekilde sosyal ve siyasal yapıyı etkilemiştir.

2000 yılından bugüne kadar uygulanan politikalarda asıl hedef, enflasyon oranını ve faiz oranlarının düşmesini sağlamak, kamudaki borç yükünün hafifletilmesi ve ihracatı arttırmaya yönelik olmuştur. Krizlerin etkisi sonucu iktisadi büyümenin gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesi zorlaşmıştır. Enflasyonun yükselmesi ve faiz oranları ile dövizdeki belirsizlikler reel yatırımların düşmesine neden olmuştur. Bu dönemde yatırımların finansmanı için katlanılan maliyetler artış olurken, kullanılan krediler de önlenemeyince birçok üretici iflasa sürüklenmiştir (Fikir, 2010, s. 117).

Türkiye, finansal piyasalarda başlayarak ve dış ekonomilerdeki şokların da etkisi ile ekonomide hızla dalgalanan bir kriz döneminden geçmiştir. Bu dönemde art arda gelen 2000 ve 2001 krizlerini aşmak için, özellikle 2000 yılından sonra mali dengenin sağlanması amacıyla daraltıcı mali tedbirler, kamu açığını azaltarak

enflasyon oranını düşürmeye sağlamış ve krizi aşmaya yardımcı olmuştur. Bu tedbirler doğrultusunda uygulanan tedbirlerin mali dengenin sağlanmasında önemli bir başarı sağlarken, bu amaca ulaşmak için alınan daraltıcı mali tedbirler reel ekonomide yatırım ve istihdamın azalmasına yol açarak ekonomik büyümede yardımcı olmamıştır (Şimşek, 2007, s. 53).

Özetle 2000 yılında yürürlüğe giren Enflasyonla Mücadele Programı kapsamında kısa dönemde faiz oranlarında azalma olmuştur. Azalan faiz oranları insanların tüketimi artmış ve bu durum enflasyonun yeniden yükselmesine sebep olmuştur. Bankalar, yıl sonu yaklaşınca TL ve döviz yıl sonu hesaplarındaki açık pozisyonlarını kapatma işlemlerinde, TL likidite ihtiyacını ve döviz talebinin artmasıyla beraber faiz oranlarında artışa sürüklenmiştir. Bu durum bazı bankaların TMSF'ya devredilmesi gibi ve bankaların birbiriyle olan kredi akışlarının durmasıyla piyasada oluşan likidite daralması yaşanmıştır. O zamanda diğer ülkelerdeki yabancı yatırımcılar, değerli hazine kağıtlarını satarak döviz alıyor ve dövize olan talep artıyordu. Artan döviz talebi karşısında faizleri de etkilemekteydi. IMF'nin de etkisiyle Merkez Bankasının likidite daralmasından kurtulamamasıyla faizin hızla artmasına neden oldu. Faiz oranlarındaki bu belirsizlikler ülkedeki toplam talebi etkileyerek olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yaşanan faiz ve dövizdeki belirsizlikler sonucu bazı bankaları olumsuz etkileyerek batmasına neden olmuştu. Bu dönemdeki kamu mali yapısındaki istikrarsızlıklarda üst üste gelmişti. Bu kriz ortamıyla beraber Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı olarak adlandırılan bir istikrar programının yürürlüğe girmesine neden olmuştur. Açıklanan program dahilinde mali disiplin, fiyat istikrarı ve ekonomik büyüme hedeflerini içermekteydi. Programın uygulanmasından sonra dönemin siyasal iktidarı erken seçime gitmiş ve 3 Kasım 2002'de genel seçimler yapılmıştır. Seçim sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına iktidar olmuş ve uzun dönemde olumlu sonuçlar vermesi planlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı için oluşan siyasal istikrar ile birlikte yeni bir adım atılmıştır. Bu program ışığında istenilen mali disiplin sağlanmış ve ekonomideki büyüme oranları giderek artmıştır. Elde edilen sonuçlar sayesinde, Türkiye'de 2000 yılı sonrası kamu harcamalarındaki gelişiminin de hikayesi olmuştur (Tuncer, 2016, s. 17).

Tablo 3'te 2000-2007 yılları arası büyüme, Tüfe ve işsizlik oranları yer almaktadır.

Tablo 3. *Yıllara Göre Türkiye'de Büyüme, Tüfe ve İşsizlik Verileri (2000-2007)*

YILLAR	BÜYÜME	TÜFE	İŞSİZLİK
2000	6,9	39,0	6,5
2001	-5,8	68,5	8,4
2002	6,4	29,7	10,3
2003	5,8	18,4	10,5
2004	9,6	9,3	10,8
2005	9,0	7,72	10,6
2006	6,9	9,65	10,2
2007	5,0	8,39	10,3

Kaynak: TÜİK ve SBB, 2022. (Erişim Tarihi: 13.06.2022)

Tablo 3'te görüldüğü gibi yıllara baktığımızda krizler, siyasi ve ekonomik bunalımlar doğrultusunda oranlarda bir dalgalanma olduğunu söyleyebiliriz. Kasım 2000 ve Şubat 2001 yılları ile başlayan krizlerin gelecek yılları da etkilemiştir. 2000 yılına baktığımızda büyümenin %6,9 seviyelerinde olup, diğer yıl 2001 kasım krizi sonucuyla da büyüme oranı ise %-5,8'e düşmüştür. Bu düşüş krizin büyümeyi ne kadar etkilediğinin kanıtıdır. Kasım 2000 krizi finansal bir krizdir, çünkü bankaların likitide sıkışıklığı doğrultusunda kısa vadeli borç kullanımının artmasıdır. TCMB ise bankalar kredi vermedi ve faiz yükseldi sonuç olarakta Kasım 2000 krizi ortaya çıktı. Ardından krizin etkilerinin hala devam etmesi ve Şubat 2001 yılında yaşanan siyasi olaylar ve belirsizlikler neticesinde yaşanan krizinde etkisiyle beraber büyüme oranı %-5,8'e düşmüştür. Büyüme oranı 2007 yılında, %5,0 olarak gerçekleşmiştir. Tüfe ve işsizlik oranları da yine aynı şekilde krizlerden etkilenmiştir. Tüfe, 2000 yılında %39,0 iken 2001 yılında %68,5 , 2007 yılında %8,39 olmuştur. Yine tabloda görüldüğü gibi işsizlik 2000 yılında %6,5 , 2001 yılında %8,4 iken 2007 yılında ise %10,3 seviyelerine ulaşmıştır.

2.1.4. 2008 Krizi Dönemi ve Sonrası

2000'li yıllardan beri kamu sektöründe mali disiplinin sağlanmasında ve kamunun altyapısına sağlanan çalışmalar neticesinde ekonomimizde iyileşme

olmuştur. Fakat 2007 yılının yazında ABD gayrimenkul piyasasında başlayan krizin az bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisine alırken ekonomimizi de olumsuz yönde etkilemiştir. Enflasyondaki düşüşü sağlamak için sıkı maliye politikalarına devam eden Türkiye ekonomisi, krizden etkilenerek ekonomik bir durgunluğa girmiş ve işsizlik oranlarında artış görülmüştür (Fikir, 2010, s. 118).

2008 krizi, ilk önce Amerika'da 2007 yılının ortalarına doğru görülmüştür. Zamanla tüm dünyayı etkisi altına almış ve küresel krize sebep olmuştur. 2008 Küresel Krizi başta gelişmiş ülkeleri etkilemiş, sonrasında tüm ülke ekonomilerinde olumsuzluklar yaşanmaya başlanmıştı. Tüm dünyayı etkileyen bu kriz, gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye'yi de etkilemiştir (Keşkek, 2020, s. 56).

Krizden sonra Avrupa ve Türkiye arasındaki ticaret ilişkilerinde olumsuzluklar yaşanmış, Türkiye'de cari açık artmış, istenmeyen makroekonomik veriler gerçeklemiştir. Hatta büyüme oranında azalış ve artan işsizlik ile beraber Türkiye de bu küresel krizden etkilenmiştir. Türkiye'nin önemli sorunlardan biri olan cari işlemler sorunu, bu krizle beraber artış göstermiştir. Cari açık ile işsizlik sorunu birbirine bağlı olan iki konu olduğu için artan cari açıkla beraber işsizlik oranlarında da artış görülmüştür. İşsizlik sonucu yoksulluğun ortaya çıkmasıyla yoksullukla mücadele kapsamında, artan devlet müdahalesi ile sosyal yardımların da artması gözlemlenmiştir (Yurdakul, 2015).

Bu dönemde maliye ve para politikaları kullanılarak önemli tedbirler alınmışır. Öncelikle para politikası ile müdahale yapılmış ancak mali dengelerin önemli olduğu düşünülerek maliye politikası uygulanmaya konmuştur (Kaya ve Kaygısız, 2015, s. 189)

Tablo 4'te 2008-2010 yıllar arası büyüme, Tüfe ve işsizlik verileri yer almaktadır.

Tablo 4. *Yıllara Göre Türkiye'de Büyüme, Tüfe ve İşsizlik Verileri (2008-2010)*

YILLAR	BÜYÜME	TÜFE	İŞSİZLİK
2008	0,8	10,06	11,0
2009	-4,8	6,53	14,0
2010	8,4	6,40	11,9

Kaynak: TÜİK ve SBB, 2022. (Erişim Tarihi: 13.06.2022)

2008 yılına baktığımızda büyüme oranı %0,8 olmuştur. ABD'de yaşanılan bu krizin, global bir kriz haline dönüşmüş olmasıyla Türkiye'de bundan etkilenmiştir. TÜFE ve işsizlik oranları da yine aynı şekilde krizlerden etkilenmiştir. TÜFE, 2008 yılında %10,06 olmuştur. Yine tabloda görüldüğü gibi işsizlik 2008 yılında ise %11,0 seviyesindedir.

Türkiye, küresel kriz ile mücadele etmiştir. Krize karşı alınan tedbirler içinde Merkez Bankasının faiz indirimi ve likitide desteği politikalarına ek olarak devlet bazı sektörleri kapsayan KDV ve ÖTV indirimlerini açıklamıştır. Türkiye'de yer alan bölgeler ve sektörler bazında uygulanacak teşvik paketleri açıklanmıştır (Karakurt, 2010, s. 186). Bu sayede güçlü mali disiplin ile birlikte alınan tedbirler sonucu küresel krizin etkilerinden 2010 yılında kurtulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla 2010 yılında büyüme oranı artarak %8,4 olarak gerçekleşmiştir. TÜFE %6,4 ve işsizlik oranı %11,9 seviyelerindedir (Tuncer, 2016, s. 27).

Krizin diğer yılları da etkilediğini söylemek mümkümdür. Ancak Türkiye, yaşanan kriz dönemleri ve sonraki yıllarda harcamalarını arttırmıştır. Dolayısıyla yaşanan bu krizler neticesinde güçlü ekonomiye geçilmiş olması, alınan tedbirler ve teşvik paketleri ile ekonomin tekrar canlanması ve güven duyulması sağlanmıştır. Ancak Türkiye'de yaşanan ekonomik krizler sonrası ekonomimizin refahı siyasi otoriterler ışığında devam etmekteydi. Enflasyonun çift haneli rakamlara gelmesi, döviz kurlarında bir artış göstermesi de Türkiye'yi etkilemiş ve TL'nin değeri düşmüştü. Dolayısıyla diğer ülkelerle olan ticari borç döviz kurunun yükselmesiyle dış borç yükünde de artış oluyordu. Bu sebeple ekonominin canlanması için ekonomi politikaları da uygulanmıştır ve bu da harcamaları arttırmıştır.

Tablo 5'de 2011-2018 yılları arası büyüme, Tüfe ve işsizlik verileri yer almaktadır.

Tablo 5. *Yıllara Göre Türkiye'de Büyüme, Tüfe ve İşsizlik Verileri (2011-2018)*

YILLAR	BÜYÜME	TÜFE	İŞSİZLİK
2011	11,2	10,45	9,8
2012	4,8	6,16	9,2
2013	8,5	7,40	9,7
2014	4,9	8,17	9,9

(Tablo 5. Devamı)

2015	6,1	8,81	10,3
2016	3,3	8,53	10,9
2017	7,5	11,92	10,9
2018	3,0	20,30	11,0

Kaynak: TÜİK ve SBB, 2022. (Erişim Tarihi: 13.06.2022)

Tabloda görüldüğü üzere 2011 yılında bir büyüme daha olmuştur. 2011 yılında büyüme %11,2 olarak gerçekleşmiştir. TÜFE %10,45 , işsizlik %9,8'dir. Ancak 2018 yılına geldiğimizde büyüme %3,0 , TÜFE %20,30 ve işsizliğin de %11,0 olduğu görülmüştür. Tablodaki yıllara baktığımızda geçmiş yıllardaki ekonomik sıkıntılar dolayısıyla temel makroekonomik sorunların halen varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

2.1.5. COVID-19 Salgın Dönemi ve Sonrası

Salgın bir hastalığın ortaya çıkması, insanların yaşamını olumsuz etkilediği gibi tüm dünyaya yayılarak pandemi ilan edilir. Geçmişte çıkan birçok salgın hastalıklar insanların ölümüne sebep olmuştur. Bu hastalıklar insanların yaşamını etkilediği gibi ekonomiyi de etkisi altına alabilmektedir.

2019 yılında hiç beklenmedik bir şekilde salgın ortaya çıktı. Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan bu salgın, COVID-19 salgınıydı. İlk başlarda bu salgın başlangıçta deniz ürünleri ve hayvan pazarında tespit edilmiş ve daha sonra insandan insana bulaşması ile başka şehirlere ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine yayılmasıyla başlamıştır. Ardından diğer ülkelere yayılması ile tüm dünyayı etkisine altına alan COVID-19, yani koronavirüs salgını Türkiye'ye de yayılmıştı.

Yaşanan bu salgın tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Hatta en büyük ekonomileri dahi olumsuz sonuçlara götürerek ekonomik durgunluk ve krizle karşı karşıya bırakmıştır. Geçmişte yaşanan ekonomik krizlerden farklı olmasının nedeni, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerini bile etkilemesidir. (Türk, Ak Bingül, & Ak, 2020, s. 626) Çünkü ülkeler ekonomi, siyasal hatta turizm alanında etkileşim içindedirler. COVID-19 salgını sonrası ise bu etkileşim yavaşlamış nerdeyse durgunluğa neden olmuştur.

Pandemi, insanların yaşamını etkilediği gibi ekonomiyi de etkilemektedir. Ülkelerin iç yapısının bozulmasıyla beraber ülke ekonomilerinde uluslararası para

sistemini, uluslararası finans ve ticaret alanındaki alanları da etkisi altına almaktadır. Ülkelerde yaşanan kısıtlamalar sonrası normalleşme sürecine gidilmesiyle uzun süre durgunluk yaşayan ekonomiler yeniden canlanmaya başlasa bile birçok ülkenin cari açık ve kamu borç yükünde fazla bir artış olmuştur. COVID-19 salgını diğer pandemiler gibi değildir. Çünkü salgın ekonomik ve sosyal boyutta birçok olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Salgında yaşanan bu olumsuzluklardan kurtulmak için sosyal izolasyon ve kısıtlamalar getirilmiş ve bazı sektör üzerinde dolaylı ve dolaysız etki yaratmıştır. Bu da üretimde yavaşlamaya neden olmuştur. Üretim yavaşlarsa tüketim ve tasarruflar da azalmaya neden olur ve artan olumsuzluklar, toplumda güvensizlik etkisi yaratır.

Dünyayı uzun süre etkileyen ve ölümlere sebep olan salgınlar geçmişte yaşanan sıkıntılar gibi bugün de önemli iktisadi ve sosyal etkileri yaratmıştır. Günümüzde COVID-19 salgınıyla beraber tekrar ortaya çıkan bu etkiler, geçmişte ortaya çıkan salgınlar ile birlikte değerlendirildiğinde aşağıda sıralanan şu sonuçlara ulaşılabilir (Türk, Ak Bingül, & Ak, 2020, s. 628-629);

• Salgınların hepsinde sosyal ve ekonomik hayatı etkileyen unsurlar olmuştur.

• Ülkelerde üretim azalırsa büyüme oranlarını olumsuz etkiler ve refah seviyesi düşer.

• Ülkede temel ihtiyaçlardan olan gıdaya ulaşma sorunları ortaya çıkmıştır.

• Kısıtlamalar sonucu ülkelerde ticaret hacmi azalır. Bu ticaret hacminde turizm ve nakliye gibi sektörleri etkiler.

• Yeni sağlık uygulamalar gündeme gelerek yoğun bir çalışmaya gidilmiştir. Salgını azaltmak için kısıtlamalar getirilmiştir. Yeni ortaya çıkan hastalık için hastaneler tesis edilirken, ilaç geliştirme girişimlerinde bulunulmuştur.

• Yaşanan salgın ve sonrasında ülkeler, piyasanın düzelmesi için yapmış olduğu destekler neticesinde kamu harcamalarını arttırmıştır.

• Salgın sonrası teknolojik alt verisine sahip e-ticaret, online eğitim gibi alanlarda sektörel gelişmeler yaşanmıştır.

• Salgın ve sonrasında yerel yönetimler ve merkezi yönetimlerin harcamaları artmıştır. Ülkeler salgın döneminde, ekonomideki durgunluğu çözmek için para ve maliye politikalarını uygulamışlardır.

• Salgınlar, sosyal dayanışmayı yani yardımlaşma kurumlarını ve sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yardımlaşma kurumlarının da salgın dönemlerinde faaliyetlerini arttırmıştır.

Geçmişte yaşanan salgınlardaki olumsuzluklar gibi bugünde yaşanan COVID-19 salgının ülkelere yaşattığı olumsuz sonuçlar Türkiye'yi de etkilemiştir. Dolayısıyla COVID-19, Türkiye'de ekonomik yıkıcı etkiler bırakmıştır. Bu etkiler ise sıralanmıştır (Demir & Esen, 2021, s. 90-93);

- COVID-19 salgını tüm dünyaya yayılınca, insanların dışarı çıkması kısıtlanınca ekonomide de durgunluk yaşanmıştır. Salgın sonrası kolonya, maske, temizlik ürünleri, kargo, kurye ve internet hizmetlerinin dışındaki sektörlerde üretim azalmıştır. Hatta kongre, sinema ve konser gibi etkinlikler azalmıştır. Üretimin azalmasıyla işsizlik oranları artmıştır. Hükümetler ise salgının geçici olduğunu söyleyerek, işsizlik oranının artmasını durdurmak istemişlerdir.
- COVID-19 salgınından dolayı ölümler artmış; insanların sokağa çıkmaları kısıtlandığı için kişiler yakınlarının cenazelerine katılamamıştır. Ayrıca düğün, nikah gibi etkinlikler yapılamamıştır Salgından dolayı mesafenin korunması için, turizm, lokantacılık, spor, berber, tiyatro, düğün gibi sektörlerde aylarca üretim yapılmamıştır. Bu sektörlerde salgın sonrası süreçte kısmen üretim yapılmştır.
- İşsizlik oranlarının artması ve işçi çıkarmalarının önüne geçilmesiyle sosyal güvenlik kurumu (SGK) harcamalarının arttırmıştır ve mali yapılarda bozulmaya yol açmıştır.
- Ekonomik faaliyetlerde azalmaya bağlı olarak kamu finansmanda dengeler bozulmuş, bütçe açığı ve borç yükü artmıştır.

Bunun gibi genel etkilerden dolayı COVID-19, Türkiye'nin ekonomisinde yıkıcı etkilere sebep olmuştur. Ancak bu etkilere rağmen Türkiye de önlemlerini almış ve etkilere karşı yeni çözümler getirmiştir. Türkiye, 18 Mart 2020'de ise koronavirüsün (COVID-19) potansiyel ekonomik serpintisini ve işletmelere faaliyetlerini sürdürmek için gerekli likitideyi sağlamak için birtakım önlemlerin yer aldığı Ekonomik İstikrar Kalkanı adlı teşvik paketini açıklamıştır. Paketin amacı COVID-19'un etkilerini azaltmaktır. Salgın dolayısıyla alınan önlemler artarak ekonominin sürekliliğini sağlamaya devam edildi. Bu dönemde "Ekonomik İstikrar

Kalkanı" adında bir destek paketi yürürlüğe konulmuştur. Bu paket içerisinde alınan tedbirler ise şöyledir (TİM, 2020) ve (Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Valiliği, 2020);

- Otel kiralamalarına ilişkin yasal ödemelerde 6 ay ertelenmesi,
- İç havayolu taşımacılığında 3 ay süreyle KDV oranı yüzde 18'den yüzde 1'e indirilmesi,
- Firma ve gerçek kişilerin kredi ödemelerine ait asgari 3 ay ertelenmesi ve bu konuda finansman desteğinin verilmesi,
- İhracatta yaşanan yavaşlama dolayısıyla kapasite kullanım oranlarının korunması için ihracatçıya stok finansmanı desteği verilmesi,
- Kredi Garanti Fonundaki limit 25 milyardan 50 milyara çıkarılması,
- Hane halklarına yönelik sosyal amaçlı kredi paketleri sunulması,
- 500 bin liranın altındaki konutlarda kredilendirilebilir miktar yüzde 80'den yüzde 90'a çıkartılması,
- Çalışma Kanunu ve İş Kanunu mevzuatında yer alan esnek ve uzaktan çalışma modellerinin etkin hale getirilmesi,
- Çalışanlara yönelik kısa çalışma ödeneği getirilmesi,
- En düşük emekli maaşı 1.500 TL lirası olarak sayılması,
- İhtiyaç sahibi aileler için 2 milyar liralık bir kaynak ayrılacak ve 80 yaş üstü yaşlılar için evde sağlık hizmeti programı uygulanması,
- Salgın kapsamında, sosyal güvencesi olup olmamasına bakılmadan herkese için Sağlık Bakanlığı'nca yapılan test, koruyucu ekipman ve ilaçlar ücretsiz olması,
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca alınan kararda su faturalarında gecikme olsa bile sularda kesinti olmamasını sağlamak,
- İhtiyaç sahibi 2.1 milyon aileye yönelik 1.000 TL nakdi para yardımı yapılması,
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca üretimini yapılan dezenfektan, koruyucu elbise, gözlük, maske, eldiven gibi yerli üreticilere yönelik KOSGEB'den 6 milyon liraya kadar destek verileceği,
- 2 milyondan fazla mükellefin, KDV, muhtasar ve prim ödemelerinde 6 ay ertelenmesi,
- Tüm gelir vergisi mükellefi olan vatandaşlarımızda mücbir sebep hali kapsamına alınması,

- Kredi ödemelerine dair yaşanan gecikmeler için esneklik tanınması.
- Emeklilerin bayram ikramiyesi nisan ayı başında ödenecek.

Açıklanan bu tedbirler sayesinde salgınla beraber ekonomimizin sürekliliğini devam edilmesine yardımcı olacaktır.

COVID-19'dan sonra ekonominin de tekrar canlanması için bir de Orta Vadeli Program da (Yeni Ekonomi Programı) açıklandı. Açıklanan Orta Vadeli Programda hedeflenen makroekonomik hedeflere ait politikalar yer almaktadır. Dolayısıyla COVID-19 ve döneminde açıklanan Orta Vadeli Program'da (Yeni Ekonomi Programı) yer alan bazı politikalar şu şekildedir (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020);

1.Büyüme İle İlgili Politikalar ve Tedbirler:

- Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) markalaşması, kurumsallaşması, uluslararası piyasalara erişim sağlaması için eğitim ve danışmanlık hizmetleri ve gelişimlerini sağlayacak projeler hayata geçirilecektir.
- Organize sanayi bölgelerinde kurumsal yapıların daha fazla güçlendirilmesi sağlanacaktır.
- E-ticaret sistemi yaygınlaştırılacaktır.

2.İstihdam İle İlgili Politikalar ve Tedbirler:

- COVID-19 salgını sonrası ekonomik toparlanmanın sağlanması için, gençlerin deneyim kazanması ve işgücü piyasasına girmelerini kolaylaştırmak ve işgücü piyasasındaki yeni düzenlemeler için İstihdam Kalkanı Paketi uygulaması başlatılacaktır.
    - 25 yaş altı ve 50 yaş üstü çalışanlar için istihdam edilebilirliklerini kolaylaştırıcı esnek koşullar getirilecektir.
    - İleri yaşlarda çalışan gruba kısmi zamanlı çalışmaya geçişi teşvik edilerek daha sağlıklı bir iş yaşamı oluşturulacaktır.
    - Türkiye'de dijital dönüşüm sürecine katkıda bulunacak bilgi teknolojileri alanında kariyer yapmak isteyen vatandaşlar için 1 milyon kişiye ücretsiz eğitim verilecektir.

3.Fiyat İstikrarı İle İlgili Politikalar ve Tedbirler:

- Mal ve hizmet piyasasındaki rekabetin korunması ve geliştirilmesi için ekonomiyi ve tüketiciyi korumak adına Rekabet Kurumu çalışmalarına devam edecektir.
- Kamu kurumları ve özel sektörle beraber sözleşmeli bitkisel ve hayvansal üretim modellerinin kullanımı arttırılacaktır.
- Gıda alanında israfın önlenmesi için gıda bankacılığı teşvik edilip tüketilebilir gıda paylaşımı hususunda artış sağlanacaktır.

4.Kamu Maliyesi İle İlgili Politikalar ve Tedbirler:

- Tıbbi cihazlardaki değer bazlı geri ödeme modellerinin ve kaliteli ürüne ödeme yapılması konusunda adımlar atılacaktır.
- Yerli üretimin yaygınlaşması için ithal yoğunluğu olan ürünlerdeki vergi oranları değerlendirilerek bu ürünlerin ithalatının azalması sağlanacaktır.
- Vergi mevzuatının sadeleştirilmesi ve indirimlerin gözden geçirilmesi devam edecektir.
- Vergisel işlemlerde uzaktan denetimi sağlamak için Risk Analizi Değerlendirme ve Araştırma Sistemi hayata geçirilecektir.
- Vergi kaçakçılığı ve kayıt dışılıkla mücadele için bilgi teknolojilerinin kullanımı arttırılacaktır.

5.Dış Ticaret İle İlgili Politikalar:

- COVID-19 salgınından dolayı ekonomik koşulların değişmesiyle, ihracat destek uygulamaları da buna yönelik güncellenecektir.
- E-ihracat ile beraber rekabet gücünün arttırılması, uluslararası piyasaya girilmesi ve istihdamın arttırılması sağlanacaktır.
- COVID-19 salgını sonrasındaki yeni normalleşmeyle beraber yapısal değişime uğrayan firmalarımızın tedarik zincirlerine katılması için gereken standartların sağlanması ve üretim kabiliyetlerinin güçlendirilmesi bakımından desteklenecektir.
- Petrol, doğalgaz gibi arama çalışmaları hızlandırılacaktır.
- Yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimi adına arttırılması için gerekli destekler verilecektir.

- Yüksek teknoloji ürünlerinin geliştirilmesi bakımından ve yatırımların yer alacağı teknoloji bölgeleri kurulacaktır.

6.Turizm İle İlgili Politikalar:

- COVID-19 salgını sonrası yeni normalleşmeyle beraber uygulanan Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı kalıcı hale gelmesi sağlanacaktır ve sektör alanında turizm yatırımları adına destek sağlanacaktır.
- COVID-19 salgını sonrası sağlık sektöründe ortaya çıkan sorunları fırsata çevirerek, sağlık turizmine yönelik projeler desteklenecektir.
- Kültür ve sanat sektörleri güçlendirilerek ülkemizin de dizi ve film ihracatçısı olması sağlanacaktır.

7.Finansal İstikrar İle İlgili Politikalar:

- Yeni finansal alandaki gelişmeler dikkate alınarak finansal istikrar ve güvenliğini esas alan düzenlemeler ile altyapısının güçlendirilmesi sağlanacaktır.
- Finansal işlemlerdeki bilgilerin daha anlaşılır olmasını sağlamak adına kullanıcılara finansal okuryazarlık eğitimleri verilecektir.
- Bankaların yönetim sistemlerindeki hedefler ve makroekonomik hedefler arasında uyum sağlanacaktır.

Yukarıda sıralanan orta vadeli programda yer alan makroekonomik hedeflere ait politikalar sayesinde hem COVID-19'un yıkıcı ekonomik etkilerine çözüm olmuş hem de ekonominin tekrardan canlanmasına katkısı olmuştur. Hatta koronavirüs sonrası yapılan kamu harcamaları ile hanelere para yardımı, çalışan kesime para yardımı, sağlık alanında yapılan yatırımlar ve bunun gibi birçok harcamalara gidilmiştir.

Koronavirüs yani COVID-19 salgını, tüm dünyayı etkilemesiyle beraber sağlık yönünden tehdit yaratması, ülke ekonomileri içinde büyük etkiler meydana getirmiştir. Salgının hızla yayılmasını önlemek için alınan tedbirler, bireysel tüketim alışkanlıklarını, üretim süreçlerini ve istihdamı istenmeyen sonuçlara götürmüştür. Politika yapıcılar, salgının etkilerini ortadan kaldırmak için çeşitli uygulamaları devreye sokmuştur. Hem merkez bankaları likidite sağlama adımları atılırken hem de maliye politikaları tarafından salgından en fazla etkilenen hanehalkı ve firmaların desteklenmesi için tedbirler alınmıştır. COVID-19 salgınına bağlı olayların Türkiye

ekonomisine olumsuz etkilerini sınırlandırmak için finansal piyasa akışının sağlıklı şekilde devam etmesi önemli bir husustur. Bununla birlikte ilk olarak TCMB harekete geçerek 17 Mart 2020 tarihinde yeni kararlar almıştır. Bu kararlar ise şu şekildedir; (TCMB, 2020);

- TCMB tarafından gün içi ve gecelik vadedeki hazır imkânlar doğrultusunda bankalara ihtiyaç duymuş olduğu likitideyi sağlayacaktır.
- Bankalara tanınan Açık Piyasa İşlemlerinde (APİ) tanınan likidite konusunda limitleri arttırılacaktır.
- Bankalara ilave likidite imkânı tanınacaktır.
- Yabancı para zorunlu karşılık oranlarının tüm yükümlülükleri ve tüm vade dilimlerinde, reel kredi adına büyüme koşullarını sağlayan bankalar için 500 baz puan indirilecektir.
- Bankalara ilave likidite imkanı sağlanarak reel sektördeki kredi akışının devam etmesi sağlanacaktır.
- Yaşanan belirsizlikler ve uluslararası ticaretteki zorluklar nedeniyle reel sektör firmaları bu olumsuzluklardan daha az etkilenmesi için ihracat ve döviz kazandırıcı faaliyetler reeskont kredisi imkanı tanınmıştır.

Koronavirüs salgınından etkilenen Türkiye ekonomisinin sağlıklı şekilde ilerlemesine, TCMB'de dahil olmak üzere yeni kararlar alarak katkı sağlamıştır.

Yine aynı şekilde 2020 yılında gerçekleşen koronavirüs salgının seyri gittikçe içler acısı olmakla beraber vakalar ve ölümler artıyordu. Tüm özel hastaneler pandemi hastanesi ilan edildi. Hastanelerin yoğun bakım ünitelerinde yer kalmadı ve yeni pandemi hastaneleri kuruldu. Sağlık adına yapılan harcamalarda ise artış olmuştur. Vakaların artmasıyla kısıtlamalar getirildi ve sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Çünkü vakalar artmıştı. Sağlık adına yapılan bu harcamalar arttırılmış ve pandemi hastaneleri kurulmuştur. Daha sonra vakalar düşmüş ve hayat normale binmiştir. Kısıtlamalar kalkmış olsa da ekonomi de bundan etkilenmiştir. Dolayısıyla salgına karşı alınan bu tedbirler ve yapılan harcamalar sayesinde ekonomimizin etkilenmemesi ve sürekliliğini korumasını sağlamıştır.

Tablo 6'da 2019-2021 yılları arası büyüme, Tüfe ve işsizlik verileri yer almaktadır.

Tablo 6. *Yıllara Göre Türkiye'de Büyüme, Tüfe ve İşsizlik Verileri (2019-2021)*

YILLAR	BÜYÜME	TÜFE	İŞSİZLİK
2019	0,8	11,84	13,7
2020	1,9	14,60	13,2
2021	11,4	36,08	12,0

Kaynak: TÜİK ve SBB, 2022. (Erişim Tarihi: 13.06.2022)

2019 yılına kadar büyüme oranlarının değiştiğini söyleyebiliriz. Ancak 2019 yılında dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını nedeniyle sağlık sistemi çökmüş ve ülkeler ticaret yapamayacak kadar etkilenmişti. Dolayısıyla ekonomide bundan payını almıştı. 2019 yılında büyüme oranının %0,8'e düşmesiyle Türkiye ekonomisi de bundan etkilendiğini söyleyebiliriz. 2020 yılına baktığımızda ise büyüme oranı %1,9 seviyesine gelerek biraz rahatlamış ve sağlık sistemine yapılan harcamalar da buna katkı sağlamıştır. Yapılan harcamalar sayesinde ve özellikle sağlık harcamaları sonucu 2021 yılında da büyüme oranı %11,4'e yükselmiştir.

Tüfe ve işsizlik oranlarına bakacak olursak aynı şekilde yıldan yıla değişmektedir. 2019 yılında işsizlik oranı ani bir artışla %13,7 olmuştur. Çünkü yaşanan pandemi ekonomiyi de etkisi altına alarak işverenlerin işçi çıkarmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla işsizlik artmış, tüketim azalmıştı. Yaşanan bu problemleri ortadan kaldırmak için devletin ortaya koyduğu hedefler ve yapılan kamu harcamaları sayesinde ekonomi biraz rahatlamış ve bunun sonucunda 2021 yılına bakarsak işsizlik %12 seviyelerine kadar düşmüştür.

BÖLÜM III

TÜRKİYE'DE 2000-2021 YILLARI ARASI KAMU HARCAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

2000 yılı sonrası Türkiye'nin genel ekonomik yapısı, yaşadığı krizler ve buna yönelik almış olduğu önlemler ve uygulamış olduğu ekonomi politikaları anlatılmıştır. Dolayısıyla 2000 yılı sonrası alınan önlemler ve buna ilişkin kamu harcamalarının da daha detaylı incelenmesi gerekir.

Yaşanan ekonomik olumsuzluklar ve belirsizlikler doğrultusunda devlet yapmış olduğu faaliyetlere yönelik harcamaları arttırır. Artan kamu harcamaları ise ekonomik ve sosyal etkilere neden olmaktadır. Bundan dolayı kamu harcamalarının daha detaylı incelenmesi mümkündür.

3.1. Türkiye'deki Kamu Harcamalarının Değerlendirilmesi

Günümüzde kamu harcamalarının yükselmesi ya da azalması, maliye politikasının bir aracıdır. Bu da kamu harcamalarının ekonomik ve sosyal yapısının etkilenmesi açısından önemlidir. Günümüzdeki devlet anlayışında, kamu harcamalarında yapılan miktarı ve yapısındaki değişikliklerle beraber ekonomik ve sosyal yapısının etkilenmesine neden olmaktadır. Fakat kamu harcamalarının ekonomik ve sosyal yapısındaki bu etkilerin bu harcamalar yapılıyorken kullanılan finansman kaynağıyla da ilgisi vardır (Ercoşkun, 2004, s. 21). Dolayısıyla kamu harcamalarının ekonomi açısından devletin maliye politikalarıyla ilgili düzenlemeleri için önemli bir yeri vardır.

Kamu harcamalarını, bir mali araç olarak söylemek mümkündür. Bu mali aracın etkin şekilde kullanılması dahilinde olumlu etkiler oluşmaktadır. Bu mali araç kullanılarak ulaşılabilecek ekonomik amaçlar vardır. Bu ekonomik amaçlar şöyledir; kaynak dağılımında etkinlik sağlamak, gelir dağılımı adaletinin sağlanması, fiyatlar

genel seviyesinin yani enflasyonda istikrarı sağlamak, tam istihdamın oluşturulması ve kalkınmada yardımcı olmasını sağlamaktır (Ercoşkun, 2004, s. 21).

Kamu harcamaları, yapılan bu harcamaların türüne ve niteliğine göre değişmektedir. Yatırım harcamaları, ekonomik büyümede olumlu etki yaratmaktadır. Cari harcamalarda ise ekonomik büyüme üzerinde sadece toplam talebi arttırmasıyla dolaylı bir etki yaratır. Transfer harcamaları da, aynı şekilde ekonomik büyümede toplam talebi arttırır ve dolaylı yoldan bir etkisi vardır. Örneğin devlet, işsizlere ve yoksullara yapmış olduğu yardımları arttırırsa bu tüketim mallarına olan talebin artmasına neden olacaktır. Tüketim mallarındaki artışta, yatırımları arttır. Üretimin artması için verilen ekonomik transferler de ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yapacaktır (Pehlivan, 2019, s. 83). Bu da kamu harcamalarının ekonomik yapısı yönden etkilenmesine neden olacaktır.

Ekonominin durgunluk döneminde, kamu harcamalarında artışa gidilmesi, toplam talepte bir artış meydana getirir ve ekonominin canlanmasına yardımcı olacaktır. Ekonomide üretim kapasitesinin arttırılması ve özel sektöre verilen destekler, sübvansiyon ya da krediler, istihdamın artmasını sağlar ve işsizliğin azalmasına yardımcı olacaktır. Kamu harcamalarının ekonomik yönden etkilenmesi, yapılan harcamalara göre değişmektedir. Yine aynı şekilde kamu harcamalarının, sosyal etkileri yer almaktadır. Bu kamu harcamalarının ekonomideki gelir dağılımı eşitliğinde önemli bir yeri vardır.

Kamu harcamaların, sosyal etkisi birçok yönden etki yapmaktadır. Kamu harcamalarında, bireyler bedelsiz olarak yararlanabilmektedir. Bunların başında eğitim, sağlık gelmektedir. Devletin sağlık için yapmış olduğu harcamalarda, özellikle sosyal güvenlik harcamalarını örnek verebiliriz. Bireyler devlet hastanelerinden ya da özel hastanelerden yararlanabilmektedir. Ancak bunun gibi harcamalarda kişiler bilgi yetersizliğinden dolayı faydalanamamaktadır. Örneğin, 2019 yılında çıkan pandemi tüm dünyayı etkilediği gibi ülkemizi de etkilemiştir. Dolayısıyla devlet, sağlık harcamaları ile ücretsiz tedavi yaparak hasta olan bireyleri iyileştirmeyi amaçlamaktadır ve hastalanan bireyler gözlem altına alınarak çevresine ve diğer insanlara bulaştırmaması için üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi gerekmektedir. Gelir dağılımının olmadığı bölgelerde bu sorun büyürken gelir dağılımının iyi olduğu bölgelerdeyse bu sorun biraz da olsa özel hastanelere daha çok

giderek tedavilerini olmaktadırlar. Bu yüzden gelir dağılımının düzensiz olduğu bölgelerde sağlık harcamalarının arttırılması gerekmektedir.

Eğitim harcamaları, yine aynı şekilde okuma-yazma bilmeyenlere karşılıksız olarak imkan sunmaktadır. Dolayısıyla okuma-yazma bilen bireyler kendine olan özgüveni artar, hatta iş sahibi bile olabilmektedirler. Eğitim sadece bunun dışında gelir dağılımı hedefini de yerine getirmektedir. Örneğin bir bölgede eğitimdeki fırsat eşitsizliği olunca ilerde gelir dağılımında sorunlar oluşacaktır. Bu sebeple eğitimdeki fırsat eşitliğini de yerine getirilmesi gerekmektedir.

Kamu harcamalarında, gelir dağılımının etkisi büyüktür. Çünkü bu sayede fırsat eşitliği oluşması beklenmektedir. Gelir dağılımında üretime katkıda olan bireyler arasında fırsat eşitliğinin dürüst bir rekabet sağlanmasıyla oluşur. Fırsat eşitliğini yaratabilmek için her birey için beşeri sermaye birikimi ve sosyal güvenlik sistemi sağlanması gerekmektedir. Bu yapılan harcamalardan ise bireylerin eşit şartlarda faydalanması önemlidir. Bireyler eğitim, sağlık, altyapı gibi sosyal fayda getiren hizmetlerden faydalanabilirse çalışma hayatında daha verimli çalışabileceklerdir. Dolayısıyla, altyapı, eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin artması ile artan verimlilik, ekonomik büyümeyi etkileyerek, büyümede artış olacaktır. Bu nedenle devlet, sosyal fayda getiren fazla olan alanlarda hizmetlerine önem vermesi daha etkili olacaktır (Köse, 2021, s. 82).

Bu bölümde ise yukarıda bahsedildiği gibi kamu harcamaları detaylı olarak incelenecektir.

3.1.1. Cari-Yatırım-Transfer Harcamaları

Türkiye ekonomisinde 1999-2021 döneminde gerçekleşen Cari-yatırım-transfer harcamaları miktarı ve bunun GSYH'ye oranlarını aşağıda Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. *Gerçekleşen Kamu Harcamaları Miktarı ve GSYH'ye Oranları (1999-2021)*

YILLAR	CARİ HARCAMALAR	YATIRIM HARCAMALARI	TRANSFER HARCAMALARI	TOPLAM KAMU HARCAMALARI	TOPLAM KAMU HARCAMALARININ GSYH'YE ORANI %
1999	13.587.036	3.458.982	20.042.649	37.088.667	34,54
2000	20.746.265	5.701.974	35.150.606	61.598.846	35,92
2001	31.351.549	8.497.927	62.779.477	102.628.953	41,51
2002	48.865.611	12.783.918	84.617.848	146.267.377	40,39
2003	62.946.989	13.083.796	103.398.598	179.429.382	38,00
2004	76.019.119	13.558.257	109.251.535	198.828.911	34,11
2005	86.873.043	18.774.876	108.471.976	214.119.894	31,48
2006	110.346.510	22.445.588	120.650.757	253.442.854	31,85
2007	126.339.296	26.737.363	132.047.070	285.123.729	32,12
2008	149.059.007	32.300.167	147.353.888	328.713.062	32,78
2009	168.771.365	31.404.519	181.793.743	381.969.627	37,96
2010	187.871.495	37.544.859	197.317.495	422.733.849	36,20
2011	215.946.458	43.322.235	217.801.280	477.069.974	33,96
2012	247.773.863	49.811.475	252.808.304	550.393.642	34,80
2013	281.603.388	65.775.217	289.642.529	637.021.133	34,94
2014	314.569.354	66.916.353	320.381.594	701.867.302	34,16

(Tablo 7. Devamı)

2015	357.606.845	81.101.004	362.823.975	801.531.824	34,09
2016	426.498.619	91.415.838	422.554.438	940.468.895	35,81
2017	480.106.167	115.055.656	490.331.114	1.085.492.937	34,64
2018	594.464.465	141.616.238	591.052.742	1.327.133.445	35,31
2019	712.643.972	115.228.083	732.983.003	1.560.855.058	36,15
2020	817.829.004	130.681.141	886.949.518	1.835.459.662	36,37
2021	998.645.143	174.337.582	1.105.860.884	2.278.843.608	34,28

Kaynak: SBB, Genel Devlet Toplam Gelir ve Harcamaları, 2022.

Tablo 7'de 1999-2021 yılları arasında Türkiye'de gerçekleşen kamu harcamaları miktarı ve bunun GSYH'ye oranı verilmektedir. Tabloda yer alan verilerin yıllara göre kamu harcamaları miktar olarak sürekli artmıştır. Bu artış, 2000 ve 2001 yıllarında art arda yaşanan krizlerin ekonomiyi olumsuz etkilemesinden dolayıdır. Bu dönemlerde yaşanan krizlerin etkisinden kurtulmak için devlete büyük sorumluluklar yüklenmiştir. Hatta bazı harcama kalemlerinde artışlar yaşanmıştır. Örneğin 2000 yılında baktığımızda kamu harcamalarının GSYH oranı %35,92 seviyesinde iken, 2001 yılında bu oran ise kriz yılı olmasıyla beraber bir artış göstererek % 41,51 seviyesine çıktığı görülmektedir. 2002 yılında ise bu oran %40,39 seviyesinde ve gerçekleşen bu oran %1,12 düşmüş ve sonraki yıllarda düşmeye devam ettiğini söyleyebiliriz. Yine aynı şekilde 2008 yılının da kriz yılı olmasıyla beraber oran %32,78 iken, krizin etkisinden kurtulmak için uygulanan genişletici maliye politikalarının etkisiyle 2009 yılında artarak bu oran %37,96 olmuştur. Diğer yıllara baktığımızda 2011 yılından 2015 yılına kadar sürekli azalan bu oran 2015 yılından sonra artmaya başlamış ve dalgalı bir seyir izleyerek devam etmiştir (Akbulut, 2022, s. 26-29).

Türkiye'nin krize karşı aldığı önlemler alarak bu belirsizlikleri ortadan kaldırmak istenmiş. Bununla beraber uyguladığı maliye politikası ile piyasalardaki

belirsizlikleri ortadan kaldırmak istemiştir. Diğer yandan özel sektör yatırım ve hane halkı tüketimlerinde oluşan azalmalar yani talep daralmasını giderilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple milli gelirde meydana gelen azalmaları kontrol edebilmek ve özel sektör harcamalarındaki düşüşü durdurabilmek için devlet harcamalar ile bunu sağlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla kriz dönemi boyunca devlet, azalan özel kesim yatırımlarını arttırarak, istihdamı ve ihracatı arttırmak için politikalar uygulamış ve bu amaçlara yönelik olarak devlet harcamalarının arttırılması krizin etkilerini gidermek için yapılan önemli bir politikadır (Karaca, 2014, s. 272-273).

Sonuç olarak tabloda da görüldüğü üzere harcamaların giderek arttığını söyleyebiliriz. Çünkü toplumdaki ihtiyaçlar arttığı için devlet harcamaları arttırması gerekmektedir. Bu harcamalarda meydana gelen artışların sayesinde ise toplumda bir güven ortamının oluşması ve refah seviyesinin de yükselmesi söz konusu olacaktır.

3.1.2. Sağlık Harcamaları

İnsanlar hayatlarını devam ettirebilmek ve ekonomik faaliyette bulunabilmek için sağlığını korumak zorundadır (Ağır & Tıraş, 2018, s. 644) Devlet ise bu ihtiyacı karşılamak için birtakım sağlık harcamalarına gitmektedir. Ancak bu harcamaların etkin ve verimli şekilde yapılması gerekmektedir. Çünkü bu harcamalar gün geçtikçe artmaktadır.

Ülkeler ekonomik kalkınmanın sağlanması için günümüz şartlarında önemli birtakım koşulları yerine getirmesi gerekmektedir. Bu koşullar insan faktörü ile ilgisi vardır. Bu koşullar sağlık faaliyetlerinin yürütülmesi ve geliştirilmesidir. Ekonomik kalkınmada önemli olan üretim artışıdır. Bu üretim artışının gerçekleştirilebilmesi için insan gücü gerekir ve bunun korunması ve bu amacı sağlamak için bütçeden sağlık harcamalarına ayrılan pay çok önemlidir. Ülkelerde ise sağlık hizmetlerine gösterdiği önem ise bu hizmetler için ayrılan kaynaklarıdır (Ercoşkun, 2004, s. 31). Ayrıca sağlık, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ve gelişme yönünden ne kadar etkili olduğunu gösteren önemli bir göstergedir (Şen & Bingöl, 2018, s. 90)

Devlet; toplumun hayatını sürdürebilmesi, beden ve ruh sağlığını koruyabilmesi, insan ve madde gücünde verimi arttırabilmesi için sağlık kuruluşlarını denetler ve hizmet vermesini sağlar. Sağlık alanındaki faaliyetlerini etkili, verimli kullanılması ve finansman sağlanması, devletin görevidir. Toplumun ekonomik ve sosyal hayata sağlıklı olarak katılabilmesi ve yaşam kalitelerini arttırmaya yönelik

olarak sağlık politikasının temel hedefidir. Bu hedefler doğrultusunda koruyucu sağlık hizmetlerinin etkinleştirilmesi, altyapı olarak ve sağlık personeli ihtiyacının giderilmesi, hizmetlerinin eşitlik ilkesiyle yapılması, hasta haklarının etkin bir yapıda olmasının sağlaması en önemli unsurlardandır (Sunal, 2015, s. 20).

Sağlık alanındaki harcamalarının artışı teknolojinin gelişmesiyle birlikte hızlı bir şekilde artışa geçmiştir. Hastanelerdeki bulunan makine ve teçhizatlar için sağlık alanında gelişen hizmetler dahilinde ve hastaların gereksinimlerinin karşılaması sonucu harcamalar artmış diyebiliriz. Sağlık hizmetlerinin her hastaya ulaşması ve yararlanması için gereken harcamalar yapılmaktadır. Örneğin, sağlık alanında bir başka ülkede olup da bizim ülkemizde olmayan bir makinenin buraya da getirilerek yararlanılması, evde hasta bakımına gerek duyulması sonucu gerekli kurumlarla hareket edilmesi örnek verilebilir. Dolayısıyla sağlık hizmetleri geliştikçe harcamalar da artabiliyor.

Türkiye'de ise bu sağlık hizmetine ne kadar harcama yapıldığı tablo 8'de verildiği gibi yıldan yıla bir artış gözlenmektedir.

Tablo 8. *Yıllara Göre Türkiye'de Toplam Sağlık Harcamaları ve GSYH'ye Oranları (2000-2021)*

YIL	TÜRKİYE'DE TOPLAM SAĞLIK HARCAMALARI (MİLYON TL TOPLAM	TOPLAM SAĞLIK HARCAMASININ GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILAYA ORANI (%)
2000	8.248	4,8
2001	12.396	5,0
2002	18.774	5,2
2003	24.279	5,1
2004	30.021	5,2
2005	35.359	5,2
2006	44.069	5,5
2007	50.904	5,7
2008	57.740	5,7
2009	57.911	5,8
2010	61.678	5,3
2011	68.607	4,9
2012	74.189	4,7
2013	84.390	4,6

(Tablo 8. Devamı)

2014	94.750	4,6
2015	104.568	4,4
2016	119.756	4,6
2017	140.647	4,5
2018	165.234	4,4
2019	201.031	4,7
2020	249.932	5,0
2021	353.941	4,9

Kaynak: TÜİK, Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2022.

Verilere baktığımızda bu artışın sağlık hizmetine yapılan harcamalar ve gelişen altyapısı sayesinde arttığını görmekteyiz. Tabloda görüldüğü gibi 2000-2021 yılı verilerine göre bir artış olduğunu söylemek mümkündür. Sağlık harcamaları 2009 yıllarına kadar artış göstermiştir. Sağlık harcamalarının GSYH'ye oranında ise 2001 ve 2002 yıllarında çok artış yaşanmamıştır ve 2003 yılında %5,1 seviyesine düşmüştür. Bu da 2001 ve 2002 krizinden kaynaklıdır. Yine aynı şekilde 2008 yılında %5,7 oranında önceki seneye göre sabit kalmış, ancak 2009 yılında %5,8 iken, 2010 yılında %5,3'lere kadar düşmüştür. Bunun nedeni ise 2008 yılı krizi ve sonrası yılın olumsuz etkilenmesinden kaynaklıdır. Küresel bir kriz yılı olması, bu dönemdeki sağlık harcamaları da olumsuz etkilemiştir. Yine aynı şekilde 2019 yılındaki COVID-19 salgınının ortaya çıkmasıyla beraber bu yılda GSYH içerisindeki oranı %4,7 , 2020 yılında ise %5,0'a yükselmiştir. Ancak toplam sağlık harcamalarında azalış olmamıştır. Bu yılda yapılan istikrar programları ve yardım harcamaları arttırmaktadır. 2019 yılındaki COVID-19 salgınının etkileri ile birlikte harcamaların son yıllarda hızlı bir artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Çünkü ölüm ve vaka sayısının artması ve sağlık alanın çökmemesi için harcamalar arttırılmıştır. Burada sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payı arasındaki karşılıklı ilişki, ekonomik büyümenin sağlanmasına yönelik politikaların artması ve buna yönelik alınan önlemler sonucu sağlık harcamalarında artış olduğunu söylemek mümkündür. Bu artışın ise sağlık hizmetine yapılan harcamalar ve gelişen altyapısı sayesinde artması kaçınılmazdır.

Sağlık harcamalarının uzun dönemli ve çok yönlü ekonomik etkileri vardır. Ülkelerde yapılan çalışmalarda kaybedilen işgücü miktarını sağlık sorunlarından kaynaklı olduğu ortaya çıkmıştır. İşgücündeki bu verimliliği yakalamak için toplumun

sağlıklı olması gerekmektedir. Bireylerin yaşam süresi beklentisinin artması neticesinde toplumun beklentileri, teknolojik gelişmeler gibi faktörler sağlık harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Ayrıca ülkelerin kendi içlerindeki toplumsal ve politik yapıları, sağlık sistemleri ve harcamaları üzerinde etkisi olabilmektedir. Sağlık hizmetlerine yönelik faaliyetler, ekonomik kalkınmada önemli bir unsurdur. Çünkü, bireylerin sağlığının korunması adına yapılan bu hizmetler, çalışma verimliliğini etkiler. Bu hizmetler, bireylerde çalışma verimliliğinin korunması, istihdam alanı oluşturmaya, üretimin artmasına bu da sosyal ve kültürel alanlarda olumlu etkisi olur. Sağlık alanındaki ekonomik ve sosyal etkilerin ölçülmesi zor olsa da yapılan sağlık yatırımlarıyla iş gücü alanındaki verimlilik artar ve çalışma koşullarında olumlu etkiye neden olur (Eker, 2007, s. 24). Dolayısıyla sağlık alanına yapılan harcamalar sonucunda başarılı bir eğitim, verimlilik ve üretim artışına sebep olup, toplumdaki refah seviyesinin artmasını sağlayacaktır. Hatta nitelikli insanı arttırması ile ekonomik büyümeyi de pozitif yönde etkileyecektir.

Sağlık hizmetlerindeki yapısal düzenlemeler, artan sağlık harcamalarını kontrol etmesi amacıyla sağlık hizmetlerinin finansmanı oldukça önemlidir. Sağlık harcamalarındaki gereksiz artış ve kaynakların etkin bir şekilde kullanılmamasındaki yaşanan olumsuzluklara karşı önlemler alınmalıdır. Dolayısıyla sağlık hizmetlerinin finansmanı sorunu, sağlık hizmeti erişimini engellemeyecek, hakkaniyetli bir yapıda ve sosyal adaleti sağlayan devlet tarafından çözümlenmelidir (Erol, 2014, s. 32).

2000 yılların ortasında Sağlık alanındaki birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden bazıları şu şekildedir (Atasever, 2014);

- Sağlıkta Dönüşüm Programı adıyla bir uygulanmaya başlatılmıştır.
- Ücretsiz olarak sağlık hizmetlerinde gezici bir sağlık hizmeti tüm kırsala yaygınlaştırılmıştır.
- İlaçtaki KDV oranları düşürülmüştür. Bu oran %18'den %8'e indirilmiştir.
- Tüm Türkiye'de, ücretsiz kanser tarama merkezleri açılmıştır
- 112 acil sağlık hizmetleri tüm vatandaşlara ücretsiz olarak, şehir içi veya şehir dışındaki diğer bir sağlık kurum veya kuruluşuna ambulansla sevk yapılabilmesi adına adımlar atılmıştır.
- Toplum Sağlığı Merkezleri için adımlar atılmıştır.
- Sosyal güvencesi olmayan verem hastaları için ücretsiz bir şekilde ilgili tanı, tedavi, takip ve koruma hizmetleri verilecektir.

- Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu yürürlüğe girerek ve tüm sosyal güvenlik kuruluşları (SSK, BAĞ-KUR ve Emekli Sandığı) bir yapıda toplanmıştır.
- Sosyal güvencesi olmasa da tüm vatandaşlar için birincil olan sağlık hizmetlerinden de ücretsiz yararlanabileceklerdir.
- 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile tüm toplumu içine alan zorunlu Genel Sağlık Sigortası sistemi kurulmuştur.
- Hava ambulans uygulaması hayata geçirilmiştir.
- Evde sağlık hizmetlerine yönelik uygulama başlatılmıştır.
- Eczane bulunmayan kırsal alanlarda halkın ilaç ihtiyacını karşılanması için mobil eczane uygulaması başlatılmıştır.
- Merkezi Hastane Randevu Sistemi uygulaması hayata geçirilmiştir.
- Kanserde erken tanıya yönelik harcamalar, Sağlık Bakanlığı bütçesine eklenmiştir.
- Sağlık turizmi ve turistlerin sağlık hizmetlerinin sağlanması için yeni bir yönerge yürürlüğe girmiştir.

Kısacası burada özetlenen bu maddeler ile Türkiye'de sağlık alanında gelişmelerin giderek arttığını söyleyebiliriz.

Sağlık alanında yapılan harcamalar, bireylerin sağlığının korunması ve bu konuda geliştirilmesine yöneliktir. Sağlık harcamaları artışa geçince, toplumdaki yaşam kalitesi artmaktadır. Bu da sağlık alanındaki teknolojiyi etkiler ve teknolojik gelişmeler yaşanır ve ekonomik büyümeye olumlu etki yaparak tekrardan sağlık harcamalarının artmasına yol açar.

3.1.3. Eğitim Harcamaları

Eğitim, toplumun ve bireyin gelişmesi yönünden katkı sağlayan, kalkınmayı sağlayan ve kültürel değerleri koruyarak diğer nesillere aktarabilmemizi sağlayan bir süreçtir (Karaaslan E. , 2005, s. 36). Eğitimin toplum üzerinde etkisi büyüktür. Eğitim sayesinde toplum, daima üretkenlik kazanır. Toplum için eğitimin faydası sağlanırken, diğer bireylerin de bundan mahrum bırakılmadan eğitimin yarı kamusal mal olarak sayılmasına neden olmuştur. Eğer eğitim hizmeti sağlanmazsa toplumsal maliyetlerde artış yaşanmaktadır. Aynı şekilde toplumsal faydanın sağlanması ve fırsat eşitliğinin ortaya çıkmasıyla beraber eğitim, günümüzde çoğunlukla devlet tarafından bir görev olarak sayılmıştır. Dolayısıyla eğitim, sosyal amaç olmasıyla beraber, eğitimin sosyo-

ekonomik olgular zinciri olarak toplum üzerindeki etkisi çok önemlidir (Özler & Esener, 2009). Devlet de kendine düşen bu sorumluluğu yerine getirmekte ve yıllar geçtikçe de eğitime ait kamu harcamalarında da bir artış gözlemlenmektedir.

Eğitim ve öğretim faaliyetleri bir okulda, belli yaş gruplarının belli amaç doğrultusunda örgün eğitim olarak ve her yaştan insana ihtiyaçları şeklindeki kuruluşlara göre verilen yaygın eğitim olarak sürdürülmektedir. Örgün eğitimde okul öncesi, ilkokul, ortaokul, lise ve yükseköğrenim olarak yer almaktadır. Yaygın eğitimde ise Halk Eğitim Merkezleri ve kurslar yer alır (Tüleykan & Parlak , 2018, s. 38).

Devlet, eğitim hizmetlerine yönelik yaptığı faaliyetler sonucu harcamaları arttır. Bu harcamalar ekonomik olarak etki göstermektedir. Devlet, eğitim veren öğretmenin maaşını öder ve emek faktörüne etki yapar. Yine aynı şekilde bir okul kurabilmek için arsa satın alarak doğal kaynağa ve bu okulu yapacak olan kişiye verebilecek sermayeye sahip olmaktadır. Eğitim hizmetlerini sağlamak adına devlet, üretim faktörlerinin mülkiyetine sahip olduğu için bu hizmetleri sağladığı gibi milli gelirin artmasını etkileyebilmektedir (Yardımcıoğlu, 2012, s. 31).

Devlet, eğitim harcamaları için yapmış olduğu önemli sosyal harcamaları kapsamaktadır. Gelişmiş ülkelerin bütçesine bakıldığında savunma harcamalarından sonra en çok yapılan harcama, eğitim harcamalarına aittir. Çünkü eğitime yönelik yapılan hizmetler, iktisadi büyüme ile kalkınmada yardımcı olmaktadır. Bu harcamalar, bütçede en fazla kalemi oluşturan harcamaları kapsamaktadır (Karaaslan E. , 2005, s. 43).

Eğitim, sürekli değişim halinde olan ekonominin ihtiyacı olan nitelikli işgücünün oluşmasına katkıda bulunurken diğer yönden de ekonomik büyüme için gerekli olan makro ve mikro temellerinin oluşumu sağlıyor (Atmaca, 2019, s. 59). Eğitim, toplumun gelişmesini, ekonomik kalkınmada ve kültürel değerleri koruyarak, gelecek nesillere aktarılmasında destek veren bir süreçtir (Karaaslan E. , 2005, s. 36).

Eğitim bireylerde, kişisel gelişimine katkıda bulunulması, hatta toplumsal bir yatırım olarak ifade edilebilir. Eğitim; toplumu geliştiren, ekonomik kalkınmayı sağlayan ve kültürel değerleri koruyan ayrıca bu kültürel değerleri gelecek nesillere aktaran bir süreçtir (İnam, 2019, s. 50).

Eğitim toplumlar arasında kültür, inanç hatta değer yargılarının aktarılmasına yardımcı olur. Bu da beşeri sermayeyi güçlendirir ve üretime katkı sağlar. Ancak bu faaliyetler devlet tarafından yapılmaktadır. Eğitim hizmetinde istenilen sonuçlara gidebilmek için büyük oranda kamusal kaynak ayrımının olması gerekmektedir (Tüleykan & Parlak , 2018, s. 35).

Günümüzün ekonomik şartlarındaki rekabeti sağlamak, bilgiyi etkin şekilde kullanarak bunu ürüne dönüştürmek için asıl amaç, beşeri sermayenin gelişmesine katkıda bulunmak ve bundan faydalanmak gerekir. Ekonomik kalkınmadaki en büyük koşul, devletin eğitime müdahalesinin sayılmasıdır. Çünkü devlet, eğitime daha çok kamu harcamaları ile müdahale etmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki eğitime yapılan bu harcamaların çoğunluğu kamu kaynaklıdır (İnam, 2019, s. 61-62).

Dünyada rekabet ortamının artması ve küreselleşmeyle birlikte bilgi teknolojilerindeki artan gelişmeler, ekonomik istikrarın oluşması gibi temel nedenler nitelikli eğitimin önemini arttırmaktadır. Dolayısıyla, bazı iktisatçılar ekonomik büyümede eğitimin etkisinin olduğunu söylemektedirler. Eğitimin beşeri sermayenin artması, toplumun refah seviyesinde iyileşme, ülkede adil gelir dağılımı dengesinin sağlanması, devletin sosyal ve hukuk düzeninin sağlanması ve bunun gibi birçok faktörde etkisi vardır. Bu yüzden politika yapıcılarının eğitime yapmış olduğu harcamaların ülke adına en karlı yatırım olmaktadır. (Pamuk & Bektaş, 2014, s. 86) Dolayısıyla eğitim ülkelerde ekonomik yapıda, kültürel alandaki gelişmelerde yardımcı olmaktadır. Ayrıca eğitim alan insanların toplumda daha düzenli, sağlıklı ve üretken bireylerden oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Afşar, 2009, s. 87).

2000'li yılların başında eğitime olan önem artmış ve bilgi toplumuna giden yolda yeni yapılanma ve yeni arayışlara gidilmiştir. Bu da dünyada eğitime olan önemin artmasını sağlamıştır (Gülcan, 2008, s. 39)**.**

Tablo 9'da Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ile Konsolide/Merkezi Yönetim Bütçesinin Millî Eğitim Bakanlığı bütçesine oranları verilmiştir.

Tablo 9. *Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ile Konsolide/Merkezi Yönetim Bütçesinin Milli Eğitim Bakanlığı Bütçesi (2000-2021)*

YILLAR	GSYH (GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HAILA) TL	KONSOLİDE BÜTÇE TL	MEB BÜTÇESİ TL	MEB BÜTÇESİNİN	
				GSYH (GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILA) ORANI %	KONSOLİDE BÜTÇEYE ORANI %
2000	166.658.021.460	46.827.436.000	3.350.330.000	2,01	7,15
2001	240.224.083.050	48.519.490.000	4.046.305.625	1,68	8,34
2002	350.476.089.498	98.131.000.000	7.460.991.000	2,13	7,60
2003	454.780.659.396	147.230.170.000	10.179.997.000	2,24	6,91
2004	559.033.025.861	150.658.129.000	12.366.236.276	2,21	8,21
2005	648.931.711.812	156.088.874.910	14.835.422.184	2,29	9,50
2006	758.390.785.210	174.958.100.699	16.568.145.500	2,18	9,47
2007	843.178.421.420	204.988.545.572	21.355.634.000	2,53	10,42
2008	950.534.250.715	222.553.216.800	22 915 565 000	2,41	10,30
2009	952.558.578.826	262.217.866.000	27.446.778.095	2,88	10,47
2010	1.098.799.348.446	286.981.303.810	28.237.412.000	2,57	9,84
2011	1.297.713.210.117	312.572.607.330	34.112.163.000	2,63	10,91
2012	1.416.798.489.819	350.898.317.817	39.169.379.190	2,76	11,16
2013	1.567.289.237.901	404.045.669.000	47.496.378.650	3,03	11,76
2014	1.748.167.816.609	434.995.765.000	55.704.817.610	3,19	12,81
2015	2.338.647.000.000	472.943.000.000	62.000.248.000	2,65	13,11
2016	2.608.526.000.000	570.507.000.000	76.354.306.000	2,93	13,38
2017	3.035.450.000.000	645.124.000.000	85.048.584.000	2,80	13,18
2018	3.445.782.000.000	762.753.000.000	92.528.652.000	2,69	12,13
2019	4.450.000.000.000	960.976.000.000	113.813.013.000	2,56	11,84
2020	4.872.000.000.000	1.095.461.000.000	125.396.862.000	2,57	11,45
2021	5.644.000.000.000	1.346.139.000.000	146.920.234.000	2,60	10,91

Kaynak: MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2022.

Tablo 9'daki verilere göre Türkiye'de 2000-2021 yılları arasında ulusal, merkezi yönetim bütçesi ve MEB bütçesinin cari olarak artış gösterdiği görülmektedir. 2000 yılında GSYH 166,7 milyar TL, konsolide bütçe 46,8 milyar TL ve MEB bütçesi 3,4 milyar TL olmuştur. MEB bütçesinin GSYH'ye oranı %2,01 iken konsolide bütçeye oranı da %7,15'tir. 2021 yılında ise GSYH 5,6 trilyon TL, konsolide bütçe 1,3 trilyon TL ve MEB bütçesi 146 milyar TL seviyelerine ulaşmıştır. Yine aynı yılda da

MEB bütçesinin GSYH'ye oranı %2,60 iken konsolide bütçeye oranı ise %10,91 seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2000-2021 yılları içerisinde GSYH'den MEB'e en fazla pay %3,19 ile 2014 yılında ayrılmış olup aynı yıl MEB bütçesinin konsolide bütçesi içerisindeki payı ise %12,81'dir. Konsolide bütçeden MEB'e en fazla pay ise %13,38 ile 2016 yılında ayrılmış olup aynı yıl MEB bütçesinin GSYH oranı %2,93'tür. (Devecioğlu, 2022, s. 48) Tabloda da görüldüğü gibi bu artışlar, Türkiye açısından ekonomik büyüme yönünden olumlu bir gelişmedir. Ayrıca 2000 yılından 2021 yılına kadar toplam eğitim bütçesinde de bir artış görülmektedir. Bütçeden ayrılan paylardaki büyüklük incelendiğinde eğitime yapılan harcamanın yıllar içinde ne kadar arttığını görebilmekteyiz. 2000 yılından 2002 yılına kadar MEB Bütçesinin GSYH'ye oranlarında yaşanan krizler nedeniyle zaman zaman düşmüş ve zaman zaman yükselmiştir. 2000 yılından 2021 yılına kadar eğitim bütçesindeki bu artışın giderek artmasıyla oluşan harcamaların, devletin bütçesinde eğitime yapılan katkılarını anlayabiliriz. 2001 yılında MEB bütçesinin merkezi yönetim bütçesi içerisindeki oranı %8,34 iken, 2002 yılında bu oran %7,60'a gelerek, %0,74'lük bir oranda düşüş yaşanmıştır. Çünkü 2001 yılının kriz yılı olmasından kaynaklıdır ve bunun da sonraki yılı etkilediğini söylemek mümkündür. 2002 yılı tarihinden sonra kurulan yeni hükümet ve geliştirilen politikalar sayesinde ekonomik istikrarın etkisiyle, eğitime ayrılan payın artması sonucu önemli artışlar gerçekleşmiştir Tabloda gördüğümüz gibi 2020 yılında da artış vardır ve bu artış COVID-19 döneminde eğitime yapılan katkıların da etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde uzaktan eğitime geçilmiştir. Buna yönelik birtakım çalışmalar sonucu harcamalar gerçekleştirilmiştir. Bu artışlarda, teknolojinin gelişmesi, artan nüfus, eğitime olan talep ve ekonomik büyüme gibi bazı etkenler sonucu eğitim hizmetine yapılan harcamalarda artışa neden olmaktadır. Eğitim hizmetlerinde ise daha verimli ve sağlıklı olması için bu harcamaların devamlılığı önemlidir.

Son yıllarda bütçeden ve GSYH'den eğitim gibi önemli bir hizmete ayrılan paylarının arttığını söylemek mümkündür. Gelişmeye müsait olan Türkiye gibi bir ülkede, bu oranların artmasına rağmen eğitim gibi bir alanın her geçen gün arttığı ve çeşitlendiği bir hizmetin yeterli olduğu söylenemez. Çünkü Türkiye, genç nüfusu olan bir ülkedir. Ancak son yıllarda eğitime ayrılan bu kaynakların artması, eğitim açısından olumlu bir gelişme olup artmaya da devam etmesi gerekmektedir (Toprak, Ağcakaya, & Gül, 2016, s. 145)**.** Bu kaynakların ise gelişmekte olan Türkiye gibi bir

ülkede daha etkin ve verimli kullanılması gerekmektedir. Ayrılan kaynaklar sayesinde eğitime olan talep artacak ve beşeri sermayeyi gelişecek ekonomik kalkınmada pozitif etki yaratacaktır.

Ülkedeki eğitimin finansmanı son dönemlerde, özel sektör tarafından da karşılanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde eğitim ne kadar önemli bir alan olsa da Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin de eğitim harcamaları artmaktadır. Dolayısıyla ülkede verilen eğitimin önemi sayesinde devlet ve özel sektör tarafından bu harcamalar karşılanmaktadır. Eğitim için yapılan projelere de bütçede ayrılmaktadır. Bu planlanan projeler sayesinde toplum hem eşit şekilde eğitim hakkı alıyor, meslek sahibi oluyor ve ülkenin de refah seviyesi de önemli derecede artış gösteriyor. Eğitimde yapılan politikalar göz önüne alınarak başta kadınlar ve çocukların eğitime erişebilmesi ve sürekliliğini sağlamak gerekmektedir. Bunun için de çözümler üretilmesi ve projeler geliştirilmesi lazım. Örneğin Milli Eğitim Bakanlığının bir projesi olan "Fatih Projesi"nde eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğini sağlamak ve okullardaki teknolojiyi iyileştirmek ve teknolojiyi öğrencilerle derslerde etkin kullanmak amacıyla başlatılmıştı. (MEB, Fatih Projesi) Yine aynı şekilde Fatih Projesinin önemli bileşenlerinden biri olan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) yer almaktadır. EBA; eğitim ve öğretim sürecinde bilişim teknolojilerini, eğitim içeriklerini daha verimli kullanmaya yardımcı oluyor. EB, her sınıfın seviyesine uygun olacak şekilde güvenilir içeriklerin bulunduğu sosyal bir eğitim platformudur. Öğretmenler, EBA ile içeriklerin geliştirebilmesi amacıyla yüz yüze ya da uzaktan eğitim şeklinde eğitimlerini yapabilmektedirler. EBA'ya öğrenciler ve öğretmenler her zaman güvenilir bir şekilde ulaşabilmektedir (MEB, 2020). Bunun gibi birçok proje sayesinde de toplumun eğitim fırsat eşitliği yaratılmış olup, eğitim alanındaki hizmetlere devam edilmektedir. Çünkü eğitim, toplumun gelişmesi yönünden zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir. Toplum gelişirse, işgücünün niteliği artar ve ekonomik büyümeye katkısı olur.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi son yıllarda eğitimin yeri önemle artmaktadır. Eğitime yapılan harcamaların artması da buna örnektir. Bir toplumda eğitim seviyesi ne kadar yüksek ise gelişmişlik seviyesi de illaki bundan etkilenecektir. Çünkü gelişmiş bir toplumda eğitilmiş insanların olması toplumun daha başarılı ve üretken bir toplum haline getirir. Üreten bir toplumda da nitelikli işgücü artar ve ülkenin gelişmişlik seviyesine de etki eder. Dolayısıyla eğitim ile beraber işgücü artar yani

üreten bir topluluk oluşur. Bir ülke ne kadar üretirse o kadar gelişir ve ekonomisine de katkıda bulunur. Toplumun eğitilen insanlardan oluşması ve daha sağlıklı, başarılı bireylerden oluşmasına katkıda bulunmak için eğitim harcamalarını arttırılması gerekmektedir ve bu harcamalar önemli bir yere sahiptir.

3.1.4. Savunma Harcamaları

Savunma harcamaları ülkelerin milli güvenliği oluşturmak için milli gelirden ayırdıkları pay ile egemenliğin devamı için yaptıkları ödemelerdir. Savunma harcamalarının boyutunu belirlemede savunma ihtiyaçlarının çok iyi bir şekilde oluşturulması gerekir. Bir ülkenin jeopolitik özellikleri, devletler arası ilişkileri, dış politika dinamikleri, ekonomik ve teknolojik koşulları, bütçe imkânları gibi nedenler ne kadar savunma harcaması gerektiğini belirlemede etkili faktörlerdir. Milli Savunma Bakanlığı bütçesi ise bu ödemelerin çoğunu oluşturmaktadır (Yavuzyiğit, 2022, s. 13).

Türkiye jeopolitik, coğrafi durumundan kaynaklı krizler, terör ve soğuk savaşların ortasında yer alan bir ülke konumundadır. Dolayısıyla ülke kendi menfaatleri için savunmasını güçlendirmesi gerekmektedir. Türkiye, Orta Doğu'nun en önemli ülkelerinden birisi olduğu için iç karışıklıkların ve terör olaylarının görüldüğü bir bölgede yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye'de savunma harcamaları önemli bir yere sahiptir. Son yıllarda Orta Doğu'da yaşanan gelişmelere karşı, sınırlarımıza komşu olan ülkelerdeki iç karışıklık ya da savaşlar nedeniyle ülkemizde bu gelişmeler sonucu değişiklikler oluşmaktadır ve bu değişikliklerden dolayı savunma hizmetindeki ihtiyaçların karşılanmasını gerektirmektedir (Doğan, 2019, s. 35). Dolayısıyla Türkiye kendi iç ve dış güvenliğini sağlamak için bu harcamalar önemli bir yere sahiptir.

Savaş gibi olağanüstü bir durumda, savunma harcamalarında yani kamu harcamalarında büyük bir artış neden olur ve savaş bittikten sonrada eski seviyesine dönmez. Yani galip gelen devletlere verilen tazminatlar, şehit ailesine ödenen yardımlar ve savaş durumundan dolayı alınan borçlar harcamaları arttırmaktadır. (Sunal, 2015, s. 25).

Ülkeler, ekonomik koşulları yerine getirmek için güvenli ortam oluşturması gerekmektedir. Güvenli bir ortamı oluşturmada yardımcı olan savunma harcaması miktarı optimum savunma harcamasıdır. Bu miktar fazla ya da az olursa ekonomik ve sosyal olumsuzluklar oluşabilir.

Tablo 10'da yer alan Türkiye'nin savunma harcamaları ve GSYH'ye oranları verilmiştir.

Tablo 10. *Türkiye'nin Silahlanma/Savunma Harcamaları ve GSYH'ye Oranları (Milyon USD) (1999-2019)*

YILLAR	SAVUNMA HARCAMALARI (MİLYAR USD)	GSYH (MİLYAR USD)	GSYH'YE ORANI (%)
1999	9.951,8	256.386	3,9
2000	9.993,7	274.303	3,7
2001	7.216,1	201.751	3,6
2002	9.050,4	240.253	3,8
2003	10.277,9	314.592	3,3
2004	10.920,8	408.876	2,7
2005	12.081,2	506.308	2,4
2006	13.363,3	557.058	2,4
2007	14987,8	681.333	2,2
2008	16809,6	770.462	2,2
2009	16047,5	649.273	2,5
2010	17650,5	776.993	2,3
2011	17006,5	838.763	2,0
2012	17694,3	880.556	2,0
2013	18427,6	957.783	1,9
2014	17576,5	938.953	1,9
2015	15668,8	864.317	1,8
2016	17827,7	869.693	2,1
2017	18.189,8	858.996	2,1
2018	19.648,7	778.472	2,5
2019	20.603,4	761.004	2,7

Kaynak: (Saygılı, 2022, s. 106)

Türkiye'nin 1999-2019 yılları arasında yapmış olduğu savunma harcamaları ve GSYH'ye oranları tablo 10'da verilmiştir. 1999 yılında 9.951,8 milyar dolar savunma harcaması yapılmış ve kademeli olarak artarak 2019 yılında ise 20.603,4 milyar dolar seviyesine gelerek, 10.651,6 dolarlık bir artış elde edilmiştir. Türkiye'nin savunma harcamaları GSYH'ye oranlarında azalış görülse de savunma harcamalarının genel olarak artış trendinde olduğu görülmektedir**.**

3.1.5. Altyapı Harcamaları

Bir ülkenin ekonomik başarısına ait göstergelerinden biri de altyapısıdır. Ülkenin fiziki altyapısı, kamu tarafından oluşturulan ve toplumun yararlandığı hastane, okul, karayolları, su elektrik gibi hizmetleri kapsamaktadır. Bu altyapı yatırımları sayesinde ekonomik gelişiminin sağlanması ve özel sektörün de yatırım yapmasına kolaylık sağlayarak ekonomik büyümeye katkısı olmaktadır (Doğanay & Değer, 2015, s. 67).

Ülkedeki ekonominin etkin şekilde sürdürülebilir olması için altyapıya yönelik yatırımlar yapılmalıdır. Altyapı yatırımları ise üretimi etkileyerek, üretim faktörlerinin verimliliğini sağlayarak üretimi olumlu yönde etkiler. Gelişmekte olan ülkelerde altyapı harcamaları, ekonomik kalkınmaya yardımcı olmaktadır. Devlet yapmış olduğu altyapı harcamaları, karayolları, demiryolları, enerji gibi yatırımların toplamıdır. Bu yatırımlar ise ekonomideki yapılacak yatırımlara yön vererek bunların verimliliklerini arttırır. Bu da ekonomik büyümeye bir katkı sayılmaktadır (Eker, 2007, s. 21-22).

Altyapıya yönelik yatırımlar sayesinde ülke ekonomisinde karayolu, enerji tüketimi gibi hizmetler gelişmişlik göstergeleri olarak söylenebilir. Çünkü altyapı yatırımları, toplumun hayat standardını yükseltmesi bakımından çok önemlidir. Örneğin ülkede yapılan hızlı bir tren sayesinde ulaşım daha hızlı ve kolay olacağından toplumunda rahat etmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla yapılan bu ulaşıma yönelik altyapı yatırımı sayesinde refah artacak ve ekonomiye de katkısı olacaktır.

Altyapı çalışmalarında bölgeler arası dengesizliğinde de giderilmesine katkısı vardır. Kırsal alanlardan kent merkezlerine yaşanan göç ve bununla birlikte geri kalmış bölgelerin de kalkındırılması amacıyla devletin altyapı çalışmaları yoğunlaşmıştır. Örneğin kentte hastaneler yapılıyorken köy ve kasabalarda da sağlık kabinleri yapılmaktadır. Dolayısıyla bölgeler arasındaki bu dengesizlik, altyapı çalışmaları sayesinde çözülmektedir

Ülkedeki altyapıya yönelik harcamaların verimli olmasıyla firmalar için maliyetlerini düşürücü bir etki oluşturması ve sonucunda kâr seviyelerinin yükselmesini sağlar. Bu kamusal altyapıya yönelik harcamaların etkisiyle ülkedeki iç piyasada, rekabet gücünün ve üretimin seviyesini arttırarak ekonomik büyümede olumlu etki yaratacaktır (Ercoşkun, 2004, s. 36).

Ülkede altyapı harcamaları, ekonominin düzenli şekilde yürümesini hedefleyen harcamadır. Bu harcamalarda ulaşım, iletişim, enerji, su ve çevre temizliği gibi yapılmış yatırım harcamaları ekonomik altyapı harcamaları olarak sayılmaktadır. Altyapı harcamalarında, toplumsal refah seviyesinin yükseltilmesi amacı vardır (Fikir, 2010, s. 79-80).

Türkiye'de altyapı durumu diğer gelişmiş ülkelerin seviyesi kadar olmasa da son yıllarda enerji, kanalizasyon, ulaşım, su, haberleşme ve elektrik gibi altyapı çalışmalarında artış görülmektedir (Karacan, 2017, s. 318). Altyapının geliştirilmesi, ekonomilerde sürdürülebilir büyümeye yardımcı olmaktadır. İyi gelişmiş altyapı sayesinde ülkeler, vatandaşları için daha iyi bir yaşam koşulları sağlar ve özel işletmelerin rekabet gücünü arttırmasına neden olabilir.

3.2. Kamu Harcamalarının Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri

Kamu harcamaları ekonomik ve sosyal yapı gibi birçok faktörü etkilemektedir. Kamu harcamalarının özellikle üretim, enflasyon, istihdam, gelir dağılımı, büyüme ve kalkınma gibi faktörler üzerinde önemli etkileri vardır.

3.2.1. Kamu Harcamalarının Üretim Üzerindeki Etkileri

Kamu harcamaları, mal ve hizmet alımları nedeniyle piyasada üretim faktörleri talebinde bir değişiklik yaratmaktadır. Bu değişiklik kamu harcamalarında meydana gelen değişiklik ile aynı şekilde etkilenmektedir. Kamu harcamaları arttığı gibi üretim faktörlerine olan talep de bir artış olacaktır. Örneğin bir kamu kurumunda kullanım süresini doldurmuş bir mobilyanın yenilenmesi gerektiğinde ilgili kurum tarafından yeni sipariş istenecek bu durumda üreticinin de oluşan bu yeni talep karşısında demir doğrama ve benzeri üretim faktörlerin için talebinde bir artış meydana gelmesiyle bu konu en küçük üreticiye kadar devam edecektir. Kamu harcamalarının üretim düzeyindeki etkilerini farklı yönlerden ele almak mümkündür. Kamu kesiminin alt yapı yatırımları gerçekleştirmesi, yol, baraj, köprü, haberleşme şebekeleri tesis etmesi, mesleki eğitimin üzerinde çalışılması, sağlık hizmetlerinin herkesin faydalanmasının sağlanması ve ARGE faaliyetlerini desteklenmesi özel kesimde faaliyet gösteren iş adamlarının yatırım ve üretim konusunda kararları bu yönde olumlu yönde etkileyecektir. Devlet organize sanayi siteleri inşa etmesi veya inşası için çeşitli desteklerde bulunması, üretim ile ilgili eksiklikleri ya da üretim seviyesini arttırmak adına sübvansiyon politikaları ile teşviklerde bulunması ile bu

üretim artışını sağlamada destek olacaktır. Kamu harcamaları sayesinde eğitim, ulaştırma ve sağlık gibi alanlarda sunulan hizmetlerle, işletmelerin üretim giderlerinde azalış sağlamak mümkün olabilecek ve bu da devletin üretimin düzeyinin artmasına destek olduğu anlamına gelmektedir (Gençdağ, 2021, s. 124-125).

3.2.2. Kamu Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri

Ülkelerin en çok karşılaştığı sorunlardan biri de enflasyondur. Enflasyon, ülkelerin kendi iç ekonomik faktörlerinden dolayı olmakta ya da ekonomik gelişmelerden dolayı yaşanmaktadır. Enflasyon ile ilgili birçok araştırma yapılmış ve varılan sonuçlarda, enflasyonla ilgili kritik ekonomik değişkenlerin para arzı, üretim düzeyi, faiz oranları, işçi ücretleri, döviz kuru, toplumun gelecekle ilgili ekonomik ve sosyal beklentileri ve dış ticaret hadleri olduğunu tespit etmişlerdir. Bu faktörler hem ülkelerin gelişmişlik düzeyine hem de farklı ekonomik yapılarına göre değişmektedir (Özmen, 2010, s. 68)**.**

Kamu harcamaları, ekonomik istikrarsızlıkların yaşandığı ekonomilerde, toplam talebi arttırma ve azaltmada kullanılan bir maliye politikası aracıdır. Bu politika, fiyat istikrarsızlıklarını gidermede yardımcı olmaktadır. Ekonomilerdeki istikrarsızlıkdan birisi hâline gelen ve toplam talebin toplam arzdan fazla olması durumunda oluşan enflasyon dengeyi bozulacaktır. Bu durumda hükümein toplam talebi azaltarak toplam arz seviyesine çekmesi gerekir bu da kamu harcamalarını azaltarak olur. Dolayısıyla toplam talebi azaltmak suretiyle fiyatlar genel seviyesindeki artış hızını yavaşlatacaktır (Yiğit, 2013, s. 28).

Enflasyon ile mücadelede kamu harcamalarının etkisi vardır. Burada ise toplam arz-toplam talep dengesinin sağlanabilmesi için talebin azaltılması gerekmektedir. Kamu harcamaları ise ekonomide talep yaratmasına neden olmaktadır. Bu da kamu harcamalarının azaltılması sayesinde talepte bir düşüş sağlayacaktır. Ancak bu talepteki düşüş uzun dönemdeki üretim kapasitesinde olumsuzluk yaratarak fiyat istikrarı ile ekonomik büyümede etkileşimi zorlaştıracaktır (Ataç, 2013, s. 527). Enflasyonla mücadelede kamu harcamaları yolu ile toplam talebi azaltmaktaki yöntem ise cari harcamalarda indirim yapılmasıdır. Cari harcamalarında personel giderlerinin kısılması gibi faktörler maalesef kamuoyunda meydana getireceği olumsuz tepkiler nedeni ile mümkün değildir. Bu harcamalar ekonomide üretim kapasitesinin işlerlik kazanması için yapılan harcamalar olması yönünden bu harcamaların azaltılması ekonomide istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Yine enflasyonla mücadeledeki bir başka

yöntem ise transfer harcamalarıdır. Ancak transfer harcamalarında azalışa gitme olanakları sınırlıdır. Bu harcamalarda örneğin, emekli ya da yetimlere yapılan sosyal harcamalarda bir azalış olması sosyal olumsuzluklara neden olacaktır. Tam tersi enflasyonun olduğu dönemler içerisinde bu harcamaların arttırılması gerekmektedir. Burada enflasyonla mücadelede, kamu harcamalarında verimliliğini arttırıcı önlemler alınması ve ekonomideki üretim kapasitesinde arttırmaya yönelik üretim alanlarına yapılan yardımlarda bulunmak, toplam arzı yükseltmede etkili olacaktır. Bu yardımlar toplam talep arz dengesinde toplam talebin azaltılması yerine toplam arzı yükseltmeye yönelik olduğu için bu dengesizlik giderilmiş olacaktır (Ataç, 2013, s. 169-171). Bu da toplam talep-toplam arz dengesinin korunmasının önemli olduğunu göstermektedir.

3.2.3. Kamu Harcamalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri

Devletin mücadele ettiği konulardan birisi de işsizliktir. İstihdam oranı üretim seviyesi, ücret ve fiyat seviyeleri ile yakından alakalı olduğu için etkilenmektedir ve ancak kamu harcamalarının artışı sayesinde istenilen sonuç elde edilebilir. Örnek verecek olursak üretim seviyesini arttırmak için yapılan yatırım harcamaları işgücü talebini artırır (Başaran, 2019, s. 13).

Kamu harcamalarının artmasının dolaylı yoldan istihdama da etkisi olacaktır. Ekonomideki üretim kapasitesini etkileyen kamu harcaması üretim faktörünü de arttıracağından dolayı emek-yoğun teknolojiyi içeren alanlarda istihdam artış gösterecektir. Devletin en fazla bütçe ayırdığı kalemler arasında yatırım harcamaları ve cari harcamalar yer almaktadır. Cari harcamaların içerisinde yer alan sosyal ödemeler, maaş gibi harcamaların tüketimi arttırması ve bu tüketimi artan sektörlerin üretiminde ve istihdamında artışa neden olmaktadır. Bu yatırım harcamasında ki artışlar istihdam üzerinde doğrudan etki yaratmaktadır. Devletler ise sübvansiyon programları ile hangi üretim alanında gelişmek istiyorsa onu sağlayabilir ve istihdamı arttırabilir. Dolayısıyla istihdam oluşturulması istenen ülke ekonomilerinde yatırım harcamaları teknoloji yerine emek yoğun sektörler olmalıdır (Kalhan, 2021, s. 34-35).

Ekonomide toplam üretim kapasitesini arttırıcı nitelikteki kamu harcamalarının özel sektöre yapmış olduğu yardımlar ve sübvansiyonlar sayesinde istihdamın da artmasını sağlayarak işsizliğin giderilmesine de yardımcı olacaktır (Pehlivan, 2019, s. 83).

3.2.4. Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Devletin vatandaşlara vermesi gereken temel hizmetler vardır. Bu hizmetler arasında eğitim, sağlık, ulaşım gibi temel hizmetler yer almaktadır. Devletin bu yapacağı cari harcamaları ve yatırım harcamaları ile hatta bu harcamaların düşük ve orta gelirli vatandaşların yaşadığı bölgelerde arttırması halinde gelir dağılımının eşit olmasına ve iyileşmesine katkıda bulunacaktır (Özmen, 2010, s. 76).

Devletin toplumdaki varlıklı kesimden aldığı vergileri, düşük gelirli gruplara aktarması ile bu gelir dağılımı adaletsizliği de giderilecektir. Bu aktarım kamu harcaması yoluyla sağlanmaktadır. Devlet, kamu harcamaları ile sağladığı bu temel hizmetler sayesinde toplumdaki yoksul kişilere, işsizlere ve kimsesizlere yardım etmektedir. Bu kamu harcamaları sonucu gelir dağılımındaki adaletin iyileşmesine katkıda bulunacaktır (Pehlivan, Osman, 2019, s. 83).

Yine aynı şekilde vergideki sorunlar, dolaylı ve dolaysız vergiler arasındaki uyuşmazlık sebebiyle gelir dağılımı adaleti da sağlanamamaktadır. Çünkü alınan vergilerin adil olması gerekmektedir. Eğer vergide düzenlemeler yapılmazsa gelir adaletsizliği oluşur ve bireylerin yaşam standartlarında eşitsizliğe yol açacaktır.

Kamu harcamaları, gelir dağılımını eşitlemede etkilidir. Gelirin yeniden dağıtımını yapan devlet; artan oranlı vergi tarifesiyle elde etmiş olduğu geliri, kamu harcamaları yolu ile düşük gelire sahip olan kişilere bedava olarak kamu hizmeti sunarak ve belirli sosyal gruplara ayni (gıda, yakacak vb.) veya nakdi (kira ve çocuk yardımı vb.) transfer harcaması yaparak gerçekleştirmektedir (Yiğit, 2013, s. 30).

Kişi ve hane halkına herhangi bir mal veya hizmet karşılığı olmaksızın özel yardımların yapıldığı transfer harcamalarının etkisi çok büyüktür. Çünkü müdahaleci maliye politikası önerilerini savunan Keynesyen iktisatçılar ve fonksiyonel maliyecilere göre düşük gelirlilere yönelik olarak ayni ve nakdi menfaat sağlayan transfer harcamalarının düşük gelirlilerin refahını arttıracağını ve gelir dağılımında iyileşmeye yardımcı olacağını savunmuşlardır. Bu etkinin ortaya çıkmasını sağlamak için transfer harcamalarının etkin ve verimli bir şekilde kullanarak bu harcamalardan yararlanan kişilerin düşük gelirli olması ve transfer harcamalarının toplam üretimi ve üretim kapasitesini arttırıcı yönde kullanılmaları gerekmektedir. Aslında transfer harcamaları, toplumun tüm çeşitli kesimine kaynak aktarmada kullanılır ve bu harcamaların artmasında da gelir dağılımını daha adil bir hale getireceği

varsayılmaktadır (Tayyar, 2011, s. 56-57). Yani burada kamu harcamalarının gelir dağılımı eşitleyici yönü vardır. Örneğin sosyal amaçlı transfer harcamaları öğrencilere burs olarak verilebilir. Ayrıca, sağlık ve eğitim hizmetlerinde düşük gelirlilerin yararlanması da gelir dağılımı eşitleyici etkisi olacaktır (Kalenderoğlu, 2005, s. 53).

Gelir dağılımını etkileyen birçok ekonomik faktör vardır. Bunlardan birisi, işsizliktir. İşsizlik oranlarının artması ülke içindeki ekonomik değişkenleri olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle Türkiye gibi birçok ülke adil gelir dağılımını amaçlamaktadır. Ayrıca, fazla iş gücü istihdamı olursa istikrarın artmasıyla birlikte gelir dağılımında eşitsizliğin azalacağı söylenebilir.

3.2.5. Kamu Harcamalarının Büyüme ve Kalkınma Üzerindeki Etkileri

Ekonomide durgunluk döneminde kamu harcamalarındaki artış, toplam talebin artmasıyla yeniden canlanma sürecine girecektir.

Kamu harcamaları, yatırım ve cari harcamalarda ile beraber ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu harcamaların kalkınmayı sağlayabilmesi ve finansman şekilleri ile yakından ilgisi vardır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, bazı sektörler açısından altyapı harcamalarının gerçekleştirilmesi ülke ekonomisi için önemli olup, toplumsal fayda sağlaması yönünden kamu harcamaları önem arz etmektedir (Akdoğan, 2009, s. 505-506).

Üretim seviyesi ve ekonomik büyümenin arttırılması için kamu harcamalarının artırılması gerekmektedir. Cari harcamaların diğer harcama türlerine göre, büyüme üzerindeki etkilerinin etkisi çok değildir. Devletin devamlılığı için yapılan harcamalar vardır. Burada cari harcamalar içinde sabit nitelikli harcamalar olduğu için cari harcama kalemlerinde yapılan bir artışın ekonomik büyümeye etkisi sınırlı kalacaktır. Dolayısıyla devlet ekonomik büyümeyi yatırım harcamaları sayesinde sağlamaktadır. Transfer harcamalarında ise bir karşılığı bulunmadığından dolayı ekonomik büyümeye katkısı düşüktür (Başaran, 2019, s. 12).

Sonuç olarak, Ekonomik büyüme üzerinde en olumlu etki yatırım harcamalarıdır. Cari harcamalarda ise toplam talebi arttırarak ekonomik büyümeye etkisi olacaktır. Transfer harcamalarının ise yine aynı şekilde toplam talebin artmasıyla ekonomik büyümede etkisi vardır. Örneğin devletin, işsizlere vermiş olduğu sosyal yardım sayesinde tüketim mallarında bir artış sağlayarak, yatırımları arttıracaktır.

Üretimi teşvik edilmesi için verilen ekonomik transferler de, aynı şekilde ekonomik büyümeye etkisi olacaktır (Pehlivan, 2019, s. 83).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Devletin önemli maliye politikası araçlarından birisi de kamu harcamalarıdır. Kamu harcamaları sayesinde devlet ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Aynı zamanda kamu harcamaları toplumsal ihtiyaçları karşılarken önemli ekonomik ve sosyal etkilere de sahiptir. Bu çalışmada ise 2000-2021 dönemi Türkiye'deki kamu harcamaları analiz edilerek değerlendirilmiştir.

İncelenilen literatürlerden de anlaşıldığı gibi daha önce yapılan bu çalışmalarda kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye daha fazla yer verildiği görülmüştür. Bu çalışmalardan bazıları farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Dolayısıyla çalışmalarda dönem, değişkenler ve yöntemlerin farklı olması nedeniyle analiz sonuçlarında farklılık gösterebilmektedir. Bu çalışmada ise literatürlerden farklı olarak Türkiye için 2000-2021 dönemi temel makroekonomik göstergelere ait veriler ile bu döneme ait ekonomik durumun kamu harcamalarına yansıyan etkilerini anlamak ve tespit etmektir. Bu çalışma özellikle ekonomik krizlerin olduğu dönemlerde GSYH'de ve kamu harcamalarında nasıl bir etki yarattığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Dolayısıyla bu çalışma ileride başka bir çalışmalara da yol gösterici olabilmesi açısından önemli bir çalışma olmuştur.

Kamu harcamaları, ülkenin toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak, ülke refahını sağlamak, ekonomik ve sosyal hayat düzenini sağlamak için müdahalelerde bulunarak devlet tarafından gerçekleştirilen harcamalardır. Burada yapılması gereken ülke ekonomisinin büyümesi için yapılan çeşitli harcamaları yerine getirmektir. En belirgin harcamalar sağlık harcamaları, eğitim harcamaları, altyapı harcamaları ve savunma harcamalarıdır. Ülkelerin ekonomik, siyasi yapısı ve gelişmişlik düzeyine göre bu harcamaların miktarı değişmektedir. Kamu harcamaları ise her dönemde farklılık göstermiş ve o dönem içindeki ihtiyaca göre şekillenmiştir. Örneğin savaş dönemi ve sonrası için savunma alanına harcama yapılırken, salgın hastalıkların olduğu dönemde ise sağlık alanına yapılan harcamalar daha çok ön plandadır. Yani, harcamalar o

dönemin şartlarına göre şekil almaktadır. Çünkü ülkelerin temel amaçlarından biri ekonomideki refah seviyesini arttırmaktır. Ayrıca kamu harcamaları Türkiye ekonomisi için önemli bir yere sahiptir. Türkiye, dış güçlerin tehditine karşı korumak, ekonomisini ayakta tutmak ve siyasi varlığını devam ettirmek gibi önemli görevleri yerine getirmek için harcamalar yapmaktadır (Karakaya, 2020, s. 102).

Çalışmada, ilk önce kamu harcamaları konusunda değinilmiş; sonra Türkiye'nin 2000 yılı sonrası genel ekonomik görünümü incelenmiş olup, daha sonra bu yıllarda yapılan kamu harcamaları veriler ışığında incelenmiştir Bu dönemlerde yapılan ekonomik politikalar ve alınan tedbirler anlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle harcamalar arasında en belirgin olan sağlık, eğitim, savunma ve altyapı harcamalarının, 2000-2021 yılları arasındaki veriler ışığında değerlendirilmiş olması önemlidir. Çünkü çalışmadaki kamu harcama verilerine göre kriz dönemlerinin ve COVID-19 salgınının etkileri bu harcamalara yansımaktadır. Verilere göre sağlık, eğitim, savunma ve altyapı harcamaları kriz ve salgın dönemlerinde ihtiyaca göre şekillenmiştir. Ancak GSYH içindeki payı azalış ya da artış gösterirken, kamu harcamalarındaki artış hızı devam etmiştir. Ancak sonraki yıllarda da etkileri görülmüştür. 2000 yılından sonra kurulan yeni hükümet ve geliştirilen politikalar ve tedbirler doğrultusunda ekonomik istikrar sağlanmaya çalışılmış ve kamu harcamalarında artış yaşanmıştır.

Türkiye'nin genel ekonomik görünümü ele alınmış, TÜİK ve SBB'den alınan veriler neticesinde makroekonomik göstergelerinden büyüme, TÜFE ve işsizlik oranları incelenmiştir. Kriz dönemlerinde ve ekonomik belirsizliklerin yaşandığı dönemlerde özellikle COVID-19 salgını döneminde büyüme oranlarında düşüş görülmüştür. Yine aynı şekilde TÜFE ve işsizlik oranlarında da artış görülmüştür. Daha sonra sağlık, eğitim, savunma ve altyapı harcamaları incelenmiş olup, bu verilerde harcamaların arttığı ve GSYH içindeki payında da dalgalanmalar olduğu görülmüştür. Ancak yaşanılan kriz dönemlerinde ekonomik büyümede azalış, TÜFE ve işsizliklerde artış görülse bile devletin uygulamış olduğu ekonomi politikaları ve tedbirler neticesinde kamu harcamalarında artış yaşanmaya devam etmiştir ve bu harcamalarda GSYH içindeki payında dalgalı bir seyir görülmüştür.

Türkiye ekonomisi kriz dönemlerinde olumsuz etkilenmiş ve bu dönemde devlete düşen görevler artmış ve harcama kalemlerinde artış olmuştur. 2000'li yıllarda yaşanan krizlerin ve 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan COVID-19 salgını dönemleri

ile beraber cari-yatırım-transfer harcamalarına yansıyan oranları Tablo 7'de verilmiştir. 2000 yılında toplam kamu harcamalarının GSYH'ye oranı 2000 yılında %35,92 , 2001 yılında %41,51 , 2008 yılı %32,78 ve COVID-19 salgının başladığı 2019 yılı ve 2020 yılındaki oranlar ise %36,15 ve %36,37 seviyelerindedir ve dalgalı bir seyir izlemiştir. Dolayısıyla krizin ve salgının etkilerini ortadan kaldırmak için uygulanan maliye politikalarının etkisiyle kamu harcama kalemlerinin arttırdığını söylemek mümkündür.

Krizlerin ortaya çıkması ve bir sonraki yılları da etkisi hala devam ederken, 2019 yılındaki COVID-19 salgınının da etkileri ile birlikte sağlık harcamaları son yıllardadaha hızlı bir artış göstermiştir. Tablo 8'de toplam sağlık harcamasının GSYH oranlarında, 2000 yılında %4,8 , 2001 yılıda %5,0 , 2008 yılında %,5,7 ve COVID-19 dönemleri olan 2019 ve 2020 yıllarında bu oranlar ise, %4,7 ve %5,0 olarak görülmüştür. Yine burada da kriz dönemlerinde bile sağlık alanındaki harcamalar artmış ve sonraki yıllarda dalgalı bir seyir izlemiştir. 2019 ve 2020 yıllarındaki COVID-19 salgının Türkiye ekonomisini etkilemesine rağmen sağlık alanındaki harcamalarda artış görülmektedir. Çünkü ölüm ve vaka sayısının artması ve sağlık alanın çökmemesi için harcamaların arttırılması kaçınılmaz bir durumdur. Diğer yandan, farklı alanlarda da harcamaya gidilmiştir. Hatta eğitim alanında o dönemde uzaktan eğitime geçilmiş ve bu alanda yapılan harcamalarda da hızlı bir artış olmuştur. Burada Tablo 9'da görüldüğü gibi eğitim bütçesinde artış yaşanmıştır. Özellikle, salgın dönemi 2019 ve 2020 yıllarındaki MEB bütçesinin GSYH'ye oranları %2,56 ve %2,57'dir. Bu dönemlerde bile eğitim alanında harcamaların kısıtlanmayıp, tam tersine harcamalara devam edilmiştir. Çünkü eğitim toplum için beşeri sermayesini arttıracak önemli bir ihtiyaçtır. Demek oluyor ki, eğitim harcamalarının istikrarsız bir ortamda kısılması bir işe yaramayacağı gibi, toplumun önemli bir ihtiyacı olduğunu söylemek gerekir.

Türkiye jeopolitik konum olarak, ekonomik ve istikrarsızlıkların yoğun olduğu bölgededir ve Türkiye'deki savunma harcamaları önemli bir yer tutmuştur (Giray, 2004, s. 192). Dolayısıyla Türkiye bir risk bölgesidir ve savunma harcamalarının, kamu harcamaları içerisinde önemi büyüktür. Çünkü her ülke gibi Türkiye'de ekonomik koşulları yerine getirmek için güvenli bir alan yaratması gerekmektedir. Veriler sonucu savunma harcamalarının, GSYH oranlarında

dalgalanma olmuş ancak harcamalarda artış yaşanmıştır. Bunda teknolojinin gelişmesi ve artan ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan harcamaların etkisi olabilmektedir.

Altyapıya yönelik yatırımlar, ekonomik büyümeye yardımcı olduğu gibi toplumdaki refah seviyesinin artmasına neden olmaktadır. Çünkü yol, su, elektrik, okul ve hastane gibi alanlarda altyapının geliştirilmesine yönelik yapılan bu harcamaların ülkenin hem gelişmişlik göstergesini hem de vatandaşların daha iyi yaşam koşullarına ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla altyapı harcamalarının verimli ve etkin bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Çalışmada, ayrıca kamu harcamalarının 2000-2021 yıllarındaki harcama kalemlerinden cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları da ele alınmıştır. Burada da aynı şekilde kriz ve COVID-19 salgını dönemi ve sonraki yıllara etkisi ele almış, GSYH oranları içindeki payı azalış ya da artış gösterirken, harcamalara devam edilmiştir. Yani dalgalı bir seyir izleyerek devam etmiştir. Burada Türkiye krize karşı aldığı önlemler alması ile bu belirsizlikleri ortadan kaldırmak istemiştir. Bu sebeple, milli gelirde meydana gelen azalmaları kontrol edebilmek için devlet harcamalar ile bunu sağlamaya çalışmıştır. Burada yatırım harcamalarının ekonomik büyümede yani ekonomideki etkisi daha büyüktür. Cari ve transfer harcamalarını arttırmak yerine yatırım harcamalarının daha çok arttırılması gerekmektedir.

Sonuç olarak kamu harcamaları, her dönemde farklılık göstermiş ve o dönem içindeki ihtiyaca göre şekillenmiştir. Özellikle yaşanan krizlerin ve COVID-19 salgınının etkilerini ortadan kaldırmak için uygulanan politikalar ve tedbirler sayesinde ülkenin rahatlamasına yardımcı olunmuştur. Bu politikalar ve tebdbirler sayesinde kamu harcamalarında artış yaşanmaktadır. Ancak kaynakların etkin bir şekilde kullanılması ve ihtiyaca göre yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla kriz dönemi boyunca devletin bu belirsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla harcamaları arttırması, krizin etkilerini gidermek için yapılan önemli bir politika olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar çerçevesinde kamu harcamalarının etkin ve verimli kullanımı için şu öneriler yer alabilir;

- Kamu harcamalarında, cari harcamaların ve transfer harcamalarının yerine yatırım harcamalarında da artışın sağlanması gerekir. Yatırım harcaması,

ülkedeki refah seviyesinde olumlu etkiler bırakacaktır. Çünkü yol, baraj gibi yatırım alanlarına yapılacak olan harcamalarda, ülke ekonomisinin üretim gücünü arttıracak ve ilgili dönemde GSMH'ya katkıda bulunacaktır.

- Sağlık harcamalarının yapısında en önemli unsur toplumdaki bireylerin sağlıklarının korunması için yapılmış olmasıdır. Sağlık harcamalarının arttırılması, her dönem için ülke ekonomisine olumlu etkisi olacaktır, ancak salgın dönemlerinde arttırılması gereken harcamalarının etkin ve verimli olması gerekmektedir. Örneğin, koruyucu sağlık hizmeti arttırılabilir.

- Eğitim alanında yapılacak yatırımların arttırılması, internet üzerinden bilgierişimlerinin ve olanakların arttırılması da devletin beşeri sermaye birikimine katkıda bulunmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

Afşar, M. (2009). Türkiye'de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 85-98.

Ağır, H., Tıraş, H. H. (2018). Türkiye'de Sağlık Harcama Türlerinin Değerlendirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bililmler Dergisi.* 643-670.

Akbulut, N. (2022, Mayıs). *Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Bileşenleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: 2006:1-2014:4 Dönemi*. Yüksek Lisans Tezi.

Akdoğan, A. (2009). *Kamu Maliyesi.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Akkaya, H. (2016). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Karşılaştırması*. Yüksek Lisans Tezi.

Aktan, C. C. (2010). Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi.* 1(2), 168-187.

Alkin, E., & Alpay , Y. (2019). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi.* İstanbul: Hümanist Kitap Yayıncılık.

Altan, O. (2009). *Ekonomik İstikrar Politikaları ve 1980 Sonrası Türkiye Uygulaması.* Yüksek Lisans Tezi.

Arabacı, H. (2017). Küresel Kriz Sonrası Türkiye'de Uygulanan Ekonomi Politikaları. *Sosyal Bilimle Araştırma Dergisi.* 6(4). 1-10.

Aslıkara, F. (2019). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği.* Yüksek Lisans Tezi

Ataç, B. (2013). *Maliye Politikası.* Eskişehir.

Ataç, B. (2009). *Maliye Politikası.* Eskişehir: Turhan Kitabevi.

Atasever, M. (2014). T*ürkiye Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı ve Sağlık Harcamalarının Analizi 2002-2013 Dönemi.* Ankara: https://sgb.saglik.gov.tr/Eklenti/34227/0/turkiye-saglik-hizmetlerinin-finansmani-ve-saglik-harcamalarinin-analizi-2002-2013-donemipdf.pdf. (Erişim Tarihi: 05.09.2022).

Atmaca, Z. (2019). Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Eğitim Politikaları. Yüksek Lisans Tezi.

Aytaç, D., Güran, M.C. (2010). Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyümeyi Etkiler Mİ? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz. *Sosyo Ekonomi*. 129-152.

Bakkal, H. (2016). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Ve Yeni Kamu Mali Yönetiminin Rolü. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.* 6 (10). 125-138.

Bakırtaş, T. (1996). İ*ktisadi Gelişme Sürecindeki Kamu Harcamaları - Türkiye Örneği.* Doktora Tezi.

Başar, S., Künü, S., Bozma G. (2016). Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10. 189-204.

Başaran, K. (2019). *Maliye Politikalarının Etkileri: Türikye Örneği.* Yüksek Lisans Tezi.

Bayram, S. (2019). *Türkiye'deki Kamu Harcamalarının Seçilmiş Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi.

Cizrelioğulları, M. N. (2013). *Türkiye'de Liberalizm (1980-1999): Neo-liberal Politikaların Türk Politik-Ekonomisine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi.

Çelik, A. A. (2020). *Ekonomik Büyüme ile Kamu Harcamalarının Nedensellik Analizi : Suudi Arabistan, B.A. Emirlikleri ve Kuveyt Uygulaması*. Doktora Tezi.

Çokaklı, F. S. (2020). *Ekonomik Kriz ve Türkiye'de Organize Suçlar*. Yüksek Lisans Tezi.

Demir, O., & Esen, A. (2021). Covid-19'un Yıkıcı Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm İhtiyacı. *Journal Of Emerging Economies And Policy, 1(6*), 88-105.

Demir, M., Sever, E. (2008). Kamu Altyapı Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*. 25(2).

Devecioğlu, H. (2022, Şubat). *Türkiye'de Eğitim Finansmanı Politikaları (2000-2021).* Yüksek Lisans Tezi.

Diler, H. G. (2011). *Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama.* Doktora Tezi.

Doğan, S. (2019). T*ürkiye'de 2000 Sonrası Dönemde Savunma Harcamlarının Ekonomik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi.

Doğanay, M. A., & Değer, M. K. (2015). Ekonomik Büyüme Üzerinde Altyapı Yatırımlarının Etkisi: Seçilmiş Ülke Grupları için Panel Veri Analizleri (1994-2013). *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 11*(2). 63-82.

Dübüş, U. (2017). *Wagner ve Keynes Hipotezlerinin Testi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi.

Edizdoğan, N., Çetinkaya , Ö., & Gümüş, E. (2016). *Kamu Maliyesi.* Ekin Yayınevi.

Eker, M. (2007). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980-2004*). Yüksek Lisans Tezi.

Ercoşkun, S. (2004). *Türkiye'de 1990 Sonrası Kamu Harcamalarındaki Yapısal Değişimin Ekonomik ve Sosyal Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi.

Esen, Ö. Bayrak, M. (2015). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Sürecindeki Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Uygulama. (73). 231-248.

Erol, H. (2014, Ocak). Türkiye'de Sağlık Reformları ve Sağlık Harcamalarının Değerlendirilmesi. *Sosyal Güvenlik Dergisi, 4*(1), 9-34.

Ferhatoğlu, E. (2005). Bir Kamu Harcaması Türü Olarak Vergi Harcaması Ve Türk Kurumlar Vergisi Açısından Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 6(2). 77-93.

Fırat, E., Tuğlu, D. (2019). Finansal Kriz Dönemlerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2018 Türkiye Örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdaribilimler Fakültesi Dergisi.* 11 (3). 1-10.

Fikir, H. (2010). *Türkiye'de Kamu Harcamaları ve İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi.

Gaytancıoğlu, S. (2010). Rasyonel Beklentiler Teorisi Çerçevesinde Türkiye'de 1994 Krizi. *Ekonomik Bilimler Dergisi, 2*(1), 139-146.

Gençdağ, R. (2021). *Kamu Harcamalarında Verimlilik İlkesi ve Ekonomik Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi.

Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 5*(1), 181-199.

Gül, E., Yavuz, H. (2011). Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1963-2008 Dönemi. *Maliye Dergisi.* 160. 72-85.

Gülcan, M. C. (2008). *Kamu Harcamaları İçinde Eğirim ve Sağlık Harcamalarının Yeri, Ekonomik Etkileri ve Türkiye Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi.

İnam, B. (2019). *Sosyal Harcamaların Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi : Türkiye Örneği.* Doktora Tezi.

Kalenderoğlu, M. (2005). *Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kalhan, D. (2021). *Kamu Harcamaları ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Panel ve Analizi.* Yüksek Lİsans Tezi.

Kanca, O. C. (2014). *Kamu Harcamalarının İktisadi Etkileri ve Türkiye Örneği (1980-2011).* Doktora Tezi.

Karaaslan, E. (2005, Mayıs, Aralık). Kamu Kesimi Eğtim Harcamalarının Analizi, *Maliye Dergisi*, 36-73.

Karaca, C. (2014). Uygulanan Para ve Maliye Politikaları Açısından Geçmiş Krizler ve 2008 Küresel Ekonomik Krizinin Karşılaştırmalı Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(1), 263-286.

Karacan, R. (2017). Türkiye'de Altyapı Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Açısından Değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, *5*(2), 314-329.

Karagöz, K., & Ergün, S. (2010). Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynakları: Ekonometrik Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler, 15*(2), 169-185.

Karakaya, C. (2020). *Kamu Harcamaları Bileşenlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama.* Yüksek Lisans Tezi.

Kar, M., Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi.* 58 (3): 145-169.

Karakurt, B., (2010). Küresel Mali Krizi Önlemede Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye'nin Krize Maliye Politikası Cevabı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 167-195.

Kaya, D.G ve Kaygısız, A.D (2015). 2008 Küresel Krizi ve Sonrasında Türkiye'de Uygulanan Maliye Politikalarına Genel Bir Bakış. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi.* 11(26), 171-194 .

Kaya V., Yılmaz Ö., (2005). Kamu Harcama Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9.

Kaya, E. (2016). *Kamu Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri.* Yüksek Lisans Tezi.

Kekeç. H.M., Arslan, M. (2022). Kamu Harcamalarının Makro Değişkenlere Etkisinin Araştırılması Üzerine Ampirik Bir Uygulama: Türkiye Örneği. *Ekev Akademi Dergi*si. 227-240.

Keşkek, P. (2020). *Cari Denge ve Eko. nomik Büyüme İlişkisi : 20006-2018 Dönemi Türkiye Örneği.* Yüksek Lisans Tezi.

Kızılkaya, F. (2019). Türkiye'de Ekonomik Büyüme Ve Kamu Harcamaları İlişkisinin Wagner Yasası Çerçevesinde İncelenmesi: Fourier Yaklaşımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 52-63.

Kocadağ, S. (2010). *Ekonomik Krizlerle Mücadelede Maliye Politikasının Rolü: Türkiye'de 1980 Sonrası Döneme Yönelik Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi.

Kökocak, A. (2005). Kamu Ekonomisinin Hareket Alanı Ve Teorik Yaklaşımlar. *Mevzuat Dergisi*, 91. https://www.mevzuatdergisi.com/2005/07a/02.htm.

Köse, C. B. (2021). *Türkiye'de Kamu Harcama Türlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi.

Künü, S. (2013). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama.* Doktora Tezi.

Magazzino, C. (2012), Wagner's Law And Augmented Wagner's Law İn EU-27. A Time-Series Analysis On Stationarity, Cointegration And Causality. *International Research Journal of Finance and Economics*, 205-220.

MEB. (2020). http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_09/06123056_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2017_2018.pdf. (Erişim Tarihi: 22.10.2022).

MEB. (2020). https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/18094404_2020_BUTCE_SUNUYU_17.12.2019.pdf. (Erişim Tarihi: 22.10.2022).

MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı. *Milli Eğitim İstatistikleri*, https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_09/15142558_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2021_2022.pdf. (Erişim Tarihi: 22.10.2022).

Mere, M. (2006). *Kamu Harcamalarınn Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uyguluma.* Yüksek Lisans Tezi.

Meriç, M. (2003). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Transfer Harcamalarının Gelişimi. *8*(2), 171-191.

Mızırak, Z., & Üçler, G. (2012). Türkiye'de Kamu Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi (1970-2009). *Elektronik Sosyal Bililimler Dergisi, 11*(42), 178-202.

Muth, J. F. (1961). Rational Expectations and the Theory of Price Movements. Econometrica, July 1961, Vol 29, No 3, pp, 315-335.

Oktayer, N., Susam, N., (2008), Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi:1970-2005 Yılları Türkiye Örneği, *İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* Sayı 1.

Öner, E. (2019, Ekim). Kamu Harcamalarının Artışı (Nedenler ve Artışı Açıklayan Yaklaşımlar). (97), 14-27.

Özbaran, M. H. (2004, Nisan). Türkiye'de Kamu Harcamlarının Son Beş Yılının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi. *Sayıştay Dergisi, (*53), 115-138.

Özbilen, Ş. (2010). *Kamu Maliyesi.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Özler, N., & Esener, Ç. (2009). Türkiye'de Bir Kamu Harcaması Olgusu Olarak Eğitim Harcamaları: Örnek Ülkeler İle Yakın Dönem incelemesi. *Mevzuat Dergisi*(142).

Özmen, İ. (2010). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2008).* Yüksek Lisans Tezi.

Pamuk, M., & Bektaş, H. (2014). Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 77-90.

Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pehlivan, P. O. (2019). *Kamu Maliyesi.* Trabzon: Celepler Yayıncılık.

Peters, A. C. (2002). *An Application Of Wagner's Law Of Expanding State Activity To Totally Diverse Countries.* https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.493.7556&rep=.

Savaşan, F. (2016). *Kamu Ekonomisi*, (45-46). Dora Yayınevi.

Saygılı, Z. (2022). S*avunma Sanayi ve Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (2002-2019)*. Doktora Tezi.

Seçme, Z. O. (2010). *Kamu Harcamaları Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkis : Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi.

Selim, S., Uysal, D., Eryiğit, P. (2014). Türkiye'de Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.* 7 (3). 13-24.

Soygüzel, H. (2017). *1994 Türkiye Ekonomik Krizi ve 5 Nisan Kararları.* https://www.ilimvemedeniyet.com/1994-turkiye-ekonomik-krizi-ve-5-nisan-kararlari.html: https://www.ilimvemedeniyet.com/1994-turkiye-ekonomik-krizi-ve-5-nisan-kararlari.html.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *Orta Vadeli Program (2021-2023).* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/08/YeniEkonomiProgrami_OVP_2021-2023.pdf. (Erişim Tarihi: 14.07.2022).

Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Genel Devlet Toplam Gelir ve Harcamaları*, https://www.sbb.gov.tr/yillar-bazinda-genel-devlet-istatistikleri/.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2022). *https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1669637640284-b60b923a-d4d7*.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2022). *https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540021349004-1497d2c6-7edf* .

Sunal, O. (2015). *Kamu Harcamaları İle Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi.

Şen, A., Bingöl N. (2018). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi.* 9(1). 89-106.

Şimşek, H. A. (2007). Türkiye'de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri. *Fİnans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 44*(512), 52-68.

Tayyar, A. E. (2011). *Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Makro Ekonomik Faktörlerin Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi: Bir Ekonometrik Analiz*. Yüksek Lisans Tezi.

TCMB. (2020). *Koronavirüsün Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Önlemler.* https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Koronavirus.

Toprak, D., Ağcakaya, S., & Gül, H. (2016). Sosyal Devlet Yaklaşımı Açısından Türkiye'de 1980 Sonrası Eğitim Harcamalarının Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 31*(1), 123-165.

Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri Ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*. 4(1). 56-80.

TİM (Türkiye İhracatçılar Birliği). (2020). *14 Nisan 2020 İtibariyle Covid-19 İle Mücadele İçin Ülkemizde Alınan Tedbirler,* https://www.tim.org.tr/files/downloads/Koronavirus_Dosyasi/TIM_Ekonomik_Istikrar_Kalkan%C4%B1_Tedbirleri_14.04.2020.pdf. (Erişim Tarihi: 30.09.2022).

Tuncer, G. (2016). 2000 Yılı Sonrasında Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişimi. *Uluslararası Bilimsel Arastırmalar Dergisi, 1*(3), 16-25.

TÜİK. (2022). *https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1*.

TÜİK. (2022). *https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1*.

TÜİK. (2022). Sağlık Harcamaları İstatistikleri, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=saglik-ve-sosyal-koruma-101&dil=1.

Tüleykan, H., & Parlak , M. A. (2018). Türkiye'de Kamu Kesiminin Eğitim Harcamalarının Değerlendirilmesi. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives, 6*(2), 34-53.

Türk, A., Ak Bingül, B., & Ak, R. (2020). Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 612-632.

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Valiliği. (2020). *Ekonomik İstikrar Kalkanı,* http://www.istanbul.gov.tr/cumhurbaskani-erdogan-ekonomik-istikrar-kalkani-tedbir-paketini-acikladi (Erişim Tarihi: 29.09.2022).

Ulutürk, S., Akyol, S., & Mert, M. (2016). Wagner Yasası'nın Türkiye İçin Test Edilmesi: 1880-2014 Dönemine İlişkin ARDL Analizi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (34), 18-44.

Ulucak R., Ulucak Z.Ş. (2014). Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* 10(23). 81-97.

Üçler, G. (2011). *Kamu Harcama Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Ekonometrik Bir Analiz (1970-2009)*. Doktora Tezi.

Yaraşır Tülümce, S., Yayla, N. (2017). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Bileşenleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Wagner Ya Da Keynes? . *Social Sciences*. 12(4). 163-184.

Yardımcıoğlu, F. (2012). *Eğitim Harcamaları, Ekononmik Büyüme ve Gelir Dağılımı İlişkisi.* Doktora Tezi.

Yavuzyiğit, M. K. (2022). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeler Üzerine Panel Data Analizi.* Yüksek Lisans Tezi.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yiğit, N. (2013, Haziran). *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Enflasyon İlişkisinin Analizi (1990-2012).* Yüksek Lisans Tezi.

Yurdakul, H. (2015). 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Türkiye'ye Etkisi. *Sahipkıran Akademi Yazıları*. https://sahipkiran.org/2015/01/12/kuresel-ekonomik-kriz/.

Yüksel C., Songur M. (2011). Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010). *Maliye Dergisi*. 365-380.

Wagner, A.H. (1883), Finanzwissenschaft. Leipzig: C. F. Winter.